

Societat plural i Religions

Antoni Matabosch i Soler

Reial Acadèmia Europea de Doctors
Real Academia Europea de Doctores
Royal European Academy of Doctors

BARCELONA · 1914

El Dr. Antoni Matabosch Soler, va néixer a Barcelona el 15 de maig de 1935. Fou ordenat prevere el 19 de març de 1959 a Roma. Es va doctorar en Teologia el 1964 a la Pontificia Universitat Gregoriana de Roma. És Llicenciat en Ciències de la Comunicació (1976) i en Història Contemporànea (1979) a la Universitat Autònoma de Barcelona, Diplomat en Teologia Espiritual a Roma i en Ecumenisme al Institut Ecumènic de Bossey (Suïssa). És catedràtic emèrit de la Facultat de Teologia de Catalunya, en la qual en fou Degà entre 1978 i 1988. Professor invitat a la Universitat Catòlica de Lisboa i a la Universitat de Montreal (Canada). Ha rebut les responsabilitats a l'Arxidiòcesi de Barcelona de Delegat de Pastoral Universitària (1977-1993), Delegat General d'Apostolat Seglar (1993-2005) i Delegat d'Economia (2005-2019), Director de l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona (ISCREB)(1997-2016), President de la Fundació Joan Maragall (1989-2013), Responsable de les Relaciones de la diòcesis de Barcelona amb el Forum Universal de les Cultures Barcelona 2004 i amb el Parlament de les Religions i membre catòlic en el Grup de Treball Estable de Religions, GTER (2005-). Ha publicat deu llibres i centenars d'articles especialment en temàtiques culturals, ecumenisme i de relació entre fe i cultura. Pel que fa al moviment ecumènic, és especialista en el Consell Mundial d'Esglésies, on ha assistit a set de les deu Assemblees Mundials des de 1968. Ha publicat molts articles sobre temàtiques religioses i teològiques en revistes especialitzades i també en els mitjans de comunicació escrits.

Alguns dels llibres publicats són: *Roger Garaudy i el redescobriment de l'home total*, Barcelona, 1970, *Liberación humana y unión de las Iglesias*, Madrid, 1975, *Divorci i Església. Estat de la qüestió*, Barcelona 1977, *El cristianisme en una societat plural* (Ed.), Barcelona 2003, *Cuarenta años de ecumenismo. Iglesia, Sociedad, Cultura*, Lleida 2009.

Societat plural i Religions

Excm. Sr. Dr. Antoni Matabosch i Soler

Societat plural i Religions

Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia Europea de Doctors, com
Acadèmic Numerari, en l'acte de la seva recepció
el 25 d'abril de 2019

Excm. Sr. Dr. Antoni Matabosch i Soler
Doctor en Teologia

I resposta de l'Acadèmic Numerari

Excm. Sr. Dr. David Jou i Mirabent
Doctor en Física

COL·LECCIÓ REIAL ACADEMIA EUROPEA DE DOCTORS

Reial Acadèmia Europea de Doctors
Real Academia Europea de Doctores
Royal European Academy of Doctors
BARCELONA · 1914
www.raed.academy

© Antoni Matabosch i Soler
© Reial Acadèmia Europea de Doctors.

La Reial Acadèmia Europea de Doctors, bo i respectant com a criteri d'autor les opinions exposades en les seves publicacions, no s'en fa responsable ni solidària.

Queden rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del «*Copyright*», sota les sancions establertes en les lleis, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstecs públics.

Producció gràfica: Ediciones Gráficas Rey, S.L.

Imprès en paper òfset blanc superior per a la Reial Acadèmia Europea de Doctors.

ISBN: 978-84-09-10917-3

Dipòsit legal: B-12209-2019

Imprès a Espanya - *Printed in Spain* - Barcelona

Data de publicació: abril de 2019

ÍNDIX

FLORILEGI	11
DISCURS D'INGRÉS	15
INTRODUCCIÓ. De la uniformitat a la diversitat	15
CAPÍTOL 1. El mapa religiós a Espanya i a Catalunya	21
1. Dades globals d'Espanya	21
2. Dades de Catalunya	30
2.1. Valoració de les dades	37
2.1.1. Resum estadístic	37
2.1.2. Els trets religiosos	40
CAPÍTOL 2. De la controversia al diàleg.....	43
1. El diàleg ecumènic.....	44
1.1. Les divisions.....	44
1.2. Els inicis de l'ecumenisme.....	46
1.3 El Consell Mundial d'Esglésies	48
1.4. L'Església catòlica	50
2. El diàleg entre cristianisme i cultures	55
2.1. La cultura	56
2.2. Passat i present del diàleg entre fe i cultura	59
2.3. Algunes precisions terminològiques	63
2.4. Definició i fonament teològic de la inculturació	64
2.5. Algunes aportacions de la cultura a la fe	69
2.6. Algunes aportacions de la fe a la cultura	73
2.7. El cristianisme i la cultura es necessiten	75
CAPÍTOL 3. Models d'encaix de les religions en la societat	79
1. Gestió correcta de la diversitat religiosa.....	79
1.1. El model assimilacionista	79
1.2. El model pluralista/multicultural.	80
1.3. El model intercultural	81
1.4. Educació per al diàleg intercultural i interreligiós.	82

2. Models d'encaix de les religions en la societat.....	84
2.1. Perspectiva històrica	84
2.2. Models actuals de relació entre Església i Estat	87
a) La simbiosi entre Església i Estat	87
b) La separació entre Església i Estat	88
b.1) La singular laïcitat dels Estats Units d'Amèrica	
Excursus: L'Evangeli de la prosperitat.	
Una ideologia del somni americà	89
b.2) França, l'estat laic per antonomasia.....	94
b.3) Algunes Consideracions crítiques sobre	
la laïcitat francesa.....	98
c) El laïcisme	103
d) L'estat aconfessional, el model més estès i més equilibrat	105
d.1) El model espanyol	106
d.2) La Unió Europea	107
d.3) Laïcitat amb matisos i aconfessionalitat	108
d.4) Àmbits de concreció i alguns criteris.....	111
CAPÍTOL 4. Relacions interreligioses i formes de diàleg	115
1. Característiques o nivells de relació entre confessions i/o religions	115
1.1. El trobament de persones	116
1.2. Netejar la memòria històrica	118
1.3. Conèixer	119
1.4. Detectar les bases comunes entre les religions.....	119
1.5. Reciprocitat	121
1.6. Alteritat o respecte a la diferència.	121
2. Les diverses formes de diàleg.....	122
2.1. El diàleg de la vida quotidiana.....	123
2.2. El diàleg de la col·laboració	123
2.3. El diàleg intercultural.....	125
2.4. El diàleg de l'experiència religiosa.....	129
2.5. El diàleg interreligió teològic o doctrinal.....	131
2.5.1. Una definició de diàleg doctrinal	135
a) Identitat.....	136
b) Obertura	138
c) Veritat.....	141
3. Diàleg interreligió i missió/evangelització	144
4. Iniciatives d'acostament interreligió.....	148

4.1. Administracions públiques	148
4.2. Institucions privades	150
4.3. Coneixement de les religions.....	151
4.4. Les mateixes religions.....	154
4.5. El diàleg interreligiós.....	155
4.6. Institucions eclesials	
CAPÍTOL 5. Propostes per millorar el model aconfessional o de laïcitat positiva	157
1. La constitucionalitat dels Acords entre Església catòlica i Estat.....	158
2. Els Acords amb les diferents confessions o religions	159
3. Els ensenyaments de l'Església en una societat democràtica aconfessional.....	160
4. La cooperació econòmica de l'Estat.....	162
5. Els «privilegis» econòmics	168
6. Les immatriculacions	172
7. Els concerts escolars	175
8. L'ensenyament de la religió a les escoles.....	175
9. L'assistència religiosa.....	176
10. La simbologia religiosa en les institucions públiques	177
11. Les cerimònies religioses en actes institucionals.....	177
12. El matrimoni	178
13. Comunitats autònomes i religions	179
CONCLUSIÓ	183
DISCURS DE CONTESTACIÓ	187
Publicacions de la Reial Acadèmia Europea de Doctors.....	199

FLORILEGI

*En el bosc, els arbres es barallen per les seves branques,
però s'abracen en les seves arrels.*

Proverbi africà

*De lluny, vaig creure que veia un animal.
S'apropà i vaig comprendre que era un home.
S'acostà encara més i em vaig adonar que era el meu germà.*

Proverbi tibetà

*Els homes desperts no tenen més que un món,
els homes adormits tenen cadascú el seu món.*

Heraclit

Trobar un home és restar atent per un enigma.

Emmanuel Lévinas

*És d'una importància cabdal en aquest món actual
que les forces religioses actuïn com a forces d'unitat.
Al llarg de la història la religió ha aparegut sovint sota
formes de particularisme que creen separació, odi i guerra.*

Cardenal König

*Els homes són tots semblants per natura; difereixen
pels costums que adquireixen.*

Confuci

*Si algú que està davant meu no m'entén, no vol dir que sigui un
idiota; sinó que jo no l'entenc. Si jo l'hagués entès, sabria fer-me entendre.*

Amadou Hampâté Bâ

Per entendre l'altre, no és necessari d'annexionar-lo: cal fer-lo el meu hoste. Només es troba la Veritat practicant l'hospitalitat.

Luois Massignon

Cadascú de nosaltres només percep aspectes particulars, perfils. L'única manera d'adquirir-ne una visió més completa, un coneixement objectiu, és confrontant, acumulant i ultrapassant les visions parcials d'uns i altres. La veritat sobre les coses és el fruit del diàleg.

Edmund Husserl

La relació només sembla fàcil per a aquell que domina o per aquell que se sotmet.

Pièrre Claverie

Si algú diu «estimo Déu» i odia el seu germà, és un mentider. Perquè qui no estima el germà que veu no pot pas estimar Déu, que no veu. I d'Ell tenim aquest manament: qui estima Déu, que estimi també el seu germà.

Sant Joan

El món és un organisme viu; cadascú té alguna cosa a rebre dels altres i alguna cosa a donar-los.

Joan Pau II a Casablanca

Si penses com jo, ets el meu germà. Si penses diferent de mi, ets dues vegades el meu germà, perquè gràcies a la riquesa que m'portes i a la que et dono, comencem a enriquir-nos mútuament i a ser dues vegades germans.

Amadou Hampâté Bâ

La nostra relació envers el que és veritable passa pels altres. O bé anem cap al veritable amb ells, o bé no hi anem.

Maurice Merleau-Ponty

*El fanatisme, fet de menyspreu i d'odi, està invariablement fonamentat
en la seguretat de posseir sol la veritat.*

Zaghloul Morsy

Si fóssim indis, veuriem les coses amb una altra mirada.

Bartolomé de las Casas

L'odi no frena mai l'odi en aquest món. Només l'amor pot frenar-lo.

Buda

*No hi haurà pau entre els pobles de la terra sense pau entre les religions
del món; i no hi haurà pau entre les religions sense diàleg entre elles.*

Hans Küng

*No és ni casa meua, ni la casa del meu veí, el que constitueix el punt
de trobada. Aquest es troba en l'encreuament dels camins,
fora dels murs, allà on eventualment podríem decidir de plantar
una tenda pel temps present.*

Raimon Panikkar

La satanització de l'altre és l'autoglorificació d'un mateix.

Dariusz Shayegan

*L'Orient i l'Occident són sempre a la recerca l'un de l'altre.
Han d'acabar trobant-se.*

Tagore

*L'arc de Sant Martí deu la seva bellesa als variats tons dels seus colors.
De manera semblant, contemplem les veus dels diversos creients
que s'eleva d'arreu de la terra, com una simfonia de lloances a Déu
que no podria ser ningú més que l'Únic. La bellesa d'un tapís
prové de la varietat dels colors.*

Salif Tell Tierno-Bokar

Si considerem els homes tal com són, els deteriorem, però si els considerem tal com haurien de ser, els ajudem a esdevenir el que podrien ser.

Goethe

És violència tota acció en què s'actua com si un mateix fos l'únic a actuar.

Emmanuel Lévinas

Dient que és petit, s'imagina que és gran.

Victor Hugo

En el nom de Déu de tots els valors humans, Al-Azhar al-Sharif – amb els musulmans d'Orient i Occident-, juntament amb l'Església Catòlica – amb els catòlics d'Orient i Occident-, declaren assumir la cultura del diàleg com a camí; la col·laboració comú com a conducta; el coneixement recíproc com a mètode i criteri.

Papa Francesc i Al-Azhar al-Sharif

INTRODUCCIÓ

De la uniformitat a la diversitat

No hi ha cap dubte que a Catalunya, com al conjunt d'Espanya, el pluralisme religiós ha augmentat extraordinàriament en els darrers decennis. Fa una quarantena d'anys, la nostra societat era molt més uniforme en pensaments i criteris. El conjunt de la població era catòlica, o almenys es declarava catòlica, i l'excepció eren els no catòlics (membres d'altres confessions cristianes, d'altres religions, ateus o agnòstics).

Se sabia ben poca cosa dels protestants i dels ortodoxos. A partir del Concili Vaticà II, però, va començar a créixer l'interès per conèixer la realitat protestant, que provenia tant de la tradició més catòlica (per exemple en el llibre de Robert Saladrígues *Las confesiones no católicas de España*),¹ com de la tradició més protestant (com el llibret del pastor Joan González titulat *El protestantisme a Catalunya*).² Només el llibre de Joan Estruch *Los protestantes españoles*³ s'atreveix a quantificar i ubicar les comunitats protestants geogràficament. Estruch calcula que l'any 1961 hi havia a Espanya uns 30.000 protestants, dels quals a Catalunya uns 6.000 repartits en 82 comunitats. Es desconeix la quantitat de membres que hi havia d'altres religions. Se sap de l'existència d'un parell de sinagogues jueves i poc més. El coneixement que es podia tenir d'altres religions provenia d'alguns llibres i de viatges. El fenomen religiós s'identificava clarament amb el catolicisme.

1 Barcelona, Península, 1971.

2 Barcelona, Edicions Evangéliques, 1970.

3 Barcelona, Nova Terra, 1968.

En quatre dècades el panorama ha canviat molt. La diversitat ha anat incrementant: en primer lloc, entre creients i agnòstics/ateus, atès que aquests darrers ja són, com a mínim, un 25% de la població; les comunitats protestants s'han més que quintuplicat; els centres de culte ortodox s'han estès moltíssim; els llocs de pregària musulmana són a tot arreu. Aquest augment de la diversitat religiosa és causat per diversos fenòmens: l'increment vegetatiu, les conversions i, d'una manera molt especial, la immigració d'Amèrica Llatina (protestants), de l'Europa de l'Est (protestants i ortodoxos) i de l'Àfrica i l'Àsia (especialment musulmans).

Davant d'aquest pluralisme religiós creixent, els ciutadans han reaccionat de maneres molt diverses: uns empren mecanismes d'autodefensa i tendeixen a construir guetos culturals i religiosos separats i impenetrables; altres s'inclinen per la indiferència, no volen mirar i viuen com si els altres, diferents, no hi fossin; n'hi ha que es deixen portar per la por i reaccionen contra tot el que és nou, i acusen els nouvinguts de provocar tota mena de mals; uns altres, finalment, fins i tot hi veuen una oportunitat per treure'n un profit injust i despietat. Molts membres de l'Església catòlica mostren també aquestes reaccions equivocades, però cal remarcar que en l'Església s'han fet i s'estan fent molts i bons esforços per tal de potenciar les relacions ecumèniques i interreligioses.

Pel que fa a les relacions entre religions diverses, el canvi que s'ha produït en els darrers decennis s'ha concentrat especialment en els contactes i en la col·laboració mútua, tot i que no a tot arreu. Especialment en el si de les esglésies cristianes s'ha desenvolupat una actitud de diàleg pròpiament dita, primer entre cristians i més endavant entre religions diferents, sobretot a partir de la creació del Consell Mundial de les Esglésies i de la celebració del Concili Vaticà II. Quant a l'Església catòlica específicament, durant segles es proclamà el principi *extra ecclesiam nulla salus*. Per exemple, el Concili de Florència, de 1442, afirmà:

La sacrosanta Església romana [...] creu, professa i predica que ningú que no estigui dintre de l'Església catòlica, no només els pagans sinó també els jueus o els heretges o els cismàtics, no pot participar de la vida eterna, i anirà al foc etern que està preparat per al diable i els seus àngels (Mt 25,41), llevat que abans de la seva mort s'uneixi a ella.⁴

Posteriorment s'anà matisant aquest plantejament i fou doctrina comú que tothom es pot salvar depenent de la seva consciència i conducta.⁵ El Concili Vaticà II fa un pas més i afirma que en les religions no cristianes hi ha ritus i doctrines que poden tenir una eficàcia real en vista a la salvació dels seus seguidors, i que les religions «no rarament porten [...] un raig d'aquella Veritat que il·lumina tots els homes».⁶ Així, doncs, s'ha de tenir una estima envers les altres religions i es pot aprendre d'elles. Es tracta de mantenir un equilibri entre afirmar la voluntat salvífica universal de Déu, d'una banda, i la mediació necessària i peculiar de Crist en l'obra salvadora de Déu, de l'altra.⁷ A partir d'aquí, és possible un diàleg sincer i en profunditat, almenys pel que fa a l'actitud de la part cristiana. Amb tot, encara és difícil un diàleg veritable.

4 Denzinger, núm. 1351. Florència no tingué en compte la posició de sant Agustí mateix, que tot i afirmar l'*extra ecclesiam nulla salus*, reconeix que l'Església *quae nunc est* no només està composta per sants, que Déu separarà entre bens i cabrits: en aquest món n'hi ha que semblen estar dins de l'Església però realment són fora (*intus videri, foris esse*), i n'hi ha que semblen estar fora però són dins (*foris videri, intus esse*). Aquí baix n'hi ha que són dèbils, i els justos han de d'ajudar per tal que es converteixin; sense excloure'ls, l'Església treballa perquè es corregeixin.

5 *Lumen Gentium* es fa ressò d'aquesta posició però encara la formula d'una manera restrictiva: «Els qui inculpablement desconeixen l'Evangeli de Crist i de la seva Església, i cerquen amb sinceritat a Déu, i s'esforcen sota l'influx de la gràcia en complir amb les obres de la seva voluntat, coneguda pel dictamen de la consciència, poden assolir la redempció» (LG 16).

6 *Nostra Aetate*, 2.

7 La Primera Carta a Timoteu (1Tm 2,3-6) ho formula molt clarament: «Déu, Salvador nostre [...] vol que tots els homes se salvin i arribin a conèixer la veritat. Hi ha un sol Déu; hi ha també un sol mitjancer entre Déu i els homes, l'home Jesucrist, que es donà a si mateix en rescat per tothom».

El llibre que el lector té a les mans reflexiona sobre les dades sociològiques actuals respecte de la nova presència de les religions al conjunt d'Espanya, i en particular a Catalunya, que són l'objecte del primer capítol. La nova realitat del pluralisme religiós no pot deixar indiferent ningú, atesa la gran quantitat de temes que suscita i que afecten la vida ciutadana actual i futura. Podem crear una societat cohesionada i respectuosa, o una de dispersa i enfrontada.

El capítol segon descriu les causes històriques profundes que han provocat el pas de la controvèrsia la diàleg. S'afirma que el gir s'originà en el diàleg ecumènic (entre confessions cristianes), que va començar fa un centenar d'anys i que establí uns principis que s'aplicaren a dos camps importants per al futur de la humanitat: el diàleg entre el cristianisme i les cultures (capítol 2) i les relacions interreligioses (que formarà part del capítol 4).

Cal trobar l'encaix de les religions, avui nombroses, en la nostra societat plural. El capítol tercer discerneix quines formes d'encaix hi ha (l'assimilacionista, el multicultural i l'intercultural) i quina és la més convenient. També planteja un tema que hi està vinculat: els models d'acoblar les religions en la societat (laïcitat, laïcisme, aconfessionalitat).

El capítol quart aprofundeix en les condicions per crear unes bones relacions entre les religions i les diverses formes de diàleg (vida quotidiana, col·laboració, intercultural, experiència religiosa), en especial el diàleg teològic o doctrinal, que sempre ha de tenir en compte la identitat dels dialogants, l'obertura i la recerca de la veritat.

Per la seva banda, el capítol cinquè exposa les iniciatives i institucions que ja existeixen entre nosaltres. I el sisè proposa tretze pistes per millorar o desenvolupar el model aconfessional o laïcitat positiva que tenim.

Esperem que aquest llibre contribueixi a desenvolupant una societat on les religions treballin unides, en un marc d'harmonia, de reconeixement legal i d'acceptació social.

CAPÍTOL 1. EL MAPA RELIGIÓS A ESPANYA I A CATALUNYA

1. Dades globals d'Espanya

Segons Joan Estruch, a principi de la dècada dels seixanta del segle passat, hi havia a Espanya uns 30.000 protestants i entorn de 425 llocs de culte (320 esglésies i 105 llocs privats). A la ciutat de Madrid, en concret, hi havia 18 comunitats. El repartiment per denominacions és el següent:

Església Evangèlica Espanyola (IEE)	3.800 membres
Església Espanyola Reformada Episcopal (IERE)	1.000
Baptistes	5.400
Federació d' Esglésies Evangèliques	3.100
Assemblees de Germans	6.000
Assemblees de Déu (Pentecostals)	3.500
Adventistes	5.200
Independents	2.000
30.000 membres	

A continuació exposem les dades actuals disponibles sobre els llocs de culte, segons l'Observatorio del Pluralismo Religioso en España (una iniciativa del Ministerio de Justicia), la Federación Española de Municipios y Provincias, la Fundación Pluralismo y Convivencia i la Conferencia Episcopal Española. L'elaboració de la taula a partir d'aquestes fonts és de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya, a qui agraïm el treball minuciós que ha realitzat.

Comunitats Autònomes / Províncies	Església Catòlica		Evangèlics		Musulmanes		Testigos de Jehová		Ortodoxos		Budistas	
	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)
Andalucía	1861	62,20	633	21,16	255	8,52	115	3,84	20	0,67	27	0,90
Almería	214	63,13	45	13,27	60	17,70	9	2,65	3	0,88	1	0,29
Cádiz	194	55,27	102	29,06	24	6,84	14	3,99	2	0,57	2	0,57
Córdoba	230	73,48	45	14,38	21	6,71	11	3,51	3	0,96		
Granada	342	72,46	57	12,08	40	8,47	16	3,39	5	1,06	6	1,27
Huelva	173	73,62	28	11,91	19	8,09	10	4,26	1	0,43	2	0,85
Jáen	200	69,44	53	18,40	19	6,60	12	4,17			2	0,69
Málaga	245	46,31	176	33,27	48	9,07	20	3,78	3	0,57	7	1,32
Sevilla	263	56,56	127	27,31	24	5,16	23	4,95	3	0,65	7	1,51
Aragón	1317	84,64	116	7,46	71	4,56	18	1,16	11	0,71	6	0,39
Huesca	594	93,69	17	2,68	11	1,74	5	0,79	2	0,32	3	0,47
Teruel	303	89,12	14	4,12	15	4,41	3	0,88	3	0,88		
Zaragoza	420	72,16	85	14,60	45	7,73	10	1,72	6	1,03	3	0,52
Canarias	610	62,05	219	22,28	49	4,98	36	3,66	6	0,61	15	1,53
Las Palmas	298	57,20	136	26,10	35	6,72	19	3,65	3	0,58	7	1,34
Santa Cruz de Tenerife	312	67,24	83	17,89	16	3,45	17	3,66	3	0,65	8	1,72
Cantabria	581	91,79	38	6,00	5	0,79	5	0,79	2	0,32		
Cantabria	581	91,79	38	6,00	5	0,79	5	0,79	2	0,32		
Castilla y León	5342	94,28	199	3,51	49	0,86	36	0,64	15	0,26	5	0,09
Ávila	259	90,56	10	3,50	10	3,50	2	0,70	1	0,35	1	0,35
Burgos	1067	94,84	38	3,38	10	0,89	6	0,53	2	0,18		
León	1293	95,99	32	2,38	8	0,59	9	0,67	2	0,15		
Palencia	462	95,85	13	2,70	3	0,62	3	0,62			1	0,21
Salamanca	552	94,04	24	4,09	3	0,51	4	0,68	1	0,17		
Segovia	336	91,80	17	4,64	7	1,91	3	0,82	2	0,55		
Soria	543	97,84	5	0,90	3	0,54	1	0,18	1	0,18	1	0,18
Valladolid	308	82,57	46	12,33	3	0,80	4	1,07	4	1,07	2	0,54
Zamora	522	95,78	14	2,57	2	0,37	4	0,73	2	0,37		
Castilla-La Mancha	1392	80,84	148	8,59	104	6,04	28	1,63	28	1,63	1	0,06
Albacete	193	77,51	30	12,05	11	4,42	5	2,01	6	2,41	1	0,40
Ciudad Real	164	67,49	37	15,23	21	8,64	7	2,88	8	3,29		
Cuenca	326	91,83	12	3,38	7	1,97	3	0,85	5	1,41		
Guadalajara	470	91,62	25	4,87	8	1,56	2	0,39	4	0,78		
Toledo	239	66,02	44	12,15	57	15,75	11	3,04	5	1,38		
Cataluña	2508	63,64	840	21,31	317	8,04	113	2,87	31	0,79	29	0,74
Barcelona	747	42,20	655	37,01	186	10,51	75	4,24	10	0,56	19	1,07
Girona	452	73,62	67	10,91	55	8,96	12	1,95	10	1,63	7	1,14

Cont...

Lleida	582	85,97	42	6,20	29	4,28	12	1,77	6	0,89		
Tarragona	727	82,61	76	8,64	47	5,34	14	1,59	5	0,57	3	0,34
Creu	8	10,53	4	5,26	59	77,63	1	1,32				
Creu	8	10,53	4	5,26	59	77,63	1	1,32				
Comunidad de Madrid	700	40,67	695	40,38	127	7,38	50	2,91	45	2,61	21	1,22
Madrid	700	40,67	695	40,38	127	7,38	50	2,91	45	2,61	21	1,22
Comunidad Foral de Navarra	739	89,68	29	3,52	38	4,61	8	0,97	2	0,24	3	0,36
Navarra	739	89,68	29	3,52	38	4,61	8	0,97	2	0,24	3	0,36
Comunitat Valenciana	1054	55,13	432	22,59	218	11,40	71	3,71	29	1,52	24	1,26
Alicante/Alacant	304	46,48	180	27,52	77	11,77	31	4,74	14	2,14	8	1,22
Castellón/Castelló	193	65,65	37	12,59	38	12,93	11	3,74	4	1,36	2	0,68
Valencia/València	557	57,78	215	22,30	103	10,68	29	3,01	11	1,14	14	1,45
Extremadura	560	82,11	69	10,12	25	3,67	19	2,79	2	0,29	3	0,44
Badajoz	255	79,44	42	13,08	10	3,12	11	3,43	1	0,31		
Cáceres	305	84,49	27	7,48	15	4,16	8	2,22	1	0,28	3	0,83
Galicia	3869	93,21	175	4,22	21	0,51	43	1,04	4	0,10	13	0,31
A Coruña	970	88,42	79	7,20	7	0,64	18	1,64	2	0,18	7	0,64
Lugo	1263	98,06	14	1,09	3	0,23	6	0,47				
Ourense	961	96,68	20	2,01	3	0,30	6	0,60			2	0,20
Pontevedra	675	87,44	62	8,03	8	1,04	13	1,68	2	0,26	4	0,52
Illes Balears	200	50,51	95	23,99	55	13,89	12	3,03	4	1,01	9	2,27
Illes Balears	200	50,51	95	23,99	55	13,89	12	3,03	4	1,01	9	2,27
La Rioja	252	80,51	25	7,99	24	7,67	4	1,28	2	0,64	2	0,64
La Rioja	252	80,51	25	7,99	24	7,67	4	1,28	2	0,64	2	0,64
Mejilla	6	17,14	9	25,71	13	37,14	1	2,86				
Mejilla	6	17,14	9	25,71	13	37,14	1	2,86				
País Vasco	903	76,92	118	10,05	76	6,47	34	2,90	14	1,19	10	0,85
Arabai/Araba	386	88,74	19	4,37	17	3,91	2	0,46	4	0,92	1	0,23
Bizkaia	302	68,95	68	15,53	30	6,85	20	4,57	5	1,14	4	0,91
Gipuzkoa	215	71,43	31	10,30	29	9,63	12	3,99	5	1,66	5	1,66
Principado de Asturias	933	91,92	48	4,73	9	0,89	14	1,38	1	0,10		
Asturias	933	91,92	48	4,73	9	0,89	14	1,38	1	0,10		
Región de Murcia	291	50,26	129	22,28	116	20,03	19	3,28	2	0,35	4	0,69
Murcia	291	50,26	129	22,28	116	20,03	19	3,28	2	0,35	4	0,69
Total general	23126	76,15	4021	13,24	1631	5,37	627	2,06	218	0,72	172	0,57

Elaboració: Direcció General d'Alers Religiosos

Dades: Observatori del Pluralisme Religiosos en Espanya

Comunitats Autònomes / Províncies	Adventistas		Mormones		Comunió Anglicana		Baha'is		Judios		Hindúes	
	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)
Andalucía	17	0,57	22	0,74	15	0,50	7	0,23	8	0,27	4	0,13
Almería	3	0,88	2	0,59	1	0,29		0,00				
Cádiz	3	0,85	7	1,99	1	0,28	1	0,28	1	0,28		
Córdoba	1	0,32	1	0,32			1	0,32			1	0,21
Granada	1	0,21	2	0,42								
Huelva	1	0,43	1	0,43								
Jalón	1	0,35	1	0,35								
Málaga	5	0,95	4	0,76	7	1,32	3	0,57	4	0,76	3	0,57
Sevilla	2	0,43	4	0,86	6	1,29	1	0,22	3	0,65		
Aragón	11	0,71	2	0,13	2	0,13	1	0,06				
Huesca	2	0,32										
Teruel	1	0,29	1	0,29								
Zaragoza	8	1,37	1	0,17	2	0,34	1	0,17				
Canarias	8	0,81	8	0,81	5	0,51	16	1,63	2	0,20	2	0,20
Las Palmas	5	0,96	5	0,96	2	0,38	6	1,15	1	0,19		0,00
Santa Cruz de Tenerife	3	0,65	3	0,65	3	0,65	10	2,16	1	0,22	2	0,43
Cantabria	1	0,16	1	0,16								
Castilla y León	7	0,12	6	0,11	3	0,05	1	0,02			1	0,02
Ávila	2	0,70									1	0,35
Burgos	1	0,09	1	0,09								
León	1	0,07	2	0,15								
Palencia												
Salamanca	1	0,17	1	0,17	1	0,17						
Segovia		0,00	1	0,27								
Soria	1	0,18										
Valladolid	1	0,27	1	0,27	1	0,27	1	0,27				
Zamora					1	0,18						
Castilla-La Mancha	7	0,41	10	0,58	1	0,06					1	0,06
Albacete	1	0,40	1	0,40								
Ciudad Real	2	0,82	4	1,65								
Cuenca	1	0,28	1	0,28								
Guadalajara	1	0,19	2	0,39							1	0,19
Toledo	2	0,55	2	0,55	1	0,28						
Cataluña	23	0,58	16	0,41	10	0,25	6	0,15	5	0,13	4	0,10
Barcelona	16	0,90	11	0,62	7	0,40	6	0,34	5	0,28	4	0,23
Girona	2	0,33	1	0,16	2	0,33						

Cont...

[illegible]

Elaboració: Direcció General d'Estadística
Dades: Observatori del Plu

Comunitats Autònomes / Províncies	Sjls		Cienciologia		Ciencia cristiana		Otras Conf. Cristianas		Otras Religiones		Total general	
	N.	% (fila)	N.	%	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (fila)	N.	% (column.)
Andalucía			1	0,03	2	0,07	5	0,17			2992	9,85
Almería							1	0,29			339	1,12
Cádiz											351	1,16
Córdoba											313	1,03
Granada							1	0,21			472	1,55
Huelva											235	0,77
J León											288	0,95
Málaga					2	0,38	2	0,38			529	1,74
Sevilla			1	0,22			1	0,22			465	1,53
Aragón							1	0,06			1556	5,12
Huesca											634	2,09
Teruel											340	1,12
Zaragoza							1	0,17			582	1,92
Canarias							4	0,41	3	0,31	983	3,24
Las Palmas							3	0,58	1	0,19	521	1,72
Santa Cruz de Tenerife							1	0,22	2	0,43	464	1,53
Cantabria											633	2,08
Cantabria											633	2,08
Castilla y León							1	0,02	1	0,02	5666	18,66
Ávila											286	0,94
Burgos											1125	3,70
León											1347	4,44
Palencia											482	1,59
Salamanca											587	1,93
Segovia											366	1,21
Soria											555	1,83
Valladolid							1	0,27	1	0,27	373	1,23
Zamora											545	1,79
Castilla-La Mancha							1	0,06	1	0,06	1722	5,67
Albacete									1	0,40	249	0,82
Ciudad Real											243	0,80
Cuenca											355	1,17
Guadalajara											513	1,69
Toledo							1	0,28			362	1,19
Cataluña	11	0,28	3	0,08	1	0,03	14	0,36	10	0,25	3941	12,98
Barcelona	7	0,40	3	0,17	1	0,06	11	0,62	7	0,40	1770	5,83
Girona	4	0,65					1	0,16	1	0,16	614	2,02

Cont...

[illegible]

Elaboració: Direcció General d'Estadística; Observatori del Pla

Lugares de culto según confesión religiosa*

Confesión	Nº lugares de culto junio 2018	Nº lugares de culto dic. 2018	% sobre el total	Color
Parroquias católicas	22.999**	23.019**		X
Evangélicos	4.142	4.238	58,58	
Musulmanes	1.586	1.632	22,56	
Testigos de Jehová	636	627	8,67	
Ortodoxos	213	216	2,99	
Budistas	167	171	2,36	
Mormones	119	115	1,59	
Otras Conf. Cristianas	52	52	0,72	
Baha'is	44	45	0,62	
Judíos	39	39	0,54	
Otras Religiones	31	32	0,44	
Hinduístas	24	25	0,35	
Sijs	20	22	0,30	
Cienciología	15	15	0,21	
Ciencia cristiana	5	5	0,07	
Total	7.093	7.234	100	

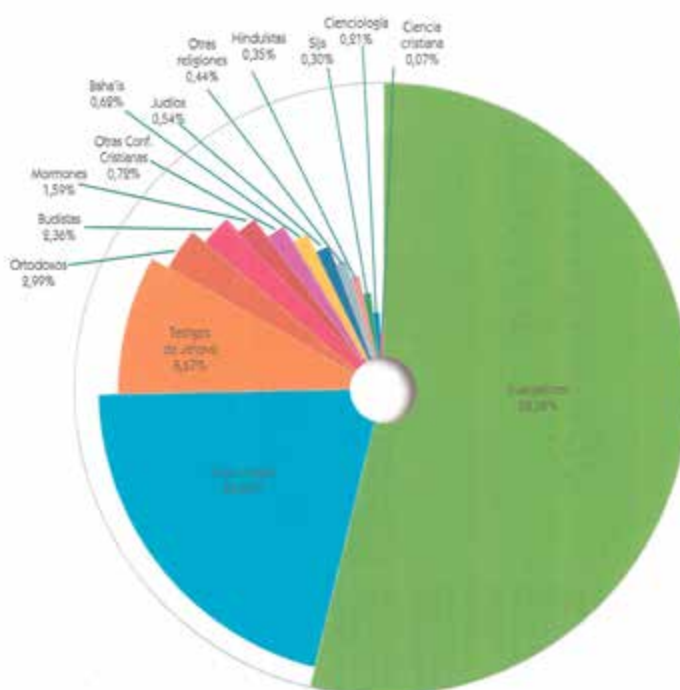
* Los datos que recoge esta Explotación proceden de varias fuentes: el Registro de Entidades Religiosas del Ministerio de Justicia, las investigaciones promovidas por la Fundación Pluralismo y Convivencia, la información aportada por la confesiones y las solicitudes de incorporación, baja o modificación de datos comunicadas por los representantes de las comunidades religiosas.

** <http://www.conferenciaepiscopal.es/datos-generales-de-la-iglesia-en-espana/>

Entre las confesiones minoritarias, las iglesias evangélicas⁽¹⁾ son las más numerosas, con un 58,58% del total de los lugares de culto. Les siguen los lugares de culto musulmanes (22,56%) y los salones del Reino de los Testigos Cristianos de Jehová (8,67%).

Los lugares de culto de ortodoxos, budistas y de La Iglesia de Jesucristo de los Santos de los Últimos Días (mormones) representan el 2,99%, 2,36% y 1,59%, respectivamente.

⁽¹⁾ En todo el documento, esta categoría incluye los lugares de culto de la Iglesia Cristiana Adventista del Séptimo Día y de Comunión Anglicana.

2. Dades de Catalunya

Seguint amb l'estudi de Joan Estruch, en la dècada dels 60 hi havia a Catalunya uns 5.770 evangèlics, 5.000 a Barcelona, amb un total de 82 comunitats, 25 a Barcelona ciutat.

Els estudis més seriosos i complets sobre la situació religiosa actual a Catalunya han estat impulsats i finançats per la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya i foren realitzats per ISOR (Investigacions en Sociologia de la Religió) de la UAB. Aquesta proposta s'inicià l'any 2001 i s'ha anat actualitzat cinc vegades. El primer estudi fou publicat amb el títol *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*⁸. La darrera versió completa és de l'any 2014⁹, tot i que algunes dades s'han actualitzat el 2019 (els canvis religiosos en aquests cinc anys són mínims). Es tracta d'un estudi quantitatiu (per comarques) i també qualitatiu dels 8.126 centres de culte¹⁰, dels quals 6701 són catòlics i 1425 no catòlics.

8 Barcelona, Mediterrània, 2005.

9 *El mapa de les minories religioses a Catalunya. Informe d'actualització sobre les confessions minoritàries a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya DGAR-ISOR, 2014.

10 Es poden trobar altres estudis i dades a: Joan ESTRUCH (et al.), *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*, Barcelona, Ed. Mediterrània, 2004; versió castellana: *Las otras religiones: minorías religiosas en Cataluña*, Madrid, Icaria, 2007; Josep-Lluís CAROD-ROVIRA (ed.), *Les religions a Catalunya*, Lleida, Pagès, 2015; Manuel FORCANO, *Els jueus catalans. La història que mai t'han explicat*, Barcelona, Angle, 2014; Maria del Mar GRIERA - Anna CLOT, *El protestantisme a la ciutat de Barcelona. Retrat d'un col·lectiu heterogeni*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2018; Federico VÁZQUEZ OSUNA, *Les esglésies evangèliques històriques de Barcelona (1876-1978)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Consell Evangèlic de Catalunya, 2011; Gloria GARCÍA-ROMERAL, «Comunitats islàmiques de Catalunya. Desenvolupament comunitari, moviments i organitzacions islàmiques», *DirÈrsia* 3 (2013), pp. 93-131; Jordi MORERAS, *¿Un islam en Cataluña o un islam catalán?*, Barcelona, Icaria, 2003; Maria del Mar GRIERA - Gloria GARCÍA-ROMERAL, «Immigració i comunitats religioses a Catalunya», a: *Immigració, religions i societat*, Barcelona, PPU, 2010; Joan GONZÁLEZ I PASTOR - Guillem CORREA CABALLÉ, *Història del protestantisme a Catalunya (1868-2011)*, Barcelona, Consell Evangèlic de Catalunya, 2014. Vid. el fulletó amb les primeres dades molt completes i fiables *L'Església catòlica a Catalunya. Desembre 2018*, publicat per la Conferència Episcopal Tarraconense l'any 2018.

Reproduïm a continuació cinc dels mapes religiosos i algunes valoracions de l'esmentat informe, tant des del punt de vista estadístic com qualitatiu. Tots ells han estat actualitzats el 25 de febrer de 2019.

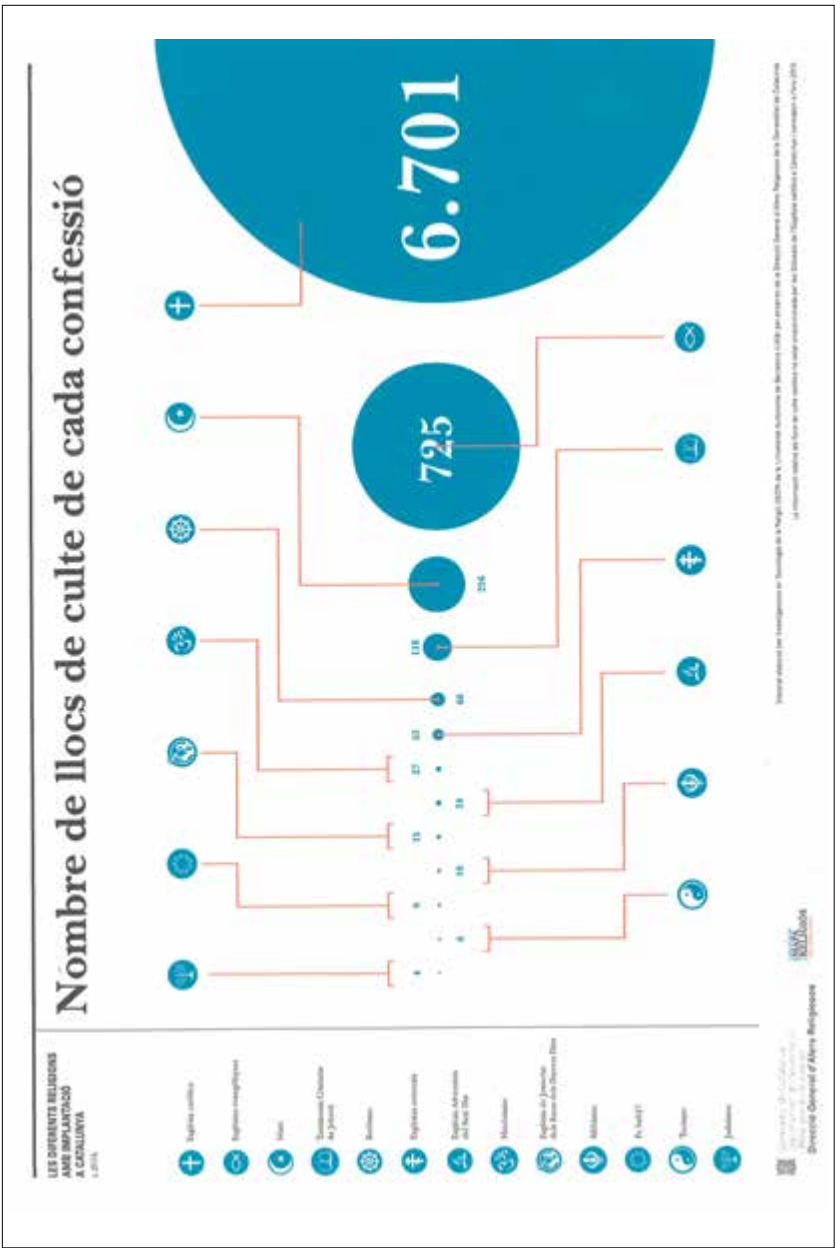
Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia
Direcció General d'Afers Religiosos

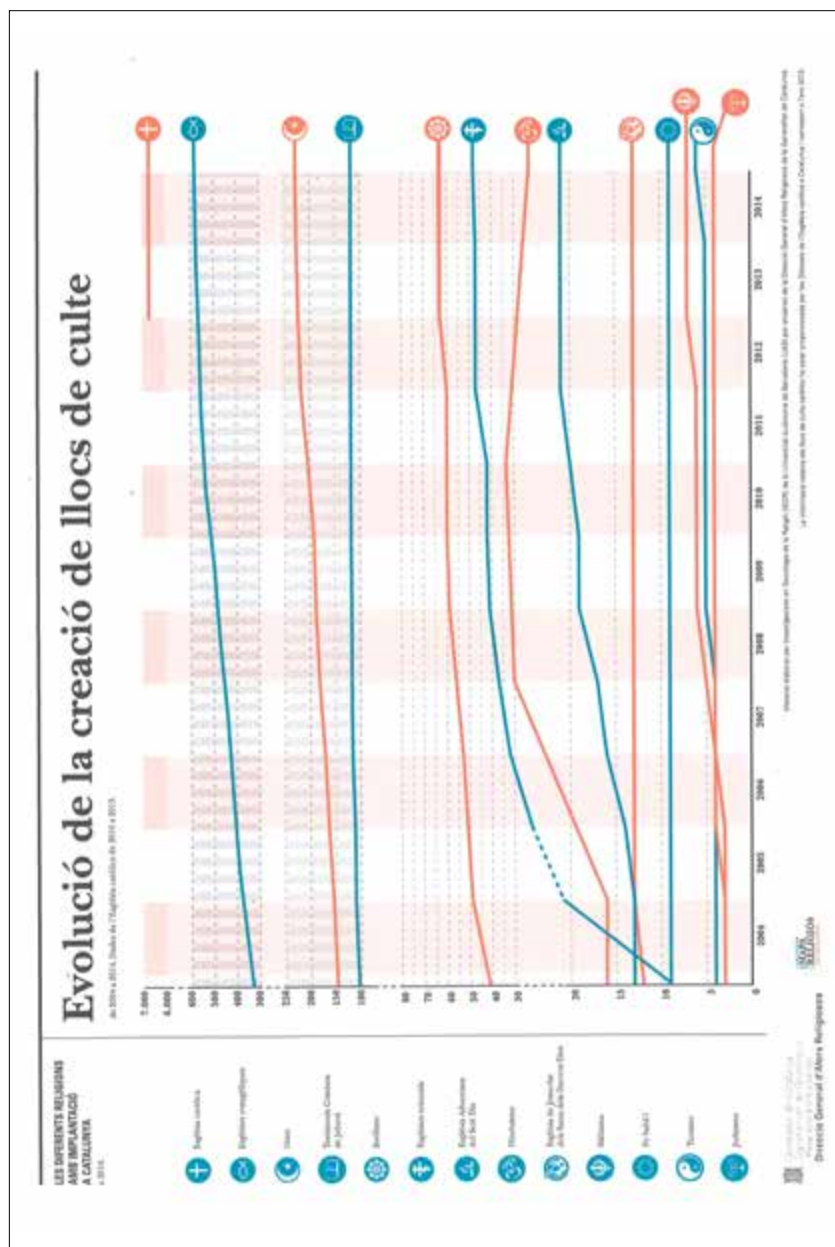
Mapa religions de Catalunya (actualització 2018)

	TOTES LES RELIGIONS		Centres de culte catòlica
	2017	2018	2013*
Alt Camp	84	84	77
Alt Empordà	232	242	197
Alt Penedès	120	120	102
Alt Urgell	245	245	241
Alta Ribagorça	77	78	78
Anoia	178	178	159
Bages	338	341	304
Baix Camp	153	153	117
Baix Ebre	79	83	67
Baix Empordà	174	174	143
Baix Llobregat	238	240	129
Baix Penedès	69	69	58
Barcelonès	1200	1226	809
Berguedà	199	199	192
Cerdanya	102	102	99
Conca de Barberà	99	99	95
Garraf	48	51	28
Garrigues	60	60	54
Gerrota	174	175	158
Gironès	226	232	172
Maresme	245	250	188
Moià	115	115	110
Montsià	49	49	33
Noguera	293	293	282
Osona	575	580	529
Pallars Jussà	265	265	259
Pallars Sobirà	201	201	201
Pla de l'Estany	88	88	84
Pla d'Urgell	39	39	32
Priorat	52	52	50
Ribera d'Ebre	46	46	42
Ripollès	165	166	159
Segarra	171	170	163
Segrià	222	224	175
Selva	195	200	163
Solsonès	155	155	151
Tarragonès	174	173	120
Terra Alta	43	43	42
Urgell	103	103	94
Val d'Aran	72	72	70
Vallès Occidental	383	395	254
Vallès Oriental	291	296	223
TOTAL	8035	8126	6701

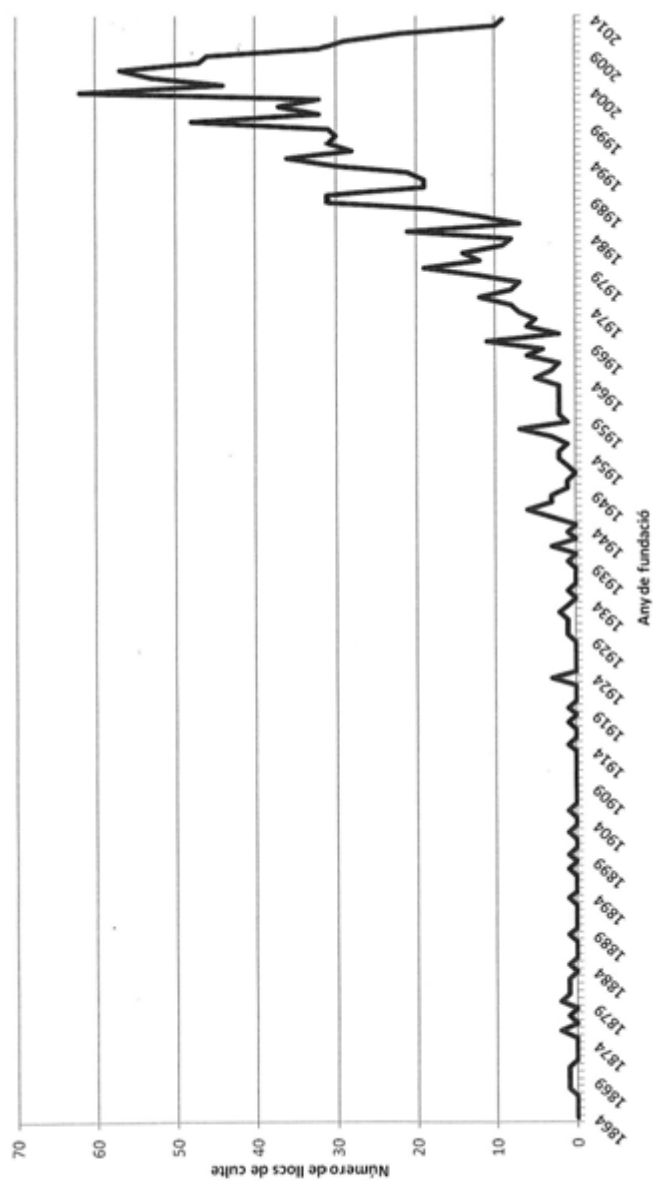
Tradicions religioses presents a cada comarca						
2010	2013	2015	2016	2017	2018	
5	5	5	5	6	5	
7	8	8	8	8	9	
6	5	5	4	6	6	
3	3	5	5	5	4	
1	1	1	2	2	1	
7	7	7	7	7	8	
7	8	8	8	8	8	
9	9	9	9	9	10	
4	6	6	6	7	6	
7	6	6	6	7	6	
9	9	9	9	9	10	
5	6	5	4	5	4	
14	13	13	13	13	14	
4	4	4	4	5	4	
5	4	4	4	4	4	
2	2	2	3	3	2	
6	7	6	7	8	7	
5	6	5	5	7	6	
7	7	7	7	8	7	
11	11	10	10	11	11	
9	9	9	9	8	8	
			4	4	4	
5	6	5	5	6	5	
5	5	5	5	6	6	
6	8	9	9	10	10	
4	4	4	4	4	4	
2	2	2	2			
4	4	4	4	5	4	
4	4	4	4	5	4	
1	2	2	2	2	2	
3	4	4	4	4	4	
5	5	5	5	6	6	
5	5	5	5	5	5	
9	9	9	9	9	10	
7	7	7	7	8	7	
3	5	5	5	5	4	
10	10	10	8	8	9	
2	2	2	2	2	1	
4	4	4	4	5	4	
2	3	3	3	3	2	
9	9	8	8	9	10	
9	7	8	8	8	9	
13	13	13	13	13	14	

[illegible]

Gràfic 2. Creació de llocs de culte de les minories religioses a Catalunya, segons any de fundació (novembre 2014)

2.1. *Valoració de les dades*

2.1.1. Resum estadístic

L'estudi de l'ISOR actualitzat el 2019 fa en primer lloc un resum estadístic. Avui Catalunya compta amb 1.425 llocs de culte no catòlics. Alguns dels trets principals d'aquests mosaic són els següents:

- a) La majoria de llocs de culte no catòlics que hi ha a Catalunya pertanyen a les *esglésies evangèliques* (725). Es tracta de la tradició religiosa que ha tingut un creixement més destacat en les dues darreres dècades i és la confessió que ha creat més llocs de culte durant aquests anys. Actualment, el protestantisme engloba un ampli ventall de denominacions, esglésies i organitzacions que configuren un panorama divers, heterogeni i fragmentat.
- b) L'*islam* és la tercera confessió amb més representació al país, amb un total de 256 oratoris. Queda, per tant, molt lluny de les esglésies evangèliques. L'any 1974 es va obrir el primer oratori islàmic, però no és fins a les dècades dels vuitanta i noranta que la creació d'oratoris islàmics es consolida definitivament a Catalunya i pren un relleu especial enmig de les religions presents al país.
- c) Els *Testimonis Cristians de Jehovà*, amb 118 sales del regne, se situen en la quarta posició entre les confessions religioses amb més presència a Catalunya. La primera sala del regne es va fundar a Catalunya l'any 1973 a Barcelona, i des d'aleshores, l'expansió dels Testimonis Cristians de Jehovà va ser trepidant i constant fins al final dels anys noranta, quan el ritme de creixement es va moderar.

- d) A una certa distància dels Testimonis Cristians de Jehovà hi ha els 68 *centres budistes*. Les comunitats budistes, així com les hinduïstes, inicien la seva història a Catalunya de la mà d'alguns catalans que se senten atrets per les pràctiques orientals. En l'actualitat estan aollint cada vegada més simpatitzants.
- e) Les *esglésies orientals i ortodoxes* compten amb 55 espais de culte, majoritàriament capelles cedides per l'Església catòlica. Les esglésies orientals es van implantar a Catalunya al començament del segle xx arran d'una petita comunitat grega que va decidir crear, a banda d'un punt de trobada cultural, una comunitat religiosa, l'Església Ortodoxa Grega, situada a Barcelona. A la mateixa ciutat, a la dècada dels seixanta, un grup de catalans interessats en els rituals ortodoxos donaven vida a una església ortodoxa catalana que actualment està sota la jurisdicció del patriarcat de Sèrbia.
- f) Per altra banda, es recompten 27 *centres hinduïstes*. Els primers petits grups de persones que simpatitzaven amb l'hinduïsmes es van formar a Catalunya als anys setanta. En general, eren joves vinculats al moviment *hippy* que, en alguns casos, havien viatjat a l'Índia amb la voluntat de conèixer una mica més la tradició hinduista. Els darrers anys s'han anat creant noves comunitats, de tarannà molt divers.
- g) L'*Església Adventista del Setè Dia* compta amb 24 esglésies. Va arribar a Catalunya de la mà de tres joves missioners procedents de Califòrnia l'any 1903, però no va ser fins l'any 1940 que va obrir la primera església al país. Des d'aleshores, primer de manera més prudent i després, al final dels anys setanta i durant la dècada dels anys dos mil, de manera més consolidada, l'organització va anar obrint nous llocs de culte.

- h) L'Església de Jesucrist dels Sants dels Darrers Dies compta amb 15 esglésies. Es va implantar a Catalunya setanta anys després de l'Església Adventista, també de la mà d'un grup de missioners, en aquest cas implantat primer a Madrid.
- i) Seguint l'ordre quantitatiu, trobem el *sikhisme*, amb 10 *gurdwaras*. El sikhisme arriba a Catalunya al final dels anys vuitanta del segle xx, quan petits grups de persones *sikhs* es troben en domicilis particulars. És a la dècada dels noranta, quan augmenta el nombre d'immigrants procedent del Panjab indi, que s'obre el primer temple *sikh* al país, ubicat a Barcelona.
- j) La *Fe Bahá'í* té nou punts de reunió. Està instal·lada a Catalunya des de l'any 1949 aproximadament, quan es va constituir el primer grup de trobada a Barcelona. Dos anys més tard, iniciava un nou grup de trobada a Terrassa.
- k) El *taoisme* compta amb sis centres i va començar a consolidar la seva trajectòria a Catalunya l'any 1979. El primer centre taoista té la singularitat d'haver estat creat per un capellà catòlic xinès. La resta de centres es van obrir després de l'any 2000.
- l) El *judaisme* té quatre centres ubicats a Catalunya. La comunitat jueva és present a Catalunya des de l'època medieval, però després de l'expulsió dels jueus de Catalunya, durant un llarg període no hi va haver presència del judaisme, almenys de manera visible. No és fins a començament del segle xx que els jueus tornen a ocupar un lloc públic amb la creació de la sinagoga de la Comunitat Israelita de Barcelona.

A banda de les confessions esmentades, hi ha 43 llocs de culte més que no pertanyen a cap d'aquestes religions. Es tracta de

centres de culte que tenen particularitats doctrinals que no els permeten identificar-se amb cap de les confessions majoritàries i que són molt minoritaris a Catalunya.

2.1.2. Els trets religiosos

A continuació, l'informe sintetitza molt encertadament alguns trets religiosos. Exposa que el mapa religiós català s'ha transformat profundament les darreres dècades, cosa que el fa un mapa dinàmic i canviant. Tanmateix, ens permet apuntar algunes conclusions:

- a) *La diversitat religiosa té una llarga trajectòria a Catalunya, però no ha estat fins als darrers anys que ha començat a viure una situació tímidament normalitzada.* Tot i que algunes de les esglésies evangèliques que hi ha avui a Catalunya tenen més de cent anys d'història, cal tenir en compte que tant aquestes com altres comunitats (jueves, de Testimonis Cristians de Jehovà o de l'Església Adventista del Setè Dia, per exemple) van haver de viure en la clandestinitat durant la dictadura i esperar fins a l'arribada de la democràcia per poder veure reconeguts els seus drets. Tot i així, encara avui dia moltes comunitats reclamen la possibilitat d'exercir plenament els drets recollits en diferents normatives, com ara la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa o els acords del 1992 establerts amb algunes confessions minoritàries.
- b) *El creixement de la immigració ha propiciat l'augment de la diversitat religiosa a Catalunya durant les dues darreres dècades, però s'han produït també conversions de persones autòctones.* L'increment substancial de centres de culte és degut principalment al creixement de les persones provinents de l'Amèrica Llatina, del continent africà, d'Àsia i de l'Europa de l'Est. Així, les mesquites islàmiques, els *gurdwaras sikhs* o

les esglésies ortodoxes es componen gairebé exclusivament de persones amb un bagatge migratori. Les esglésies evangèliques o els centres hinduistes, en canvi, han crescut a causa, simultàniament, de les migracions internacionals i de la presència de conversos en les seves comunitats. Finalment, en determinades confessions, com passa en el cas del budisme, el creixement més significatiu s'ha produït per l'augment de les conversions de persones autòctones.

- c) *El mapa de la diversitat religiosa a Catalunya està en procés d'institucionalització, però té certes dificultats de visibilització.* El procés d'institucionalització es fa palès en l'arquitectura dels llocs de culte, que es caracteritza en gran mesura pel fet d'invisibilitzar-los en l'esfera pública: naus industrials, pisos discrets o locals comercials. El recel de la ciutadania envers l'obertura de centres de determinades confessions, juntament amb les dificultats econòmiques de la majoria de comunitats, fan que la diversitat religiosa sigui majoritàriament invisible en el paisatge arquitectònic català.
- d) *Els centres de culte tenen un paper clau com a espais de sociabilitat per a les confessions minoritàries.* Els llocs de culte prenen més rellevància per a les comunitats formades per minories culturals i/o nacionals, ja que en aquests casos esdevenen també espais de socialització de les segones generacions i punts de trobada per als immigrants d'un mateix país o regió. L'ensenyament de la llengua del país d'origen, la celebració de les festivitats nacionals o les campanyes de solidaritat amb el país de procedència són algunes dels aspectes que vinculen el centre de culte amb el país d'origen i el converteix en un espai de relació transnacional.
- e) *Els centres de culte són sovint els impulsors d'una intensa tasca social.* És freqüent que els llocs de culte duguin a terme una

tasca social adreçada a la població en general, si bé també hi ha la possibilitat que aquesta activitat es dirigeixi exclusivament als membres de la comunitat. En alguns casos, les confessions minoritàries han impulsat la institucionalització d'ONG o d'entitats no lucratives que vehiculen l'ajuda social de la comunitat religiosa i funcionen de manera independent respecte del centre de culte. També s'han endegat projectes de cooperació en països del sud o es duen a terme projectes que vinculen les entitats confessionals amb organitzacions aconfessionals, com ara el Banc d'Aliments o les entitats del barri on està ubicat el lloc de culte.

f) En els darrers deu anys han augmentat les relacions interreligioses entre comunitats. Una de les línies de treball de les comunitats religioses que destaca pel seu augment és el diàleg interreligiós, que ha esdevingut un motor a l'hora d'establir xarxes entre membres de confessions diverses a escala local. En aquest increment, hi han tingut un paper clau diverses entitats, com la desapareguda UnescoCat i l'Associació Unesco per al Diàleg Interreligiós. A més, en moltes ocasions aquest diàleg interreligiós ha comptat amb la complicitat de les administracions locals i de la Generalitat de Catalunya, gràcies a les quals el diàleg interreligiós ha guanyat prestigi i presència. Destaca també el paper que té el Grup de Treball Estable de Religions (GTER) a l'hora de potenciar el diàleg entre els líders de les confessions religioses.¹¹

11 El lector trobarà reflexions més aprofundides sobre la diversitat religiosa, en concret sobre la natura i el sentit de les religions i sobre temes de convivència i cohesió social a: Roger TRIGG, *Diversità religiosa. Dimensioni filosofiche e politiche*, Brescia, Queriniana, 2017.

CAPÍTOL 2. DE LA CONTROVÈRSIA AL DIÀLEG

En la llarga història de la humanitat, sempre hi ha hagut persones i grups, religiosos o no, que han parlat i, sovint, s'han entès. Però podem afirmar que fins fa un centenar d'anys, amb algunes excepcions més antigues, no s'inicia un model nou d'acostament i d'entesa entre les tradicions religioses que hem anomenat *diàleg*.

Anteriorment, el més freqüent era trobar altres models més primaris a l'hora d'establir relacions, que, cal reconèixer-ho, no han desaparegut del tot. L'actitud més simple és l'*aïllacionista*, que consisteix a ignorar les altres realitats religioses com si no existissin, a causa de la incomunicació geogràfica o cultural, que implica sovint una llunyania ideològica (és el cas de religions tradicionals a l'Àfrica o Àsia i del cristianisme a l'edat mitjana). En aquesta fase, cada religió es considera capaç de superar ella sola les dificultats amb què es troba.

Un segon model es caracteritza per la *indiferència* i el *menyspreu*, en el moment en què, després d'una curiositat inicial per l'altra religió, sorgeixen recels i sospites envers l'altre. Les religions continuen pensant que són autosuficients i que la presència de l'altra, a qui ara ja no es pot ignorar, potser representa una amenaça: l'altre esdevé un rival.

Un tercer model és l'*universalista* o *egocèntric*, que és propi dels grups religiosos que pretenen tenir tota la veritat i cerquen només l'expansió de les seves creences. Aquesta fase es caracteritza per la *controvèrsia* i la *confrontació*. És el moment de la moder-

nitat, quan els nous contactes amb altres cultures i religions són viscuts com una ocasió de convertir l'altre a la cultura i la religió pròpies. Ara l'altre representa per a mi una amenaça, cosa que sovint condueix a la violència perquè pretén la conversió o la persecució (en tenim tristos exemples en les guerres de religió del segle XVII i en l'islamisme extrem al Pròxim Orient i a l'Àfrica).

Progressivament es passa a la fase de *coexistència* o *tolerància*, que s'ha concretat o bé en repartir les religions per zones (*cuius regio eius religio*), o bé en un respecte llunyà i fred a l'estil de la laïcitat francesa, que implica una acceptació distant de l'altre. El nou model que ens cal seguir avui dia és el *dialogal*. No és tracta tan sols d'acollir l'altre, sinó d'intentar entendre'l. No es tracta només de comparar-se amb l'altre, sinó de descobrir que l'altre m'és complementari, que jo no sóc sense l'altre. Encara més: que l'altre és part de mi mateix. El model dialogal va néixer de les relacions entre confessions cristianes, de l'anomenat *moviment ecumènic*. Més endavant s'amplià i s'aplicà al trobament i les relacions entre cristianisme i cultures (que seran l'objecte d'aquest capítol); posteriorment s'emprà en les relacions entre religions (que desenvoluparem al capítol següent).

1. El diàleg ecumènic

1.1. *Les divisions*

Els nombrosos trencaments en la tradició cristiana que s'han produït en vint segles no són un producte de la casualitat, ni només de la voluntat egoista d'unes persones, ni tampoc un simple fruit del deteriorament de la història. Les grans divisions cristianes, especialment en relació amb el protestantisme, depenen d'una qüestió eclesiològica. Els grups cristians que

s'inclinen cap a una concepció més pietista, interioritzada, personal, puritana o carismàtica, tendeixen més aviat a crear continuament petits grups: són més lliures i creadors. En canvi, les confessions més institucionals i comunitàries conserven més la unitat. Aquest fenomen va unit a la qüestió de les mediacions. Les esglésies de tradició catòlica (ortodoxos, catòlics i en part els anglicans) conceben l'Església com un sagrament, com el Poble de Déu estructurat, que estableix entre Déu i els homes unes mediacions que els ajuden en el seu caminar cristià (per exemple, els sagraments, els ministeris ordenats, la Tradició, etc.). Hi ha moltes altres comunitats eclesials de tradició protestant que no posen l'accent en les mediacions (considerades com les *obres* que no justifiquen), sinó en la relació directa de cada persona amb Déu sense «obstacles». Quan en la tradició catòlica sorgeix una nova espiritualitat o un nou accent, es creen ordes religiosos, moviments laïcals o escoles d'espiritualitat. En canvi, en les confessions protestants es generen noves comunitats eclesials separades. Aquesta diferent manera d'entendre l'Església ha generat a voltes cohesió i a voltes dispersió, segons els casos.

A grans trets, es pot dir que hi ha hagut tres grans divisions cristianes. Una al segle v, arrel de les discussions sobre la naturalesa divina i humana de Jesús; una altra al segle xi, amb la separació entre orient i occident,¹² i la tercera al segle xvi a occident amb el naixement del protestantisme.¹³ Alhora, el protestantisme es

12 Cf. Sebastià JANERAS, *Les Esglésies Orientals. Història, tradició espiritual i visió ecumènica*, Lleida, Pagès, 2011; Juan NADAL CAÑELLAS, *Las Iglesias Apostólicas de Oriente. Historia y características*, Madrid / Buenos Aires, Ciudad Nueva, 2000; Francisco Díez DE VELASCO (ed.), *Las Iglesias Ortodoxas en España*, Madrid, Akal, 2015.

13 En ocasió dels 500 anys de l'inici de la Reforma s'han publicat en català alguns llibres molt interessants i informatius: Joan BUSQUETS, *La Reforma Luterana. Història i Teologia*, Barcelona, Ateneu Universitari Sant Pacià / Facultat de Teologia de Catalunya, 2017; Josep CASTANYÉ, *Martí Luter, monjo i reformador*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 2017; DD. AA., *Luter, la Reforma i el repte constant de les esglésies*, Barcelona, Círculo Rojo, 2018; Antoni GELONCH, *Luter. Buscant la veritat, va canviar la història*, Barcelona, Viena, 2018; DD. AA., «Del conflicte a la comunió. Commemoració conjunta luteranocatòlica romana de la Reforma el 2017. Informe de la comissió luteranocatòlica

dividí també en quatre grans branques: la luterana, que s'ha mantingut sense gaires divisions; la calvinista, que s'ha anat dividint i subdividint en milers de confessions; la zwingliana i de les esglésies lliures; i l'anglicanisme, que sempre ha volgut mantenir un equilibri, moltes vegades inestable, entre la tradició catòlica i la protestant.

Les comunitats cristianes sempre han vist les divisions com un escàndol i com una situació anòmala, i han intentat refer la unitat. Fins fa cent anys, però, els intents d'unitat passaven pel desig que «retornessin» al si de l'Església catòlica els qui un dia la van abandonar. Aquest desig de retorn o d'absorció, d'uns, i el refús de retornar, dels altres, ha dominat el panorama cristià fins fa cent anys.

1.2. *Els inicis de l'ecumenisme*

El desig de diàleg i d'unitat basat en altres paràmetres comença a donar fruits a l'inici del segle xx i té el brou de cultiu entre els missioners protestants a l'Àfrica i Àsia. Els moviments de revifalla en el si de les confessions protestants durant els segles XVIII i XIX desperten un gran desig d'evangelització en els continents no cristians. En el segle XIX es multipliquen les societats missioneres i milers de pastors s'estableixen arreu del món. Durant el treball evangelitzador constaten la indiferència i la desconfiança que provoquen les divisions entre les confessions cristianes, i molts habitants d'aquells països refusen fer el pas al cristianisme mentre aquest estigui dividit. Cada predicador presenta el seu propi Jesús i els qui els escolten s'escandalitzen i demanen una entesa o una unitat de missatge. Els missioners

romana sobre la unitat», *Documents d'Església* 1.045, 49 (1 de maig de 2014), pp. 278-317; Antoni MATABOSCH, *Luter i la Reforma, ahir i avui. De la confrontació al diàleg* (Lliçó Inaugural de l'ISCREB del curs 2017-2018), Barcelona, 2017. Una de les obres més extenses, en dos volums i amb un total de 1.595 pàgines, és Alberto MELLONI (ed.), *Lutero. Un cristiano e la sua eredità 1517-2017*, Torino, Il Mulino, 2017.

experimenten i llegeixen de manera nova les paraules de Jesús en el darrer sopar: «No prego només per ells, sinó també pels qui creuran en mi gràcies a la seva paraula. Que tots siguin u, com tu, Pare, estàs en mi i jo en tu. Que també ells estiguin en nosaltres, perquè el món cregui que tu m'has enviat» (Jn 17,20-21). Cal estar units a fi que el món cregui; és a dir, la unitat és condició per a la missió. Molts missioners s'adonen que han de treballar per la unitat de tots els cristians si volen tenir una veritable eficàcia evangelitzadora.

Durant els darrers anys del segle XIX i els primers del segle XX hi ha un intens trànsit epistolar i múltiples trobades en què el tema es va madurant. Finalment, sota el lideratge del Dr. John Mott i del Dr. Joseph Oldham es convoca una gran trobada mundial de missioners protestants a fi d'assolir la unitat necessària. El 1910, a Edimburg (Escòcia), se celebra una Conferència Internacional Missionera, on van assistir 1.200 missioners, a títol personal. Malgrat la sincera voluntat d'unitat, es troben enfrontats a la dura realitat de les divisions. Tot amb tot, decideixen crear un comitè de continuïtat que vagi treballant el tema.

La Primera Guerra Mundial impedí moltes iniciatives, però tot just acabada, l'empenta d'Edimburg portà molts a preocupar-se per la col·laboració dels cristians en tasques socials. «La doctrina divideix, l'acció uneix»: vet aquí el pensament de fons d'aquest moviment que naixia. Les destruccions provocades per la guerra els empenyeren a unir-se per tal de reconstruir el món i crear una societat en pau, amb ordre social, sense racisme, etc. Tenien una gran desconfiança envers la unió doctrinal i fins i tot practicaven un cert irenisme.

El 1925, sis-cents delegats, alguns ortodoxos, provinents de 37 països, es reuniren a Stockholm i crearen Vida i Acció. Final-

ment, un altre sector considerà que en realitat les grans divisions eren sobre temes de fe i d'organització de l'església i que calia treballar la teologia. Així, el 1927, a Lausanne (Suïssa), es reuniren quatre-cents delegats de 108 esglésies sota el lideratge del bisbe Charles Brent, i crearen Fe i Ordre, o Fe i Constitució. Amb la creació d'aquest tercer moviment tenim ja establerts els tres camps sobre els quals s'assentarà per sempre més el moviment ecumènic: missió, servei i doctrina.

1.3. *El Consell Mundial d'Esglésies*

Passen els anys i a poc a poc Vida i Acció i Fe i Constitució s'adonen de la complementarietat de les respectives finalitats. L'acció sense la doctrina és buida; la doctrina sense l'acció es torna irrellevant. Per això, en les respectives trobades el 1937, de Vida i Acció a Oxford i de Fe i Constitució a Edimburg, decideixen fusionar-se. La Segona Guerra Mundial obliga de nou a ajornar-ho tot, i fins al 1948 no és possible realitzar la fusió acordada. A Amsterdam, 351 delegats de 147 esglésies decideixen restar juntes i crear el Consell Mundial d'Esglésies (CME). L'Església Evangèlica Espanyola (IEE) i l'Església Espanyola Reformada Episcopal (IERE) en foren membres fundadors. És un moment importantíssim per a la maduració del diàleg ecumènic. El CME és un lloc de diàleg teològic i de treball en comú, d'igual a igual. No pretén ser ni una superesglésia, ni l'Església de Crist, ni un concili. Té una finalitat simplement funcional: fer d'impulsor del diàleg ecumènic. No té cap autoritat ni pressuposa cap eclesiologia comuna. El CME es basa en una notòria contradicció: la seva única finalitat és cercar la unitat dels cristians i de les esglésies cristianes, però, per principi, no té —no pot tenir— una idea clara de la unitat que cerca perquè precisament no hi ha acord en la forma que agafarà la unitat que es vol. Per tant, es tracta de caminar a les palpentes vers un fi que es creu i es desitja però que només s'entreveu.

En un primer moment, per tal de fomentar el camí cap a la unitat, s'instaura el mètode de l'elesiologia comparada. Es tracta de conèixer la posició de les diferents comunitats sobre temes objecte de discussió, com ara l'eucaristia, el baptisme, la tradició, etc. Aquest mètode fou molt efectiu en un primer moment perquè ajudà a treure prejudicis i a conèixer millor el pensament de les diverses confessions, tan allunyades durant segles. Però mostrà també els seus límits.

Una vegada conegudes les diverses posicions, ¿què més es podia fer? Per això, en els anys cinquanta a poc a poc s'arribà a una conclusió que es pot considerar la gran descoberta i la gran aportació del CME al moviment ecumènic universal. L'única manera possible de superar les diferències és tenir un criteri comú que faci que tothom arrenqui a caminar, que permeti fer un judici sobre el pensament i les accions de les confessions. Aquest criteri només pot ser anar a les fonts del cristianisme, a les arrels mateixes comunes a tots els cristians, i establir un cristocentrisme real: la Bíblia, la voluntat de Crist. Només així hi haurà, hi podrà haver, una convergència progressiva, un caminar plegats vers una constant obediència a Crist. El diàleg ecumènic només es pot establir a condició que tots es deixin interpel·lar per la voluntat de Crist. Les raons del diàleg no provenen del que un pensa, sinó del que un fa en el seguiment de Crist.¹⁴

14 Per a més informació, *vid.* Chistian DUQUOC, *Iglesias provisionales. Ensayo de eclesiología ecuménica*, Madrid, Cristiandad 1986; WORLD COUNCIL OF CHURCHES, *Terminología ecuménica. Índice cronológico de los acontecimientos ecuménicos, 1910-1974*, Ginebra, WCC, 1974; *Suplemento 1975-1983*, *ibid.*, 1983; Juan BOSCH, *Para comprender el ecumenismo*, Estella, Verbo Divino, 2003; *id.*, *Diccionario de ecumenismo*, Estella, Verbo Divino, 1998; AA.VV., *Pluralismo religioso en España, I: Confesiones cristianas*, Madrid, Sociedad de Educación Atenas / Centro Ecuménico «Misioneras de la Unidad», 1992; AA.VV., *Pluralismo religioso en España, II: Sectas y nuevos movimientos religiosos*, *ibid.*, 1993; AA.VV., «La Iglesia fragmentada, ¿hacia qué unidad?», *Concilium* 271 (junio 1997, núm. especial); *Dictionary of the Ecumenical Movement*, Ginebra, WCC Publications, 1991; Hèctor VALL, *A la búsqueda de una nueva sociedad. Dimensión social del ecumenismo*, Madrid, Sociedad de Educación Atenas / Centro Ecuménico «Misioneras de la Unidad»,

El CME s'anà enfortint i estenent durant els anys cinquanta i seixanta seguint les directrius que donaren les Assemblies Generals d'Evanston (1954), Nova Delhi (1961) i Upsala (1968).

1.4. *L'Església catòlica*

Fins al Concili Vaticà II (1962-1965), l'Església catòlica no participà en el moviment ecumènic iniciat i consolidat pel CME. No fou pas per mala voluntat o per oblit. Fou a conseqüència de dues dificultats que fins al Concili impediren acostar-se i creure en l'ecumenisme que naixia. La primera dificultat és la llibertat religiosa, que sempre s'ha considerat com una condició prèvia a l'ecumenisme. El *Syllabus* contra els errors moderns de Pius IX considera fals afirmar que «cada home és lliure d'acceptar i practicar aquella religió que cadascú, mogut per la llum de la raó, creu que és la vertadera»,¹⁵ perquè implica un perill d'indiferentisme. Si tothom és lliure de creure el que vol, no hi ha veritat objectiva, tot és *indiferent*. Més endavant el Papa afirma que «és falsa la llibertat civil de qualsevol culte i la llibertat atribuïda a tots de manifestar públicament qualsevol opinió o pensament»,¹⁶ perquè tots els drets s'han d'atribuir a la veritat i l'error no té ni pot exigir cap dret.

1997; FRANCISCO SAMPEDRO, *Ecumenismo y tercer milenio. Nuevo manual de formación ecuménica*, Bogotá, CELAM, 2003; ANTONI MATABOSCH, «El Consejo Ecuménico de las Iglesias. Organización, Cronología, Evolución doctrinal», *Renovación Ecuménica* 82, 16 (1984), pp. 11-30; ID., *Liberación humana y unión de las Iglesias*, Madrid, Cristiandad, 1975; ID., *El Decret Unitatis Redintegratio*, dins *Concili Vaticà II. Constitucions, Decrets, Declaracions*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 86-97; ID., *Cuarenta años de ecumenismo. Iglesia, sociedad, cultura*, Lleida, Milenio, 2009; TERESA FRANCESCA ROSSI, *Manuale di Ecumenismo*, Brescia, Queriniana, 2012; BERNARD SESBOÜÉ, *L'Église et les Églises. La conversion catholique à l'œcuménisme*, París, Mediaspaul, 2013; WALTER KASPER, *Caminos hacia la unidad de los cristianos*, Santander, Sal Terrae, 2014; ID., *La unidad en Jesucristo*, Santander, Sal Terrae, 2016; JOSÉ A. MARTÍNEZ GARCÍA, *El movimiento ecuménico y el diálogo interreligioso. Manual de ecumenismo*, Alicante, Aguaclara, 2017.

15 Núm. 15.

16 Núm. 79.

La Declaració sobre Llibertat Religiosa del Concili, molt discutit pels sectors més conservadors, enfoca el tema des d'un nou punt de vista i arriba a unes conclusions completament diferents. Cal mirar el tema partint de la dignitat de tota persona humana, la qual exigeix el dret de seguir la pròpia consciència i de poder manifestar-la públicament. La veritat o l'error, en si mateixos, no existeixen en aquest món i no són subjectes de dret. El que existeix són persones que, seguint la seva llibertat, l'erren o l'encerten, i és el seu dret fer-ho amb llibertat, amb els límits propis de la convivència. I l'Estat ha de reconèixer en la seva ordenació jurídica la llibertat religiosa. Amb aquesta Declaració s'eliminava una dificultat important de cara a les bones i correctes relacions entre les diferents confessions.

La segona dificultat era de caire teològic, eclesiològic. Fins al Concili Vaticà II, l'Església catòlica considerava que en temes religiosos tenia la veritat de manera plena i total, en exclusiva, i que només ella era l'Església de Crist. L'Església que Crist instituï s'identificava de manera adequada i completa amb l'Església catòlica històrica. Per tant, les altres confessions cristianes estaven en l'error, i si volien tenir veritable vida, havien de tornar a l'església de la qual un dia van marxar. És la teoria del «retorn». Es feien servir dues imatges evangèliques per il·lustrar aquest aspecte: la del fill pròdig i la del cep i els sarments. Les branques es moren separades del tronc, i per això cal un retorn com el del fill que se n'anà. A partir d'aquest principi no hi havia cap possibilitat de diàleg i unes possibles converses només podien tenir per objecte una «rendició» a l'Església catòlica. Des de Pius IX l'any 1864 fins a Pius XII el 1949 es repeteix constantment aquesta doctrina, i amb lleugers matisos s'apel·la sempre al retorn dels dissidents. Com a conseqüència, doncs, es refusa el diàleg ecumènic que preconitzava el CME. Pius XI escriu tota una encíclica, la *Mortalium animos* (1928), per justificar el refús al diàleg ecumènic. Així diu:

És clar que l'Església catòlica no pot, de cap de les maneres, prendre part en els seus congressos, i que està prohibit que els catòlics s'adhereixin a aquestes empreses o que hi contribueixin; si ho fan es declararan conformes a una falsa religió cristiana, completament estranya a l'única religió de Crist. ¿Acceptaríem nosaltres establir negociacions a expenses de la veritat revelada per Déu? [...] L'única manera permesa de procurar la unió és afavorir el retorn dels dissidents a la veritable Església de Crist, de la qual s'allunyaren en altre temps.¹⁷

Mentrestant, però, a tota Europa van anar sorgint moltes iniciatives orientades a l'apropament que crearen un clima propici per a un canvi. A Lió, el 1923, el P. Couturier inicia la Setmana de Pregàries per a la Unitat dels Cristians, que fou el resultat de la relació que va establir amb emigrants russos ortodoxos que fugien de la Revolució Russa. Al monestir belga de Chevetogne, guiat pel P. Lambert Beauduin, des de 1925 es produeix un acostament a orient i on més tard es crea la revista *Irénikon*. Uns anys després, el 1927, els dominics creen el centre *Istina* i el 1954 la revista amb el mateix nom. El 1937 el P. Yves Congar publica *Cristians desunits*, un magnífic estudi sobre el CMI i les bases de l'ecumenisme. A Holanda durant els anys cinquanta Jan Willebrands crea la Conferència Catòlica per a les Qüestions Ecumèniques, i el P. Beaupère el Centre Sant Ireneu a Lió. A Barcelona, arran d'una visita d'un pastor luterà suec, es crea un grup ecumènic que més tard es convertirà en el Centre Ecumènic. Hi ha, doncs, tot un ferment d'ecumenisme que va fent camí i que no trigarà a donar fruits en el Concili Vaticà II.

17 Aquesta posició es mantindrà, amb matisos, fins el Concili Vaticà II, i molts bisbes ho reflectiren en els seus missatges o escrits. Per exemple, a Barcelona, Mons. Gregorio Modrego Casaus feu públic dos escrits contra els protestants: *En defensa de nuestra fe y de nuestra unidad católica* (29 de gener de 1954) i *Circular prescribiendo normas para la represión de la propaganda* (19 de febrer de 1954). El mateix dia signà un *Decreto instituyendo el Secretariado Diocesano para la preservación de la fe*. Aquests documents es poden trobar a l'Archivo Central del Ministerio de Justicia, Asuntos Eclesiásticos, Leg. 10.091.

¿I quina és l'aportació del Concili? El gran tomb es produeix en el núm. 8 de la constitució dogmàtica sobre l'Església *Lumen gentium*, on s'afirma que l'Església de Crist «subsisteix en» l'Església catòlica. La comissió de redacció explica que no s'ha posat «és» a fi de poder afirmar la realitat eclesial d'altres confessions cristianes i considerar-les mitjans de salvació, tot i que no estiguin en comunió plena amb l'Església catòlica. No hi ha una identificació entre Església de Crist i Església catòlica, encara que aquesta consideri que conserva millor els elements bàsics del que Crist volia de la seva església. S'afavoreix així una eclesiologia de comunió centrada en la fidelitat a Crist. D'aquesta manera queda completament superada la idea del retorn. El retorn expressa una immobilitat de l'Església catòlica i un menysteniment de tot el que tenen de positiu les altres comunitats. La conversió o el retorn ja no serà el camí preferit i necessari per a la unitat, sinó que a partir d'ara ho serà caminar junts, dialogar, aprendre tots de tothom. D'aquesta manera, el Concili assumeix els aspectes centrals del moviment ecumènic nascut el segle xx.

El Decret sobre l'Ecumenisme amplia i aprofundeix aquest nou camí: «Aquest Sagrat Concili veu amb alegria com augmenta constantment la participació dels fidels catòlics en l'actuació ecumènica i la recomana als bisbes de tot el món perquè la fomentin amb interès i la dirigeixin amb prudència».¹⁸ Exposa els Principis Catòlics de l'Ecumenisme, és a dir allò que aporta el catolicisme a l'únic moviment ecumènic. Crist fundà una església, però ara en tenim moltes; per tant, cal treballar per restablir-ne la unitat. L'ecumenisme és una responsabilitat de tots els cristians, cadascú a la seva manera.¹⁹ La contribució general de l'Església és la reforma continuada, el fet d'anar sem-

18 Núm. 4.

19 Núm.,5.

pre més a les fonts a fi de trobar l'essencial i retrobar les altres comunitats cristianes.²⁰ També cal una conversió personal i la pregària,²¹ el coneixement dels altres, la formació ecumènica, el diàleg i la col·laboració.²²

El Concili Vaticà II obrí de bat a bat les portes en el moment en què va reconèixer l'eclesialitat de les altres confessions i les considerà comunitats germanes amb qui calia col·laborar i dialogar en un moviment d'enriquiment mutu. Gràcies al diàleg, els fruits del moviment ecumènic han estat profunds i variats, especialment en els darrers cinquanta anys. Certament hi ha hagut una aproximació i un coneixement mutu com feia segles que no hi havia; s'ha treballat conjuntament en serveis a la societat i s'han assolit acords doctrinals importants sobre baptisme, eucaristia i el polèmic tema de la justificació per la fe. Afirmar el cardenal Kasper:

En síntesi, després de l'aclariment de les qüestions fonamentals de la doctrina de la justificació, els problemes eclesiològics ocupen ara el primer pla del diàleg amb les esglésies protestants. Segons la comprensió tant catòlica com ortodoxa, són la clau per avançar en la punyent qüestió pastoral de la comunió eucarística. Amb això queda assenyalat el punt en el qual ens trobem actualment.²³

20 Núm. 6.

21 Núm. 7 i 8.

22 Núm. 9-12.

23 Walter KASPER, *Caminos hacia la unidad de los cristianos*, p. 359. Per a més informació sobre la situació ecumènica, *vid.* ID., *Cosechar frutos. Aspectos básicos de la fe cristiana en el diálogo ecuménico*, Salamanca, Sal Terrae, 2010; ID., *El ecumenismo como movimiento de paz en los siglos XIX y XX* (llicé inaugural del curs 2013-2014 de l'ISCREB), Barcelona, 2013. En el si de la onferència Episcopal Alemanya hi ha un gran debat sobre obrir o no la comunió a les parelles interconfessionals: *Vid.* "La unitat en Crist ens és font de joia", a *Documents d'Església* 54, núm. 1098 (2019)189-190.

Podem concloure que, malgrat una certa paralització dels darrers anys, el nou paradigma de diàleg ecumènic ha avançat més en cent anys que en els darrers mil cinc-cents.²⁴

2. El diàleg entre cristianisme i cultures²⁵

De fet, d'una manera o altra, el cristianisme ha tingut sempre relació amb les cultures amb les quals ha conviscut. El cristianisme va néixer en un ambient semita, en una cultura semita dintre del món jueu, i de seguida, amb sant Pau i d'altres, es va produir una convivència del cristianisme amb una altra cultura, la grecoromana, a la qual va costar d'adaptar-se, de viure-hi o de dialogar-hi. Però finalment va ser una adaptació que ha durat molts segles i ha estat un diàleg fructífer d'inculturació del cristianisme en aquesta cultura. I ho ha anat intentant en els segles posteriors i en altres cultures.

24 En la història del cristianisme la principal dificultat per a una visió oberta i dialogal ha vingut del *fonamentalisme*, com queda palès en l'article de Juan María LOBOA GALLEGO, «Fonamentalisme i comunió», *Documents d'Església* 1.065, 51 (2016), pp. 166-174.

25 Vid. Antoni MATABOSCH, *Què vol dir inculturació de la fe*, dins *Miscel·lània en honor del Cardenal Narcís Jubany i Arnau*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, pp. 441-451; Pere LLUÍS FONT, *Algunes consideracions sobre la inculturació europea moderna del cristianisme*, *ibid.*, pp. 337-347 (ambdós articles foren també publicats a: *El rept actual de la inculturació*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 1996); Antoni MATABOSCH, «Butlletí Bibliogràfic. El diàleg entre fe i cultura durant els anys noranta», *Revista catalana de Teologia* XX (1996), pp. 437-460; Josep M. ROVIRA BELLOSO, *Fe i cultura al nostre temps*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987; *id.*, *Societat i Regne de Déu*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1991; *id.*, «Apostolado de la cultura», *Los laicos hoy*, revista del Pontificium Consilium pro Laicis, núm. 28 (1981); COMISSIÓ TEOLÒGICA INTERNACIONAL, «La fe i l'aculturació», *Documents d'Església* 503, 24 (1989), pp. 395-405; S. W. ARIARAJAH, *Gospel and Culture. An Ongoing Discussion within the Ecumenical Movement*, Ginebra, 1994; Hervé CARRIER, *Cultures nostre avenir*, Roma, P.U.G., 1985; *id.*, *Évangélisation et développement des cultures*, Roma, P.U.G., 1990; *id.*, *Evangelii i cultures*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1992; *id.*, *Diccionario de la cultura. Para el análisis cultural y la inculturación*, Estella, Verbo Divino, 1994; *id.*, *Catolicismo y cultura* (Encuentro de intelectuales organizado por la Subcomisión Episcopal de Universidades y el Comité

2.1. *La cultura*

La paraula *cultura* té una llarga història: des de la Llatinitat clàssica s'incorpora a les diverses llengües romàniques, i a mitjan segle XVIII arriba fins a l'àrea lingüística germànica. El concepte de cultura, expressat amb aquesta o altres paraules, té una història molt significativa per al desenvolupament intel·lectual europeu. L'ideal grec de *paideia*, el ciceronià de *cultura animi*, la *humanitas* del segle XV o el nou contingut que s'atribueix al terme *cultura* en els segles XVII o XVIII, sempre s'ha referit al procés de formació de la personalitat humana i a la seva capacitat de progressar.

del XIV Centenario del III Concilio de Toledo), Madrid, 1990; ID., *Cristianisme i cultura. Acte inaugural de la Fundació Joan Maragall*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 1990; ID., «El cristianismo y las culturas en mútuo enriquecimiento?», *Concilium* 251 (1994); Pietro ROSSANO, *La fede pensata sul dialogo tra Vangelo e cultura*, Milà, 1988; Antoni M. ORIOL, *Reflexió cristiana sobre la cultura*, Barcelona, Escola Diocesana de Catequesi / Facultat de Teologia de Barcelona, 1980; S. SILVA, «Cultura y evangelización de la cultura, desde el Vaticano II hasta hoy», *Teología y Vida* 19 (1988), pp. 61-72; ID., «La recepción eclesial del capítulo sobre la cultura de la Constitución Pastoral "Gaudium et Spes"», *Teología y Vida* 30 (1989), pp. 101-117; DD. AA., *Catolicismo y cultura*, Madrid, Comillas, 1990; DD. AA., *Desafiaments culturals dels anys 90*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1991; DD. AA., *Cristianisme i cultura a l'Europa dels anys 90*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1991; A. CORTINA - J. MARTÍN VELASCO - B. FORTE - T. ÚBEDA, *Cristianisme i societats avançades*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1992; Jordi MARAGALL I NOBLE, *Fe i cultura en Joan Maragall*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 1993; F. MIGUENS, *Fe y cultura en la enseñanza de Juan Pablo II. Cómo anunciar el Evangelio a todas las gentes*, Navarra, Palabra, 1994; Paul POUPARD, *La inculturación de la fe i les mutacions del nostre temps*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 1994; Carlos DÍAZ MARCOS, *Evangelizar la cultura. La inserción del cristiano en la transformación social*, Bilbao, Sal Terrae, 1995; «Puentes de diálogo. Cristianismo y cultura actual», *Iglesia Viva* 195 (1998); Antoine VERGOTE, *Modernitat i cristianisme. Interrogants crítiques recíproques*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1998; CONSEJO PONTIFICIO DE LA CULTURA, *Para una pastoral de la cultura*, Vaticano, Editrice Vaticana, 1999; M. DHAVAMONY, *Inculturazione. Riflessioni sistematiche di antropologia sociale e di teologia cristiana*, Milano, San Paolo, 2000; Andrés TORNOS, *Inculturación. Teología y método*, Madrid, Comillas-DDB, 2001; Josep M. SOLER, *Arrelar la fe en la cultura. El pensament de Pau VI*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2002; *Fede e cultura. Antologia di testi del Magistero Pontificio da Leone XIII a Giovanni Paolo II*, Vaticano, Editrice Vaticana 2000; Michael Paul GALLAGHER, *Fede e cultura. Un rapporto cruciale e conflittuale*, Milano, San Paolo, 1999.

De tota manera, l'evolució del significat del terme *cultura* indica un canvi molt significatiu del pensament occidental. La paraula existia en el llatí clàssic com a substantiu de *colere*, 'cultivar', sia la terra, sia (menys freqüentment i metafòricament) l'esperit de cada persona (tot i que no els grups humans); és la *cultura animi* de Ciceró. En el segle XVIII, esdevé dominant amb un significat refinat, aristocràtic i selectiu. En el sentit més ampli i global, tal com s'entén avui en dia, no fou usat fins al segle XIX, per exigències primer de la recerca històrica i de les ciències socials i després, ja entrat el segle XX, de l'antropologia cultural, a fi d'investigar el valor de les formes d'organització social i dels costums de tots els pobles, també dels anomenats «primitius». Amb aquest abast semàntic fou emprat per primera vegada per Edward Burnett Tylor a *Primitive culture*²⁶ i vulgaritzat posteriorment per Sir James Frazer en 1885, en diverses obres.

En els països de llengua alemanya se sol distingir entre *cultura* i *civilització*. La civilització seria el camp cultural configurat per la tècnica, que està al servei de les necessitats externes de la vida i dels fins utilitaris. En aquest sentit s'entén per *civilització*, en contrast amb la *cultura* originàriament creadora, una constitució de la societat determinada preferentment per una actitud racional de cara a assolir un conjunt de fins. Aquesta concepció no és compartida pels pobles romànics o llatins. La paraula *civilisation* ja existia en la llengua francesa a principis del segle XVIII en el camp judicial (en el sentit de fer civil un procés criminal). Sembla que fou emprat per primera vegada en un sentit més general i actual l'any 1756 pel marquès Victor Riqueti de Mirabeau en el llibre *L'ami des hommes ou traité sur la population*. Deu anys més tard va succeir el mateix amb l'equivalent anglès *civilisation* en l'obra d'Adam Ferguson *An Essay on History of Civil Society*. En aquesta línia, la civilització és un conjunt de

26 Londres, 1871.

fenòmens socials variats: té aspectes religiosos, morals, estètics, tècnics o científics i és propi de tots els grups de la societat humana. Els conceptes de cultura i civilització bàsicament coincidirien, però el primer sembla indicar alguna cosa més que el segon. La cultura abasta i expressa els valors d'una civilització, assumeix tots aquells aspectes de la civilització dotats d'alguns tipus de valor, filosòfics, artístics, religiosos, morals, científics, tècnics o econòmics. El concepte d'unitat i de valor és essencial en el concepte de cultura. És la unitat dels valors d'una civilització, una unitat orgànica i vivent.

Hi ha infinitat de definicions de cultura. En una obra clàssica, C. Kluckhohn i A. L. Kroeber van aplegar més de 160 definicions i les van classificar d'acord amb els accents que cada autor atribueix al terme *cultura*:²⁷ totalitat comprensiva; èmfasi en la història, en l'herència social o tradició; estils de vida, valors i ideals; aspectes psicològics, processos de formació d'hàbits; naturalesa estructural i sistemàtica de la cultura; i producte de l'acció humana. En l'actualitat es tendeix a una concepció integradora i inclusiva del terme *cultura*. Ja Tylor ho havia entès així: «La cultura és una totalitat complexa que enclou els coneixements, les creences, l'art, la moral, les lleis [Rovira Bellosó hi afegeix “els tipus de producció que donen lloc als sistemes econòmics”], els costums i qualsevol altra habitud i capacitat adquirides per l'home en tant que és membre d'una societat».²⁸ El Concili Vaticà II fa una descripció de cultura en la mateixa línia, indicant-ne quatre dimensions: és tot allò que fa que l'home afini i desplegui, de moltes maneres, les seves qualitats espirituals i corporals (desplegaments); que miri de posar sota el seu domini, amb l'estudi i el treball, tota la terra (domini del món); de fer tornar més humana la vida social, tant dins de la família com enmig de tota la

27 Cf. C. KLUCKHOHN - A. L. KROEBER, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Nova York, 1963.

28 Cf. TYLOR - BOAS - LOWIE *et alii*, *Il concetto di cultura. I fondamenti teorici della scienza antropologica*, Torino, Einaudi, 1970.

convivència civil (humanització); i finalment, fa que expressi, comuniqui i conservi a través dels temps en les seves obres les seves grans experiències i aspiracions per a profit de molts i fins de tota la humanitat (tradició).²⁹

Així, doncs, *cultura* és tot allò que l'home sap, expressa i fa per afirmar i desenvolupar la seva humanitat socialment en el món. Se sol indicar que en el procés cultural hi ha tres fases íntimament intercomunicades: la *creació* (la cultura és sempre obra de l'home), la *socialització* (allò que no és assumit per la societat no és encara cultura) i la *interiorització* (en la qual els individus assumeixen personalment els continguts).³⁰

2.2. *Passat i present del diàleg entre fe i cultura*

Si bé no s'ha expressat amb aquesta terminologia, les relacions entre fe i cultura han estat presents des de sempre. Durant els primers segles del cristianisme ja és coneguda la inserció de la fe en les cultures grega i romana. La cultura occidental no s'explica sense el cristianisme. La tasca dels monestirs per tal de transmetre la cultura clàssica és ingent, així com el reeixit intent medieval de construir una cultura civil des de la fe. És també la llarga història de les missions catòliques a l'Àsia, a Amèrica i a l'Àfrica. Amb èxits, ambigüitats i fracassos, sempre s'han plantejat les relacions entre la fe i la cultura d'un determinat moment històric i arreu del món.

En la nostra època, hi ha dos motius que impulsen a proposar de nou, de manera més explícita i amb molta urgència, el tema del diàleg entre el cristianisme i la cultura o les cultures. Prime-

²⁹ *Gaudium et spes*, 53

³⁰ Per una síntesi del pensament del Dr. Rovira, *vid.* Antoni MATABOSCH, «Les relacions entre fe i cultura segons Rovira Bellosó», *Qüestions de Vida Cristiana* 257 (2016), pp. 103-118.

rament, perquè apreciem molt més les diverses cultures d'arreu del món i ja no afirmem el valor universal de la forma concreta com s'ha inserit el cristianisme a Occident; en segon lloc, dins aquest àmbit cultural propi, des del segle xvi hi ha hagut un distanciament progressiu entre la cultura (que ha anat seguint uns camins en gran part allunyats del cristianisme i crítics amb ell) i el mateix cristianisme (molt a la defensiva). «La ruptura entre Evangeli i cultura és sens dubte el drama del nostre temps», diu Pau VI. Els profunds canvis culturals que s'han produït en els nostres països (i que ensorren les arrels en els últims segles) fan sorgir uns problemes en les nostres societats ja des d'antic cristianitzades, molt semblants als que sorgeixen quan es vol anunciar i viure l'Evangeli en el si de cultures noves.

Fernando Sebastián, arquebisbe emèrit de Pamplona, sintetitza així les raons que avui fan més urgent aquest diàleg:

L'impuls donat pel Vaticà II al diàleg de l'Església amb el món contemporani; la visió planetària dels problemes teòrics i pràctics que implica l'evangelització dels diversos pobles; les relacions entre unitat i diversitat dins Església; la rapidesa dels canvis culturals ocorreguts a Occident i, en concret, els problemes teològics i pastorals plantejats pel fenomen de la secularització; els problemes teòrics derivats de l'ecumenisme; l'agut sentit de la historicitat de la cultura que ha adquirit la cultura contemporània; la sensibilitat cultural i religiosa de les noves esglésies en el marc de l'emancipació dels països asiàtics i africans; el protagonisme de les esglésies sud-americanes en el plantejament dels seus propis problemes pastorals i en l'elaboració teòrica de les seves pròpies teories teològiques i pastorals.³¹

31 Fernando SEBASTIÁN AGUILAR, *Nueva evangelización. Fe, cultura y política en la España de hoy*, Madrid, 1991, p. 86.

El magisteri universal de l'Església catòlica, especialment el Concili, Pau VI i Joan Pau II, han desenvolupat tot un cos de doctrina sobre el tema del diàleg entre fe i cultura. El Concili Vaticà II hi dedica enterament el capítol II de la segona part de la *Gaudium et Spes*,³² on es fa una descripció de la cultura en el món actual, s'estableixen uns principis per a una recta promoció cultural —tot assenyalant relacions entre fe i cultura— i s'indiquen alguns dels deures més urgents dels cristians envers la cultura. D'aquest text arrenquen tots els estudis catòlics posteriors.

Per la seva banda, el pensament de Pau VI s'expressa fonamentalment en l'exhortació apostòlica *Evangelii nuntiandi* (1975), i aporta nous elements, més complets i madurs. El Papa remarca més que el Concili els trets negatius del món actual. No és en va que han passat deu anys decisius. Insisteix en

l'augment de la incredulitat en el món modern [visible en el secularisme, que és] una concepció del món segons la qual aquest darrer s'explica per si mateix, sense que sigui necessari recórrer a Deu; Déu resultaria, doncs, superflu i fins i tot un obstacle. A fi de reconèixer el poder de l'home, el secularisme acaba per sobrepassar Déu i fins i tot per renegar d'ell.³³

Però la veritable novetat es troba en les orientacions pastorals. Pau VI incorpora el tema de la cultura a l'interior de la tasca primordial de l'Església que és l'evangelització. Ja no es tracta solament (com en el Vaticà II, que assumeix idees de Pius XII i Joan XXIII) de promoure la cultura tot purificant-la, elevant-la; tampoc no es tracta sols ni principalment d'ordenar-la, com to-

32 En altres documents també es fa referència al tema de la cultura. *Vid. Constitució sobre el món d'avui*, 37, 122 i 123; *Decret sobre l'activitat missionera de l'Església*, 11 i 15; *Declaració sobre l'educació cristiana*, 1, 8 i 10.

33 Núm. 55.

tes les realitats temporals, cap a Déu per Jesucrist. Ara es tracta d'evangelitzar-la, és a dir, «d'assolir i transformar amb la força de l'Evangeli els criteris de judici, els valors determinants, els punts d'interès, les línies de pensament, les fonts inspiradores i els models de vida de la humanitat, que estan en contrast amb la Paraula de Déu i amb el disseny de salvació.»³⁴ Aquesta evangelització no és quelcom de secundari o un afegitó al costat de evangelització dels individus, perquè «el regne que anuncia l'Evangeli és viscut per homes profundament vinculats a la cultura, i la construcció del regne no pot menys que prendre els elements de la cultura i de les cultures humanes».³⁵ Aquesta visió fonamenta la cèlebre frase: «La ruptura entre Evangeli i cultura és, sens dubte, el drama del nostre temps, com ho fou també en altres èpoques».³⁶

I per la seva banda, el magisteri de Joan Pau II ha aportat ja tot un cos doctrinal sobre el tema: el seu discurs a la UNESCO (1980), la creació del Consell Pontifici per la Cultura (1982), els discursos anuals que els adreça i les referències que hi fa en cada viatge papal. Alguns trets propis són l'ús del terme *inculturació*, el lligam que estableix entre inculturació i nova evangelització, l'enumeració de criteris bàsics (distingir entre Evangeli i cultura, conservar la identitat de l'Església, viure la unitat en la pluralitat, exercir el discerniment i la investigació) i la insistència que Evangeli s'ha de fer cultura. Finalment, el seu magisteri també caracteritza pel fet d'haver creat un organisme central que promogui aquest àmbit.³⁷

34 Núm. 19.

35 Núm. 20.

36 *Ibid.*

37 Cf. H. CARRIER, *Evangeli i cultures*, op. cit.

2.3. *Algunes precisions terminològiques*

Sovint es fan servir indistintament expressions com *evangelització de la cultura*, *diàleg fe i cultura*, *inculturació* o *aculturació*, i potser convindrà d'aturar-se uns moments a destriar els diversos significats.

Quan es parla d'*evangelització de la cultura* s'indica la finalitat, l'objectiu a assolir. És a dir, s'afirma que la cultura és un camp específic de l'evangelització³⁸ i l'Església, a través de la inculturació, cerca d'evangelitzar les cultures. I el *diàleg entre fe i cultura* és un camí privilegiat de la inculturació. Expressa clarament que cal superar la ruptura que s'ha anat creant durant els darrers quatre segles i que el primer que s'ha de fer és dialogar, amb tot el que això representa (escoltar-se, criticar-se, influir-se mútuament).

Amb tot, però, el terme que indica de manera més àmplia i profunda la tasca a fer és sobretot *inculturació*. Aquest neologisme és molt recent i no fou mai emprat pel Concili Vaticà II ni per Pau VI. Sembla que J. Mason fou el primer a usar l'expressió *catolicisme inculturat* per indicar la inserció del catolicisme a la cultura d'un poble.³⁹ El terme fou usat per la XXXII Congregació General de la Companyia de Jesús (1974-1975) en els seus decrets. En el Sínode de Bisbes de 1977, dins el *Missatge al Poble de Déu*⁴⁰, s'usa aquest terme per indicar el procés pel qual el missatge evangèlic s'insereix a una cultura humana. A partir

38 Cf. Paul POUPARD, *Iglesia y culturas. Orientación para una pastoral de la inteligencia*, Valencia, 1988, pp. 131-149; Hervé CARRIER, *Évangélisation et développement des cultures*, *op. cit.*, pp. 89-95.

39 J. MASON S.J., «L'Église ouverte sur le monde», *Nouvelle Revue Théologique* 84 (1962), pp. 1.032-1.043 (p. 1038). Sobre l'origen i contingut del neologisme *inculturació*, *vid.* A. A. ROEST CROLLIUS, «Inculturazione della fede: la problematica attuale», *Inculturazione della fede. Saggi interdisciplinari* 9, Napoli (1981), pp. 13-32.

40 Núm. 5.

d'aquest moment esdevé un terme acceptat de manera general en les diverses llengües europees. Abans que s'assumís sense oposició, però, es van fer servir altres mots. Es parlava d'*adaptació* o d'acomodació, però fou rebutjat pel Sínode de 1974 perquè suggeria una dimensió massa superficial. En ambients ecumènics s'insistí, i encara es fa avui, en el terme *contextualització*, però no ha estat assumit universalment.

Un terme que a primera vista semblava apropiat era *aculturació*, emprat en antropologia cultural per designar el contacte entre grups de cultures diferents i alhora els canvis culturals que s'esdevenien pel contacte mutu. Durant un cert temps fou usat en l'àmbit eclesial, però finalment tampoc no fou acceptat perquè es prestava a equívocs: el contacte entre la fe, el cristianisme o l'Església i les cultures no és igual que el contacte entre dos grups de cultura diferent, perquè l'Església no té una sola cultura: «En virtut de la seva missió i de la seva natura, no està lligada a cap forma particular de cultura».⁴¹

També s'ha proposat l'ús del terme *enculturació*, que en molts antropòlegs indica el procés pel qual individu humà esdevé part del seu propi grup cultural. Atès el seu caràcter individual, no ha semblat el més adequat per indicar la inserció del cristianisme a una cultura.

2.4. *Definició i fonament teològic de la inculturació*

Sobretot a partir del Concili Vaticà II, veiem molt més clar que els cristians no ens podem crear el nostre propi món. S'ha dit d'èpoques passades que el cristianisme ha creat una mena de subcultura a l'interior de la cultura d'aleshores, s'ha fet el seu propi món, i s'ha pensat i s'ha anat fent les coses una mica ella

⁴¹ *Gaudium et spes*, 42.

mateixa. En aquest moment, no parlem massa, i amb raó, de cultura cristiana, sinó que parlem més aviat d'inculturació de la fe cristiana o del cristianisme en la cultura, en aquest cas en la nostra. Avui dia hem après a no crear el nostre propi món a part, sinó a estar atents a les cultures en les quals vivim.⁴²

La «i» de fe i cultura uneix però també separa, perquè fa una distinció entre els dos àmbits. Per això, és molt més important i molt més adequat parlar d'inculturació de la fe, que indica més aquesta diguem-ne síntesi, d'alguna manera, entre el cristianisme i la cultura en la qual viu. I això és molt més important. Darrerament ens hem adonat que hem de donar un nou sentit quan parlem de testimoniar i ser cristians, o quan parlem d'evangelització. Fins fa pocs decennis parlàvem de l'evangelització de les persones, de cada persona en particular; el testimoniatge cristià suscita que hi hagi persones que es facin cristianes, que es converteixin al cristianisme. Des de fa vint o vint-i-cinc anys, hem après que tots nosaltres no som realment només nosaltres, sinó que som també la societat en la qual vivim. Així com un peix no pot viure fora de l'aigua, i si volem que visqui s'ha d'englobar juntament amb l'ambient en què viu, igualment l'evangelització té raó de ser per a les persones però tenint en compte que estan sempre immerses en la seva cultura. La inculturació de la fe no és només una personalització de la fe, un testimoniatge de cada persona, sinó també un

42 En el cas d'Europa es va aprenent a considerar-la com un conjunt que té uns valors propis (malgrat que sorgeixen fortes veus que tendeixen a la disgregació). Cf. JOAN PAU II, *Ecclesia in Europa*, 2005. El document final de la I Trobada Ecumènica Europea a Basilea (1989) *Pau i justícia*; Antoni MATABOSCH, «Construir Europa com una comunitat d'homes i dones conscients de la seva identitat cultural i religiosa», dins *Testimoniatges*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2012, pp. 29-36; Jordi SAURA MATALLANA, *Europa i el cristianisme. De la confessionalitat a la postsecularització*, Tesina de Màster *pro manuscripto* de l'ISCREB, 2019; FRANCESC, «Als participants a la Conferència promoguda per les Conferències Episcopals de la Unió Europea» 28 d'octubre de 2017, *Documents d'Església* 1.084, 52 (2017), pp. 638-642.

testimoniatge, una evangelització del conjunt de la cultura en el qual tots necessàriament vivim.

Citaré a continuació tres definicions descriptives del que s'entén per *inculturació*. Joan Pau II, en l'encíclica *Slavorum Apostoli* (1985), diu: «La inculturació és l'encarnació de l'Evangeli en les cultures autòctones i alhora la introducció d'aquestes en la vida de l'Església».⁴³ D'altra banda, el document *Fe i inculturació*, de la Comissió Teològica Internacional (1989), afirma que «el procés d' inculturació pot definir-se com l'esforç de l'Església per fer penetrar el missatge de Crist en un determinat ambient sociocultural, convidant-lo a creure segons tots els seus valors propis, mentre aquests siguin conciliables amb l'Evangeli».⁴⁴ I una tercera definició que també em sembla interessant és la de Romano Penna: «És una praxi eclesial que, partint del coneixement i l'acceptació de cultures diferenciades, reconeix la possibilitat d'inserir-hi la llavor de l'Evangeli, de manera que, en base a una mútua fecundació, es realitzi tant una autèntica encarnació del mateix Evangeli com una fructífera regeneració de la cultura respectiva».⁴⁵

D'aquestes definicions, en podem treure alguns trets teològics fonamentals que alhora emmarquen i fonamenten la inculturació. En primer lloc, la fe o el cristianisme no s'ha d'entendre com a incompatible amb la cultura, o com el seu antagònic, com si el món fos pura negativitat. Aquesta posició és pròpia d'una concepció netament protestant (com la de Karl Barth) i paradoxalment d'una certa «dreta» eclesial catòlica que tendeix al fonamentalisme.⁴⁶ Tampoc no se'ls ha de concebre en natural continu-

43 Núm. 21.

44 Núm. 11.

45 R. PENNA, «Cultura/Acculturazione», dins *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, Roma, 1988, p. 346.

46 Cf. Antoni MATABOSCH, «Creences sense fonamentalisme», dins *Sobre Europa, el diàleg interreligiós i l'Església en el món*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2004, pp. 79-81.

ïtat, és a dir, com si el que és cristià fos un fet cultural i prou. Els elements de veritat que hi ha en aquestes posicions són, d'una banda, que l'Evangeli ultrapassa tota cultura, no s'identifica del tot amb cap cultura, i d'altra banda, que és capaç d'impregnar totes les cultures i no pot existir sense estar immers en una o altra cultura.

La resposta adequada es troba en la cristologia, especialment en l'encarnació (¿s'hauria de dir *incarnació*?), tal com indica el Papa. De tota manera, s'ha d'entendre bé què vol dir que inculturació és encarnació, per tal d'evitar conceptes erronis. L'encarnació de la fe en una cultura s'ha de comprendre analògicament. Així sembla indicar-ho el Concili Vaticà II: «L'Església, per tal de poder oferir a tothom el misteri de la salvació i la vida que Déu ha portat a l'home, ha de procurar inserir-se en tots aquests grups de la mateixa manera (*eodem motu*) que Crist mateix, mitjançant la seva encarnació, es va lligar a aquell ambient sociocultural dels homes enmig dels quals visqué».⁴⁷ Mons. Carlos Moreira ens fa veure els extrems a evitar:

Si la lògica de l'Encarnació marca tota l'acció pastoral de l'Església, en el camp de la pastoral de les cultures s'aplica amb major incidència l'experiència d'expressar, donar forma, llenguatges, ritus, valors i actituds a la novetat cristiana. Com en la naturalesa divina i humana de Crist, tampoc entre la cultura i la fe cristiana no ha d'haver-hi cap confusió ni separació, sinó distinció i correlació. La confusió seria monofisisme cultural, perquè no respectaria el caràcter transcendent de la fe en tant que do de Déu, i no pas el producte de cap cultura. Per altra banda, no permetria d'apreciar la legítima autonomia de la cultura, resultat de les persones que es cultiven i es desenvolupen en el teixit social. La

⁴⁷ d *Gentes*, 10.

separació equivaldria a un nestorianisme cultural, destinat a crear separació i divisió entre la dimensió de la fe i la cultura. Per tant, és important superar la separació entre la consciència cristiana i la cultura contemporània.⁴⁸

D'altra banda, l'Encarnació, considerada en si mateixa, no és tot el misteri de la salvació de Crist, perquè està ordenada al misteri pasqual. Aquest és el misteri indivisible de salvació.⁴⁹ El fer-se home del Crist arriba a la plenitud només en la seva exaltació. Aquest misteri conté un doble moviment, de descens i d'ascensió, de mort i de resurrecció. La salvació no consisteix només a conformar-se a l'encarnació de Crist, sinó en la configuració i participació en la seva mort i resurrecció. *L'analogatum principale* de la inculturació és el misteri pasqual. És clar que la inculturació implicarà l'encarnació en una cultura, però així com en Crist el seu camí d'encarnament passà per la mort i la resurrecció, així totes les cultures són cridades a una conversió i a una mort reals de tot allò que s'oposa al do de Déu i a donar fruits abundosos per a la humanització i per al Regne de Déu.

A la llum del que acabem de dir, es pot entendre millor el que Joan Pau II digué en dos dels seus viatges, un als bisbes de Kenya el 1980: «La inculturació que vosaltres amb raó promoueu serà realment un reflex de l'encarnació del Verb quan una cultura, transformada i regenerada per l'Evangelí, produeixi des de la pròpia tradició expressions originals de vida, de celebració, de pensament cristià»; i l'altra, deu anys després, als bisbes del Txad:

La inculturació o procés pel qual la fe cristiana s'encarna en les cultures és inherent a l'anunci de l'Evangelí. Per la seva Encar-

48 Carlos MOREIRA AZEVEDO, «La fe com a valor cultural» (Ponència al Congrés *Episcopus* a Vic, el 30 de novembre de 2017), *Documents d'Església* 1.087, 53 (2018), p. 144.

49 Fl. 5-10.

nació, el Fill de Déu s'ha unit d'alguna manera a tot home (cf. *Gaudium et spes*, 22); així es pot dir que cap valor humà autèntic no és estrany a Crist ni exclòs de la inculturació. Serà necessària una reflexió teològica rigorosa i estructurada per apreciar els costums, tradicions, saviesa, ciència, arts i disciplines dels pobles i fer entrar tot el que és veritable, bonic i bo d'aquesta herència en l'«admirable intercanvi» de l'Encarnació de Crist.

A partir d'aquests principis generals, podem procedir ara a exposar les influències mútues entre la fe i la cultura, i en ambdues direccions.

2.5. *Algunes aportacions de la cultura a la fe*

La fe només pot ser entesa, néixer i desenvolupar-se en el mare d'una cultura. La cultura actua com una matriu en què es va configurant tota l'existència. La fe, com a resposta històrica, no pot deixar d'estar condicionada per la cultura. Només a través de la cultura l'home pot donar forma a les seves concepcions, experiències i aspiracions religioses, immersa i determinada pels materials expressius que empra i les configuracions històriques que adopta. La cultura, a més, ens proporciona mitjans de comunicació i de transmissió de la fe, formes noves d'expressar artísticament les realitats de la fe. La fe no pot realitzar-se ni expressar-se al marge de la cultura.

S'ha d'afirmar també que cap cultura no exhaurix la potencialitat del cristianisme. De vegades, tot i que en el passat més que avui, ens hem equivocat pensant que la forma de viure el cristianisme a Europa o a Occident era l'única possible i la millor de totes les hipòtesis, tot identificant la cultura occidental i el cristianisme o fent com si el cristianisme només es pogués expressar o viure dins de la cultura occidental o dins de la cultura europea. És un error pensar que el cristianisme només es

pot viure en una sola cultura. En el moment d'anar a civilitzar altres continents, hem aportat no només la fe, sinó que també les llengües d'aquí, la manera de pensar, la cultura occidental. Ha estat una aportació que, per moltes circumstàncies, ha esdevingut una imposició. Jo vaig estar fa uns anys a l'Índia i vaig constatar que a partir de l'influx de Goa, que era una antiga colònia portuguesa, es podia saber qui era cristià o no ho era perquè es deia Gonzáles, o Péres, etc.; perquè alhora que es feien cristians es batejaven no només amb un nom cristià, sinó també amb un cognom cristià. Bé, això només és un signe, però indica clarament que vinculaven el fet de convertir-se amb occidentalitzar-se, i això és una falsa identificació de la fe cristiana amb una cultura concreta.

Cal afirmar un doble principi: d'una banda, l'originalitat de la fe; la fe cristiana és la que trobem en la revelació de l'Antic i del Nou Testament i la que vivim en l'Església. Aquesta fe té la seva pròpia originalitat: la fe cristiana no és un producte cultural més, no ens l'hem inventat les diverses societats en què ha vingut el cristianisme, ni la jueva, ni altres. Té la seva peculiaritat, però sempre dependrà d'una cultura o d'una altra. I això és bo, perquè, com deïem abans, el peix no pot viure sense l'aigua. Per tant, hi ha diverses aigües, amb diversos peixos, és a dir, diverses cultures i diverses formes d'inculturar el cristianisme.

D'altra banda, però, cap cultura no pot exhaurir totes les possibilitats de resposta humana a la crida de la Paraula de Déu i atribuir-se el monopoli de l'expressió de la fe i de les formes de traduir-la a la vida com si fos l'únic camí d'encarnació de la fe. Una pura identificació origina els integristes, de dretes o d'esquerres. Cal afirmar el doble principi de l'originalitat i la irreductibilitat de l'Evangeli i de la fe que genera, i alhora la necessària dependència d'una cultura. El primer principi exigeix que la fe i tot el que aquesta implica no siguin un simple

producte cultural i que no s'identifiqui adequadament amb cap cultura. El segon principi implica que es pot encarnar o inculcar en qualsevol cultura, però que no pot deixar d'estar-ho en alguna. Si no s'accepta plenament l'originalitat, el missatge de la fe es dilueix. Si no es pren seriosament la inculturació, se'n seguirà la irrellevància i la insignificança del cristianisme.

La cultura té un caràcter dinàmic, viu, creador, històric. La cultura canvia perquè el grup humà ha de respondre o reaccionar a les transformacions de l'univers, a les noves necessitats físiques, afectives, ètiques, socials, etc. La fe es veu abocada a un dinamisme semblant si no vol perdre la seva significació. Els canvis culturals disminueixen el valor significatiu de les formes anteriors que ha pres la fe i cal que cerqui constantment una expressivitat més gran. La cultura exigeix constantment fugir de l'anquilosament creient i cercar noves formes de significativitat, de credibilitat. S'imposa, per tant, escoltar permanentment la cultura i estar atents al dinamisme que li és propi. No és molt lluny aquesta exigència de la noció de *signes dels temps* anunciada pel Concili Vaticà II: descobrir la crida de Déu en els esdeveniments. No és fàcil estar permanentment atents a les noves situacions de la cultura, ni a tots els cristians se'ls ha de demanar el mateix grau de captació. En el procés del desenvolupament cultural (creació, interiorització i socialització), si l'oferta de la fe no està en sintonia amb ella, es fa estranya al grup i es fa difícil que sigui interioritzada per aquest grup, perquè, en aquest cas, en lloc de ser oferta de sentit i força d'alliberament integral, s'ha convertit en realitat cosificada i no afavoreix la simbiosi entre fe i cultura. És la constant temptació del fariseisme. Dit d'una altra manera: l'oferta cristiana ha de donar resposta a les preguntes, les situacions i els problemes reals que es plantegen les persones i els grups si no vol caure en el risc d'esdevenir irrellevant, supèrflua. Amb el benentès que la fe té la seva originalitat i que no és una pura resposta a uns estímuls que li vénen

de fora. Aquí no parlem de la revelació en si mateixa, sinó de la fe en la història, viscuda per persones en Església.

El dinamisme cultural és un gran estímul perquè visquem la fe com a fe i no la rebaixem a un sistema d'idees dotat d'una falsa perennitat. Els canvis en la cultura de la societat ens mostren que la fe la transcendeix. Afirmar que la fe és una creació cultural fa un mal immens a la cultura mateixa, perquè la privem d'un element dinamitzador. De manera semblant a l'afirmació que hi ha una perennitat de l'home en la cultura, hi ha també una perennitat de l'Evangeli rebut.

La funció humanitzadora de la cultura reclama que la fe acrediti el seu valor humanitzador. La fe haurà de descobrir, respectar i potenciar la funció humanitzadora de la cultura. Antonio Cañizares, fa temps, ho va expressar molt bé en el fragment següent:

Un dels aspectes en què s'observa la ruptura entre la fe i la cultura contemporània, la cultura de la modernitat, és que aquesta veu en la fe una afirmació de Déu a costa de l'home. No reconeix en la fe el seu valor humanitzador, no reconeix allò que tan bellament expressà sant Ireneu de Lió, que la glòria de Déu és que l'home visqui, i la vida de l'home és la visió de Déu. La modernitat veu Déu com a antagonista de l'home i que, per acceptar aquest Déu, cal renunciar a dimensions fonamentals de l'existir humà. No s'ha descobert, perquè els cristians no hem fet prou palès el valor humanitzador de la fe. Per aquesta raó, la fe ha d'estar atenta a les llavors del Verb presents en les cultures, on es dona aquesta realitat humanitzadora [...]. Són aquestes llavors del Verb els llocs de trobada dels homes que encarnen les cultures i l'Evangeli. No reconèixer això pot portar a una incapacitat perquè la fe pugui fer-se present en les cultures [...]. Trobar en les cultures les llavors del Verb no significa que l'Evangeli neixi

de les cultures, però certament implica que no es parteix de zero; que el que es proclama en l'Evangeli, d'alguna manera, no és accessible si prèviament no fos ja present. Sant Agustí digué: «No t'hauria buscat si prèviament no t'hagués trobat» [...]. Només des d'aquestes llavors l'home inicia la recerca de Déu i partint d'aquestes situacions de recerca i esperança és com l'Evangeli podrà ser audible i creïble.⁵⁰

2.6. *Algunes aportacions de la fe a la cultura*

Entesa socialment, la fe és ja un valor cultural i origina productes culturals. Josep M. Rovira Belloso, en un lúcid article,⁵¹ indica que *valor* és allò que fa estimable un objecte, és un bé preuat per a una persona o un grup social. En aquest sentit, la fe origina valors humans. Ha creat i crea valors estètics i productes artístics (catedrals, obres pictòriques, escultures, etc.). La comunitat cristiana genera tota una colla de valors educatius. En una catequesi o en un moviment de joves hom aprèn a expressar-se, a escoltar, a discernir, a estimar el grup, a ser cooperadors, puntuals i responsables, a descobrir els valors de la relació. Però cal tenir present que la fe origina aquests valors culturals *d'escreix*. La fe origina *primo et per se* un procés de salvació; per extensió o d'escreix origina cultura, com un afegitó substanciós, inherent a la salvació mateixa, de la qual no és lícit d'apoderar-se separant-lo del seu origen salvador, que és la seva font. Aquell qui vulgui copsar l'originalitat específica de l'element religiós haurà d'estimar la fe per ella mateixa, pel fet de ser fe, i no pas principalment pels fruits culturals, d'escreix.

La fe aporta una colla de valors d'un nivell més profund que

50 A. CAÑIZARES, *Diálogo fe-cultura. Criterios inspiradores*, dins *Fe y cultura. VI Jornadas educadures cristianas*, Madrid, 1986, pp. 16-17.

51 Josep M. ROVIRA BELLOSO, «L'Església davant de les cultures», *Foc Nou* 106 (febrer de 1983), pp. 12-13.

els que s'han esmentat abans. Infon un esperit de fraternitat universal com una expressió més autèntica del reconeixement de Déu. Crea la noció de *proïsme* i, per tant, una cultura de la fraternitat. La fe cristiana destrueix les falses sacralitzacions i els ídols i guareix la cultura de la tendència humana a la idolatria de les criatures i del creat. La fe ajuda a una universalització de les cultures: les apropa entre elles, n'accentua les afinitats i les possibilitats de comunicació i l'enriquiment entre les cultures d'èpoques i pobles diferents.

La fe també és instància crítica d'aquells aspectes culturals que no són dignes de la persona humana. La fe que s'encarna en les cultures és resposta a una revelació gratuïta donada històricament i de la qual no podem disposar, i es refereix sempre a una revelació històrica de l'Absolut que no depèn, en la seva arrel, de les cultures. Aquesta revelació és donada per al bé de tots els homes i de la seva vida individual i social, i no pot deixar de ser crítica amb les cultures. Ha de viure equilibradament la tensió entre encarnar-se enterament i lluitar contra les deformacions de la «carn». Hi ha una gran tasca de discerniment a fer que implica una gran dosi de coneixement, de tria, alhora que una gran humilitat per no confondre la fe amb «la manera com jo entenc la fe», i aquí hi ha una gran tasca del *sensus fidelium* i del magisteri eclesial. La profunditat d'aquesta tasca s'expressa a *Evangelii nuntiandi* d'aquesta manera:

Per a Església, no es tracta solament de predicar Evangelí en llocs geogràfics cada vegada més vastos o a poblacions cada vegada més massives, sinó també d'arribar i de capgirar per la força de Evangelí els criteris de judici, els valors determinants, els punts d'interès, les línies de pensament, les fonts inspiradores i els models de vida de la humanitat que estan en oposició amb la Paraula de Déu i el designí de salvació.⁵²

52 Núm. 19.

La fe ajudarà a fer que les cultures siguin més humanes i humanitzadores i a anar creant en la cultura l'actitud expressiva i pràctica de la fe. Afavorirà allò que hom ha anomenat els *preàmbuls de la fe*, aquells elements que fan possible que la fe pugui ser anunciada i que d'alguna manera es poden anomenar evangelitzadors. Cultivar la interioritat, la gratuïtat, el silenci i la contemplació és afavorir uns elements humanitzadors que fan que una cultura pugui ser expressiva de la fe.

Recentment, Ferran Sáez Mateu, en el seu magnífic llibre *El cos de l'esperit*, exposa els fruits culturals de prestigi que han nascut de la tradició cristiana i la importància que en proposi de nous, si vol ser una veu rellevant en els temps actuals. Les grans obres que han culturitzat el cristianisme, diu, són les que històricament poden testimoniar d'una manera universal la serietat de l'experiència cristiana. Aquestes grans obres protegeixen i acrediten en darrera instància la profunditat del cristianisme i, en fer-ho, constitueixen elements crucials del seu reconeixement en la nostra cultura. Aquest és també un dels motius principals pels quals la culturització del cristianisme és d'una importància difícil d'exagerar. I és també un dels serveis que aquest pot fer a l'home contemporani.⁵³

2.7. *El cristianisme i la cultura es necessiten*

Arribats a aquest punt, es pot entendre molt millor un pensament de Joan Pau II que hom cita moltes vegades: «La síntesi entre cultura i fe no és sols una exigència de la cultura, sinó també de la fe [...]. Una fe que no es faci cultura és una fe que no és plenament acollida, enterament pensada i fidelment viscuda».⁵⁴ De conformitat amb el que acabem d'escriure, que

⁵³ Ferran SÁEZ MATEU, *El cos de l'esperit. Sobre la culturització de l'herència cristiana*, Barcelona, Viena / Fundació Joan Maragall, 2019, p. 182.

⁵⁴ *Carta de constitució del Consell Pontifici per a la Cultura*, Roma, maig de 1982.

la fe es faci cultura vol dir que la cultura en què vivim ha d'expressar i alimentar la nostra humanitat i la nostra presència en el món, d'acord amb les afirmacions, les esperances i els criteris que neixen de la fe en Jesucrist i en Déu salvador nostre. Vist des de l'altra banda, vol dir que de la fe han de derivar-se conviccions, usos i formes de vida que ens ajudin a expressar i practicar quotidianament, en la nostra vida personal i social, les exigències de la fe i de la vida cristiana.

Què és, doncs, inculturar la fe? És assumir la cultura per tal de salvar-la, és a dir, obrir-la a la revelació de Déu. És deixar-se criticar per la cultura, de manera que la fe es faci més significativa. És portar l'influx de l'Evangeli fins als punts més íntims i complexos de la vida personal i social. És un procés de mutu enriquiment.

El Sínode de Bisbes de 1985 digué:

Ja que l'Església és una comunió present arreu del món, que uneix la diversitat i la unitat, assumeix tot el que troba de positiu en totes les cultures. La inculturació, però, és diferent de la mera adaptació externa, ja que significa una íntima transformació dels autèntics valors culturals mitjançant la seva integració en el cristianisme i l'arrelament del cristianisme en totes les cultures humanes. La ruptura entre Evangeli i cultura és anomenada per Pau VI «el drama del nostre temps», com ho fou també en altres èpoques. D'aquí que calgui fer tots els esforços a fi que, amb afany, diligent, s'evangelitzi la mateixa cultura, o més aviat les cultures. És necessari que reneixin pel trobament amb la Bona Notícia. Però aquest trobament no tindrà lloc si no es proclama la Bona Notícia.⁵⁵

55 Núm. 4.

Tenim el perill de fer irrellevant el cristianisme. El cristianisme és rellevant en una cultura, en un lloc concret, quan aquesta fe es viu des de les coordenades que hom viu en la vida de la família, en la vida de la ciutat, en la vida de la cultura. Quan un viu aquestes realitats culturals, empeltades al cristianisme, és quan es pot dir que la fe cristiana és rellevant per a aquella persona, per a aquella cultura, perquè li aporta moltes coses. Les cultures són també mòbils, canviant, i el moviment inculturador serà sempre necessari. En els darrers vint, trenta o quaranta anys les coses han canviat molt. Ho podem criticar més o menys, però la cultura és com és, és la que és, i si volem inculturar el cristianisme a través de l'evolució d'una mateixa cultura haurem de fer esforços continuats d'inculturació. No podem dir que ho hem fet una vegada i que ja està bé; ho van fer els nostres avis, ho van fer els pares, ho va fer no sé qui i ja està. Si volem que la nostra fe cristiana sigui rellevant avui dia hem de *reinculturar* contínuament, repensar aquesta fe a partir del que ens diuen o aporten els canvis culturals que hem tingut aquests deu o vint darrers anys, i això no vol dir que els acceptem perquè sí. Sempre hi ha d'haver una crida a refer la nostra pròpia manera de pensar i anar partint de les aportacions culturals de cada moment. I fer un esforç de creativitat sobre el que pot aportar el cristianisme, que potser no ha aportat, no podia aportar, no sabia aportar, no veia el que havia d'aportar o potser no calia que portés en moments anteriors.

CAPÍTOL 3. MODELS D'ENCAIX DE LES RELIGIONS EN LA SOCIETAT

1. Gestió correcta de la diversitat religiosa

Hem exposat abans que a Catalunya i al conjunt d'Espanya el pluralisme religiós ha crescut extraordinàriament en els darrers decennis. A fi de conservar i incrementar l'harmonia social, és necessari gestionar bé aquesta nova realitat. Cal escollir bé el model correcte a fi de crear una societat equilibrada i afavorir millor les relacions entre les religions presents. Hi ha models de gestió del pluralisme que ajuden i altres que dificulten la relació entre les religions. Per tant, l'elecció del model, tot i que és una responsabilitat bàsicament de les administracions públiques, també interessa les religions i aquestes hi tenen molt a dir i a fer. Fonamentalment hi ha tres tipus de models de gestió.

1.1. *El model assimilacionista*

És el model propi dels Estat-nació fins a la Segona Guerra Mundial, dels Estats confessionals i de l'Estat laic francès. Posa l'accent en la igualtat dels individus, dels ciutadans, defensa el refús a l'hora de reconèixer les diferències i els particularismes (anomenats *comunitarismes*) i opta per la primacia de l'homogeneïtat i la cohesió social. Cal assimilar-ho tot, diuen, al que és comú i dominant, i menystenir —o recloure a l'àmbit privat— el que pot ser característic dels diferents grups.

Aquest model de gestió del pluralisme religiós ha estat criticat perquè es fonamenta en una concepció liberal i parcial de l'ésser humà, entès com un ciutadà individual, i no en la seva

complexitat. Aquest model ha fet crisi a França i s'ha mostrat inviable. Així, ha posat en dubte una certa manera de concebre la laïcitat, anomenada *ortodoxa* o *escolàstica* (el fet de l'islam a França, i en concret el cas de les revoltes dels joves musulmans de fa pocs anys, posa en qüestió aquesta laïcitat estricta). Aquest model dificulta molt el diàleg perquè, per principi, posa moltes traves a la relació.⁵⁶

1.2. *El model pluralista/multicultural*

Molt estès fins fa uns anys, aquest model s'ha implantat especialment a Holanda, el Regne Unit i fins el 1971 al Canadà. És una reacció a l'assimilacionisme perquè aquest es fonamenta en un individualisme liberal i pretén l'uniformisme. En el model multicultural es vol afavorir la pau social mitjançant el respecte a les diferents cultures i a les identitats religioses grupals. La identitat de cada grup és un dret. Cada cultura, cada religió, ha de viure com una comunitat separada, sense barrejar-se, sense que se la pugui criticar i sense que hi hagi cap interès envers les altres cultures o religions. Cadascú a casa seva: aquest és l'ideal. Aquest sistema està basat en el relativisme cultural i en l'autosuficiència de cada grup.

Aquest model està sent molt criticat perquè ha provocat situacions socials insostenibles. Amb molt d'encert, Alain Touraine assenyalava: «Si no hay valores universales, ¿cómo se puede evitar que cada comunidad se encierre en ella misma y defienda sus valores contra los de las otras comunidades, consideradas por definición incompatibles con los suyos? El relativismo cultural absoluto conduce necesariamente a la segregación y al ghetto».⁵⁷ Així, el multiculturalisme ha provocat tensions greus, es-

⁵⁶ Cf. Antoni MATABOSCH, «Estat laic, laïcista o aconfessional?», dins Antoni MATABOSCH – Émile POULAT, *Sobre la laïcitat*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2005, pp. 7-24.

⁵⁷ Alain TOURAINE, «¿Qué es una sociedad multicultural? Falsos y verdaderos problemas»,

pecialment en la gent de la segona o tercera generació d'immigrats. Es tracta d'un model irrealitzable, que fa més mal que bé. Tampoc aquest model, per principi, no afavoreix gens el diàleg interreligiós; ben al contrari, el refusa. No és estrany que hagi fracassat completament, per exemple, a Holanda.

1.3. *El model intercultural*

Aquest model pretén superar els dos anteriors i proposar-ne un de més equilibrat que promogui d'una manera més eficient la convivència. Es tracta d'un concepte més actiu perquè posa l'accent en la necessitat d'un procés de canvi d'ambdues parts. Implica un procés d'interacció de tots els membres de la societat a fi d'arribar a la integració (dels autòctons i dels immigrants, o dels membres de les diferents cultures). Es parla, així, d'integració intercultural, és a dir, d'una integració que respecti les diferències, en un procés de convergència mútues.⁵⁸ Diu Touraine:

Del mismo modo que el multiculturalismo radical [...] desemboca ineluctablemente en la autodestrucción y en la creación de comunidades culturalmente homogéneas que rechazan toda laicidad y secularización, el pluralismo cultural [així anomena Touraine el model intercultural] debe combinar el universalismo de los derechos con la particularidad de las experiencias [...]. El pluralismo cultural no descansa en la diferencia, sino en el *diálogo* de las culturas y en el reconocimiento por parte de cada una de ellas de su parentesco con las otras, puesto que cada cultura es el esfuerzo de universalización de una experiencia particular.⁵⁹

Claves de razón práctica 56 (1995), p. 14.

⁵⁸ *Vid.* les extenses i profundes reflexions sobre la interculturalitat de Raimon PANIKKAR a *Pluralisme i interculturalitat*, Barcelona, Fragmenta, 2010.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 21.

Això implica una manera nova d'entendre la identitat. La identitat és el que ens caracteritza, el que constitueix la nostra manera de ser i de viure, el que ens fa diferents dels altres. Hi ha, amb tot, dues maneres d'entendre la diversitat: una és la identitat forta, tancada (aquella que al segle XVIII formà els Estats moderns), que consisteix en una autoafirmació estàtica i essencialista, i una altra és la identitat més dinàmica, que, tot i assumir alguns elements de l'anterior, va més enllà. La identitat, entesa dinàmicament, és un concepte alhora estable i dinàmic que cada individu i cada col·lectiu té de si mateix, com a resultat de la seva història i de les relacions que ha establert amb altres. També es diu que la identitat ha de ser alhora selectiva (un procés actiu d'adhesió però crític) i igualitària (que cerca la igualtat en el pluralisme: és una relació igualitària però no identificadora). Cerca, per tant, un equilibri entre la identitat i la integració, en un procés d'interacció constant.

1.4. *Educació per al diàleg intercultural i interreligió*

Precisament en aquest model interreligió hi ha una necessitat absoluta d'un diàleg veritable i, per tant, d'una educació constant en el diàleg intercultural i interreligió. Segons el Consell d'Europa, en la seva Declaració d'Atenes (2003), citat en el *Libro blanco sobre el diálogo intercultural. Vivir juntos con igual dignidad*,⁶⁰ l'educació en el diàleg intercultural consta de quatre elements: (1) és un model educatiu que afavoreix l'enriquiment cultural dels ciutadans, (2) partint del reconeixement i del respecte a la diversitat, (3) que vol promoure l'intercanvi i el diàleg, (4) a fi d'arribar a una participació activa i crítica del desenvolupament d'una societat democràtica basada en la igualtat, la tolerància i la solidaritat.⁶¹

60 Estrasburg, 7 de maig de 2009, p. 21.

61 *Vid.* una obra que presenta experiències i pautes educatives interessants: Gilbert CAFFIN *et alii*, *Pedagogia del diàleg interreligió*, Barcelona, Edebé, 2000.

Si és veritat, que ho és, que ens els darrers decennis vivim a casa nostra el pluralisme de les religions, cal que preparem als nostres conciutadans a situar-se en el nou context. Es necessita una reeducació per als adults i una educació per als més joves. Sense canvis de mentalitat i d'adaptació prudent i amb criteris raonables, estem abocats a tensions i a la dispersió.

Cal reaccionar amb un procés d'adaptació (als canvis de l'ambient religiós), el qual reclama un acostament nou en els camps de l'educació i de la formació, de tal manera que els éssers humans puguin afrontar aquest nou canvi de manera positiva i fecunda.⁶²

Així, doncs, cal invertir temps i esforços per la formació de joves (laics o futurs preveres) que s'estan obrint a aquest nou món. La generació que ha viscut intensament el Concili va desaparèixer i cal passar el testimoni. El diàleg interreligiós no és només una activitat reservada als especialistes. Joan Pau II va dir en l'encíclica *Redemptoris Missio* que «tots els fidels i les comunitats cristianes estan cridats a practicar el diàleg interreligiós, encara que no en el mateix grau i forma».⁶³ Per tant, conclou un bon especialista en aquests temes, Brunetto Salvarani, cal, d'una banda, que la formació al diàleg esdevingui una acció normal de la formació cristiana com a tal, i, de l'altra, que la inversió en la preparació d'experts en el tema tingui una específica atenció, en una Església finalment *capaç de diàleg*. Avui no podem ja negar que, sense diàleg, les religions s'enreden elles mateixes o dormen a l'amarrador. O s'obren l'una a l'altra, o degeneren. I que, com li agrada repetir amb tota la raó del món Edgar Morin, «qui no es regenera, degenera».⁶⁴

62 Franco SOTTOCORNOLA, «Alcune osservazioni sulla formazione al dialogo interreligioso», *Concilium* 4 (2002), p. 140.

63 Núm. 57.

64 *Vocabolario minimo del dialogo interreligioso. Per un'educazione all'incontro tra le fedi*, Bologna, EDB, 2003, p. 54. *Vid.* sobre aquest tema algunes de les monografies entre moltes altres: Filippo TORIELLO, *Educare in prospettiva interculturale*, Napoli/Roma,

2. Models d'inserció de les religions a la societat

2.1. *Perspectiva històrica*

En els darrers anys ha rebrotat amb força el tema de l'encaix de les religions, especialment de la catòlica, en la societat catalana i espanyola. Després d'uns decennis sense grans discussions públiques sobre la situació d'aconfessionalitat que proclama la Constitució, s'ha desfermat una polèmica de notable virulència. Alguns governs espanyol i català han parlat sovint d'un Estat laic, en la línia de la Plataforma per a una Societat Laica, l'associació Europa Laica, les Jornades per la Laïcitat, el Manifest de la Lliga per la Laïcitat o d'unes Jornades de l'Ajuntament de Barcelona de fa uns anys sobre «Laïcitat, educació i ciutadania». Alguns bisbes espanyols han reaccionat durament i han parlat de «laïcisme intolerant» i de «nacional-laïcisme» (València), de «fonamentalisme laïcista» i de «laïcisme agressiu» (cardenal Julián Herranz), de «nova confessionalitat: la laïcista» (Toledo), de «laïcisme més bel·ligerant» (Xerès) i de laïcitat que «emmordassa les consciències» (Pamplona).

El tema és important perquè afecta la convivència ciutadana, l'encaix de les religions en la societat i en l'Estat, la presència de la religió a les escoles, etc. D'altra banda, hi ha tantes confusions terminològiques que es fa difícil saber de què parlem quan ens referim a laïcitat, a laïcisme o a aconfessionalitat, i poder així establir un diàleg real i fructífer. A continuació ens proposem fer una història crítica dels diferents models que s'han donat a Occident, aclarir termes i continguts i avaluar i fer pro-

Edizioni Scientifiche Italiane, 2001; Ambrogio BONGIOVANNI, *Il dialogo interreligioso. Orientamenti per la formazione*, Bologna, Editrice Missionaria Italiana, 2008; Marco DAL CORSO - Brunetto SALVARANI, «*Molte volte e in diversi modi*». *Manuale di dialogo interreligioso*, Assisi, Citadella, 2018; R. DE VITA - F. BERTI - L. NASI (ed.), *Identità multiculturale e multireligiosa. La costruzione di una cittadinanza pluralistica*, Milano, Franco Angeli, 2004.

postes raonades sobre el model que seria més convenient per tal d'avançar en el debat.

De manera provisional i com a punt de partença, entenem per *laïcitat* el règim de separació entre Església i Estat, en què es reconeixen la llibertat religiosa i la neutralitat de l'Estat. En el *laïcisme*, en canvi, se substituiria la neutralitat per la bel·ligerància antireligiosa, i l'*aconfessionalitat* estaria a favor del reconeixement del fet religiós i de les religions i d'establir una cooperació real. Més endavant tindrem l'ocasió d'ampliar i de matisar aquestes definicions. Ara resseguim breument el procés històric de les relacions entre la religió i el poder polític.

A l'imperi Romà i al poble jueu, religió i Estat es confonen i l'emperador o el rei tenen el màxim poder, també el religiós. El cristianisme aporta una gran novetat, ja que distingeix clarament dos àmbits: el religiós i el temporal o polític. Quan Jesús diu que «el seu Regne no és d'aquest món» o «doneu al Cèsar el que és del Cèsar i a Déu el que és de Déu», introdueix un canvi de perspectiva revolucionari respecte del monisme politicoreligiós vigent que determinarà la civilització occidental. Malgrat tot, els esdeveniments històrics posteriors van portar a desviacions de signe diferent, comprensibles, però no sempre justificables. Durant els tres primers segles el cristianisme es manté ben separat dels poders polítics. Sovint és perseguit perquè no pot i no vol ser absorbit en el sincrètic panteó romà i arriba a ser una amenaça per al poder del Cèsar. L'edict de Milà, proclamat per Constantí l'any 313, estableix la tolerància, la no-oficialitat de cap religió i la llibertat religiosa. Amb un poble majoritàriament cristià, Constantí s'adona que el cristianisme pot ser un factor de cohesió social; per això el protegeix i el vol dominar. L'any 380 Teodosi acaba proclamant el cristianisme religió oficial de l'Estat i reclama l'autoritat sobre els afers eclesials. S'inicia el *cesaropapisme*, que serà vigent a l'imperi d'Orient fins que aquest desaparegui el 1453.

Al final del segle v el papa Gelasi I recorda solemnement la separació tradicional dels dos poders, però els temps anaven per un altre camí. A Occident, per exemple, les invasions bàrbares fan desaparèixer l'imperi d'Occident, el poder polític i l'organització administrativa. Només l'Església és capaç d'omplir el buit de poder i s'hi compromet fortament. El papa i els bisbes són a partir d'ara les úniques persones amb autoritat en una civilització enfonsada. Els reis i els prínceps reconeixen la seva autoritat en temes temporals i espirituals. El mateix Carlemany rep la corona de mans de Lleó III l'any 800. L'agustinisme polític mal interpreta Agustí dient que la ciutat terrena (el poder polític) s'ha de sotmetre a la ciutat de Déu (el poder religiós). És el règim que s'anomena *hierocràtic* (o govern dels sacerdots).

A l'edat moderna el papat perd prestigi i l'emperador poder. D'altra banda, la Reforma protestant i les posteriors lluites religioses dels segles xvi i xvii fan evolucionar de la intolerància a la tolerància proclamada per la pau de Westfàlia, de 1648, i s'estableix el principi *cuius regio eius religio*. En els països protestants això vol dir que cada governant imposa la religió en el territori que domina i la presideix: són les noves Esglésies nacionals. En el món catòlic, la creació dels Estats moderns reforça el poder de l'Estat i, tot i que es torna a insistir en la separació dels dos poders, els reis intenten limitar el poder eclesial. En el segle xviii la Il·lustració lluita per la llibertat de consciència i la tolerància, vol el trencament de tot absolutisme i la secularització del poder polític. Al segle xix el moviment lliberal s'enfronta a l'Antic Règim i l'Església catòlica s'oposa als canvis que són contraris als seus interessos seculars (encara que no ho siguin als seus autèntics principis de separació) i continua propugnant l'Estat confessional.

2.2. Models actuals de relació entre Església i Estat

De les tensions que hem descrit en l'apartat anterior han sortit els diferents models que ara tenim a Occident.⁶⁵ Tot seguit n'exposaré els trets més importants.

a) *La simbiosi entre Església i Estat* La simbiosi entre Església i Estat ha produït a Europa dos models. D'una banda, el d'*Esglésies d'Estat*, propi dels països protestants del nord d'Europa. En aquest cas és l'Estat que domina i absorbeix, i són les Esglésies protestants que volen autonomia i alliberar-se del

65 Jean BAUBÉROT, *Vers un nouveau pacte laïque?*, París, Seuil, 1990; ID., *Histoire de la laïcité en France*, París, PUF, 2000; DD. AA., *Laïcité, 1905-2005. Entre passion et raison*, París, Seuil, 2004; Yves BRULEY, 1905. *La séparation des Églises et de l'État. Les textes fondateurs*, París, Perrin, 2004; Paolo CAVANA, *Interpretazioni della laicità. Esperienza francese ed esperienza italiana a confronto*, Roma, A.V.E., 1998; F. CHURCH (ed.), *The Separation of Church and State. Writings on a Fundamental American Freedom by America Founders*, Boston, Beacon Press, 2004; COMMISSION DE RÉFLEXION SUR L'APPLICATION DU PRINCIPE DE LAÏCITÉ DANS LA REPUBLIQUE, *Rapport au Président de la République*, Remis, 11 de desembre de 2003; DD. AA., *Los acuerdos concordatarios españoles y la revisión del concordato italiano*, Barcelona, Universitat de Barcelona / Instituto Italiano de Cultura, 1980; DD. AA., «Les questions de 1905», *Esprit* 6 (juny de 2005), pp. 85-118; José I. GONZÁLEZ FAUS, *La difícil laicidad*, Barcelona, Cristianismo y Justicia, 2005; Guy HAARSCHER, *La laïcité*, París, PUF, 1996; Pierre HAYAT, *La laïcité et les pouvoirs. Pour une critique de la raison laïque*, Prie, Kimé, 1998; Pierre KAHN, *Idées reçues. La laïcité*, París, Le Cavalier Bleu, 2005; «La laïcité, une spécialité française. Religions et laïcité. Ce qu'en pensent les Français», *Le Monde des Religions* 77 (mai-juin 2016); Dionisio LLAMAZARES, *Derecho de la libertad de conciencia*, vol. I: *Libertad de conciencia y laicidad*, Madrid, Civitas, 2000; José M. MARDONES, «Guerras de laicidad. El laicismo en España», *Vida Nueva* 2.452 (18 de desembre de 2004), pp. 23-30; Lluís MARTÍNEZ SISTACH, *Laïcitat i laïcisme en l'occident europeu*, Lleida, Pagès, 2018; Antoni MATABOSCH, «Estat laic, laicista o aconfessional», dinc *Sobre la laïcitat*, op. cit.; Vittorio MORERO, *Laicità al plurale*, Milà, Vita e Pensiero, 2002; V. P. MUNOZ, *God and Founders*, New York, Cambridge University Press, 2009; Henri PEÑA-RUIZ, *La emancipación laica. Filosofía de la laicidad*, Madrid, Laberinto, 2001; ID., *Qu'est-ce que la laïcité*, París, Gallimard, 2003; ID., *La laïcité. Textes choisis et présentés*, París, Flammarion, 2003; Émile POULAT, *Notre laïcité publique*, París, Berg International, 2003; Isabelle RICHET, *La religion aux États-Unis*, París, PUF, 2001; Olivier ROY, *La laïcité face à l'Islam*, París, Stock, 2005; Nicolas SARKOZY, *La République, les religions, l'espérance. Entretiens avec Thibaud Collin et le père Philippe Verdin*, París, Éditions du Cerf, 2004; Àlex SEGLERS, «Catalanisme, laïcitat i pluralisme religiós», *Revista de Catalunya* 192 (febrer de 2004), pp. 25-45; ID., *Libertad religiosa y estado autonómico*, Granada, Comares, 2005; ID., *La laicidad y sus matices*, Granada, Comares, 2005; ID., *La laïcitat*, Barcelona, UOC, 2009; José Antonio SOUTO, *Derecho eclesidástico del Estado. El derecho de la libertad de ideas y creencias*, Madrid, Marcial Pons, 1995.

control. En general, aquest procés es fa sense gaire tensions i permet la conservació pacífica de certes estructures molt antigues (per exemple, les facultats de teologia a l'interior de les universitats estatals). Aquest règim d'Església d'Estat es conserva encara a Dinamarca i a Noruega (luteranisme), a Anglaterra (anglicanisme), a Escòcia (presbiterianisme), a Finlàndia (luteranisme i ortodòxia) i també a Grècia (ortodòxia). En els països catòlics aquesta simbiosi dóna lloc als *Estats confessionals*, on és l'Església que domina i absorbeix i és l'Estat que vol alliberar-se del control. Això explica les grans tensions i polaritzacions que s'han produït al centre i al sud d'Europa, especialment durant els segles XVIII i XIX, i que, si ens fixem en les discussions actuals sobre el laïcisme, encara no s'han resolt.

b) *La separació entre Església i Estat: laïcitats*. Durant els segles XVIII i XIX, els esforços ideològics de la Il·lustració i l'evolució de les confessions religioses i de les societats, portaren a l'aparició de dos models d'Estat laic, dos models de laïcitat: el model americà i el model francès. Es formen dos models distints perquè parteixen d'unes estructures sociològiques i d'unes experiències històriques diferents. Als Estats Units es dóna una pluralitat de minories, no hi ha cap majoria religiosa; des de l'inici hi ha separació entre confessions religioses i Estat i no s'exclou la cooperació; per tant, es tracta d'una experiència històrica en què es valora positivament el pluralisme sense confrontacions. Per la seva banda, a França, on hi havia una estructura sociològica de majoria catòlica amb algunes petites confessions minoritàries, la separació entre l'Església i l'Estat és tardana i, ateses les tensions, s'exclou la cooperació institucional; a França l'experiència històrica és, doncs, i ha estat durant molt de temps, l'acceptació del pluralisme com a mal menor i l'existència d'uns greus enfrontaments. Vegem amb més detall els dos models.

b.1) La singular laïcitat dels Estats Units d'Amèrica. El model americà es pot definir per tres característiques que el fan diferent d'altres models i, per tant, completament irreplicable:

- En primer lloc, es caracteritza per un peculiar *pluralisme religiós*. Des de la primera colonització al segle XVII la costa est d'Amèrica del Nord fou un refugi per als puritans perseguits per causes religioses a Anglaterra i al continent europeu. Fugien a Amèrica, on pensen trobar un paradís; els pelegrins del nou èxode esperen atènyer la Terra Promesa. Omplen les antigues colònies els congregacionistes del buc *Mayflower* (fet que serà considerat una epopeia o un mite dels orígens), els baptistes (que s'hi van veure forçats a emigrar), els quàquers, els hugonots francesos i molts altres.

L'anomenat *primer revifament*, del segle XVIII, provoca un gran fervor i una revitalització a través de grans trobades religioses, en les quals els predicadors provoquen conversions instantànies en un clima de gran emotivitat. D'aquesta manera creix encara més la divisió confessional. El *segon revifament* té lloc al segle XIX coincidint amb la conquesta de l'Oest. Es tracta de crear un nou país i una nova forma religiosa. La gent vol tenir una experiència personal i directa de la gràcia i els predicadors itinerants la provoquen, alhora que fragmenten el protestantisme. Neix i creix el pentecostalisme i es formen les comunitats de mormons, d'adventistes i de testimonis de Jehovà. El catolicisme importat pels irlandesos i més tard pels hispans, l'emigració jueva i posteriorment la de moltes altres religions, completa un marc pluralista. Es tracta d'una religiositat plural, no confessional, però que està present arreu i íntimament arrelada a la immensa majoria de la població. Déu és invocat constantment, fins i tot pels dirigents polítics, però sense especificar la confessionalitat d'aquest Déu. Els anomenats *neoconservadors*, *nascuts de nou*

o *fonamentalistes protestants* són desenes de milions i promouen aquest tipus d'expansió religiosa plural.

- En segon lloc, es tracta d'una *religió individualista*. Totes les enquestes diuen que els americans són profundament religiosos i que estan convençuts que cada individu s'ha de forjar les seves creences religioses. Encara més: per als protestants el creient ha de fer un camí personal a fi de descobrir en ell mateix els signes de la gràcia divina. L'individualisme cívic americà (el *self-made man*) té el seu paral·lel en l'individualisme religiós (el *self-made saint*).

Un segon aspecte de l'individualisme és la redefinició de l'objecte de la religió, que per a molts es converteix en un mitjà per millorar la vida d'aquí baix. Es pot qualificar de consumisme religiós individual, que es concreta en *best-sellers* cristians que fan aparèixer la religió com a solució a tots els problemes, inclosos els desequilibris psicològics i les malalties. Hi ha també tot un corrent que presenta la religió com a *pensament positiu* que permet a l'individu prendre el control de la seva vida i construir una existència reeixida.

- En tercer lloc, es tracta d'una *religió nacionalista*. Hi ha una relació estreta i fins i tot una identificació entre *la* religió i la nació. Els pelegrins puritans van voler crear a Amèrica una nova Ginebra de Calví i a poc a poc van sacralitzar l'experiència americana i l'Estat americà. El postmil·lenarisme del protestantisme evangèlic considera que la segona vinguda de Crist serà al final del Mil·lenni, i el Mil·lenni s'identifica amb les oportunitats de la nova nació que s'engrandeix i progressa. Es transfereix la doctrina de la predestinació individual (que s'abandona) a la predestinació nacional, que esdevé l'instrument de la intervenció divina a la història. D'aquesta manera se sacralitza l'experiència americana i Amèrica es converteix

en agent de redempció pel món. Contra la Unió Soviètica o contra Bin Laden, gran part dels Estats Units es considera l'eix del bé que ha de fer l'immens servei a la humanitat de lluitar contra l'eix del mal.

Conseqüents amb aquestes tres característiques, els Estats Units han establert un Estat laic (no hi ha cap confessió oficial i hi ha una completa separació entre esglésies i Estat), que propugna una gran llibertat religiosa, amb una població i uns governants molt creients i confessants però no confessionals, i amb un sentiment molt acusat de ser la nació escollida per Déu. Alguns han definit els Estats Units com un Estat laic sense laïcisme d'Estat. El primer terme marca una clara separació entre l'esfera política i l'autoritat religiosa; el segon obre un diàleg entre la religió i la república americana.

* * *

Excursus

L'Evangeli de la prosperitat. Una ideologia del somni americà⁶⁶

Cada vegada es posa més de manifest als Estats Units un perillós lligam entre el messianisme polític, la fe cristiana, el pensament positiu i el «somni americà» d'una societat amb oportunitats obertes, que ha arribat a influir decisivament en els presidents Bush i Trump.

Els anomenats *pares pelegrins*, la majoria pertanyents a confessions protestants d'arrel calvinista que foren perseguits a Euro-

66 Publicat a *La Vanguardia* el 17 de febrer de 2019.

pa i es refugiaren a colònies americanes d'Anglaterra els segles XVII i XVIII, van imaginar el moviment d'emigració que van fer en clau d'èxode del poble jueu vers la Terra Promesa. Allà van promoure un nou ordre amb separació entre la religió i l'Estat, llibertat religiosa i amb la convicció de ser un nou «Poble de Déu» amb una vocació divina de salvació universal. D'altra banda, els grans esforços per enfortir un país nou en els segles XIX i XX, portà a crear l'*american way of life* basat en l'*american dream*, el convenciment que tothom pot reeixir en la vida si s'hi esforça.

Durant el segle XIX aquestes conviccions i desitjos van anar evolucionant cap a un corrent impetuós anomenat l'*evangeli de la prosperitat*. El seu origen es troba en el pastor William Kenyon (1867-1948), que defensava que pel poder de la fe es poden modificar les realitats materials concretes. La conclusió directa d'aquesta afirmació és que la fe porta a la riquesa, a la salut i al benestar, mentre que la manca de fe porta a la pobresa, a la malaltia i a la dissort. Aquesta idea fou aprofundida i ampliada per nombrosos grups d'evangèlics molt conservadors i fonamentalistes i per alguns corrents neopentecostals.

Fonamentats en una lectura literal de la Bíblia (s'ha de creure i practicar el que diu tal com ho diu, sense interpretacions), aquests corrents se senten cridats per Déu a la conquesta i defensa de la (Nova) Terra Promesa i a l'ús, si cal, de la guerra, a semblança de les conquestes del «Déu dels exèrcits» de Gedeó i de David. Segons aquest moviment, el món es divideix entre bons i dolents i s'apropa el moment de la lluita final, tal com interpreten que diu l'Apocalipsi. El Gènesis ens mana dominar la terra al servei de les persones i no cuidar-lo ecològicament. Posen especial accent en algunes promeses de Déu que trobem a la Bíblia: «Tot el que demaneu en la pregària, creieu que us ho han concedit i ho obtindreu» (Mc 11,24), o «Qui hagi deixat

pare, casa [...] rebrà en aquest temps cent vegades més cases, germans, [...] fills i terres» (Mc 10,29-30). La predicadora Copeland ho resumeix dient: «Marc 10,30 és un bon negoci» (un rèdit de la inversió, podríem dir). Déu ho ha promès, s'hi ha compromès, i no pot fallar ni ser infidel a si mateix. Déu vol que els seus fidels tinguin una vida pròspera, és a dir, que siguin econòmicament rics, físicament sans i individualment feliços. I no només ho desitja, sinó que s'ha compromès a fer-ho. Molts pastors d'aquesta tendència repeteixen: «Hi ha un miracle a la boca», que consisteix a imaginar el que es vol, dir-ho clarament amb la boca i reclamar-ho a Déu amb fe i autoritat. Hi ha, per tant, una posició dominant respecte d'un Déu presoner de la seva paraula. Com que Déu ha establert la seva Aliança i s'ha lligat a la prosperitat dels fidels, el creients han de ser conscients que la prosperitat és un dret.

De la justificació per la fe de Luter, del pietisme purità i treballador calvinista que Max Weber relaciona amb el naixement del capitalisme, s'ha passat a l'evangeli de la prosperitat, que porta conseqüències mortíferes. Qui és ric, sa i feliç és estimat per Déu perquè la seva fe és rotunda; qui és pobre, malalt i dissortat no té prou fe i Déu l'odia. Es pot dir que la victòria material situa el creient en una posició de supèrbia a causa de la potència de la seva «fe». Per contra, la pobresa el carrega amb una culpa doblement insuportable: d'una banda, considera que la seva fe, massa feble, no arriba a moure les mans providents de Déu; per l'altra, la seva situació de misèria és una imposició divina, un càstig inexorable acceptat amb submissió. L'efecte pervers és que no hi pot haver cap intent de canvi social, cosa que converteix els pobres en inofensius, sovint explotats, indefensos i a més a més culpabilitzats. Aquesta ideologia s'ha estès molt també a l'Amèrica Llatina i creix extraordinàriament a l'Amèrica Central i al Brasil, fet que provoca unes masses resignades i socialment molt conservadores.

En aquesta línia, després dels fets de l'11 de setembre de 2001, Bush va parlar de l'«eix del mal» que calia destruir. Trump adreça la seva lluita contra els «dolents» i els «molt dolents». Els Estats Units, diu, són beneïts per Déu per la seva fe i al sud del Riu Gran estan enfonsats en la misèria per manca de fe i perquè s'exalta la «pobresa». No és per casualitat que Trump refusi durament els emigrants, sigui antiecològic i defensi el lema «Primer Amèrica», en tant que nació escollida. Es nota el que pensa quan el seu primer matrimoni fou presidit pel pastor Peale, i la pastora White parlà en la cerimònia d'inici de mandat, tots dos reconeguts defensors de l'evangeli de la prosperitat. Trump creu ser un nou Constantí, que va vèncer amb el signe de la creu. Fa ben poc la seva portaveu fins i tot ha dit que Trump és president «per voluntat de Déu». Les actuacions de Trump no són només les manies d'un arrogant, sinó que són deutores d'una ideologia religiosa que també està implantada en gran part dels seus votants, amb majoria de blancs i del sud profund dels Estats Units.

* * *

b.2) França, l'Estat laic per antonomasia. Segons Henri Peña-Ruiz, un dels grans defensors actuals de la laïcitat francesa, la laïcitat consisteix a alliberar el conjunt de l'esfera pública de tota iniciativa exercida en nom de la religió o d'una ideologia particular. D'aquesta manera preserva l'espai públic de tota fragmentació comunitarista o pluriconfessional, per tal que tots els homes s'hi puguin alhora reconèixer i retrobar. La república laica no reconeix cap altra subjecte de dret que la persona individual, l'única habilitada per escollir les seves referències espirituals.⁶⁷

⁶⁷ *Qu'est-ce que la laïcité?*, op. cit., pp. 71-73.

La laïcitat francesa és una solució original per a les grans tensions que tingueren lloc a França quan es va trencar el monopoli catòlic i va néixer el pluralisme religiós, quan l'Estat es va emancipar de la religió.⁶⁸ La Revolució Francesa inicià un camí que fou objecte de noves tensions durant el segle XIX entre dues visions: la de la França *filla gran de l'Església* i la de la França *filla de la Revolució*. En aquest context tan conflictiu i amb el propòsit de pacificar la situació, s'aprovà, després d'un segle llarg de tensions, la llei de 1905 que establí la separació entre les esglésies i l'Estat. De tota manera, no serà fins a la Constitució de 1946 que es determinà explícitament que França és una república laica.

La laïcitat francesa es pot resumir en vuit afirmacions:

- Es parteix de la *igualtat* pel que fa a la llibertat dels ciutadans i s'estableix que la llibertat de consciència, de pensament, d'ideologia i de culte de tots els ciutadans forma part de les llibertats públiques, amb l'únic límit de l'ordre públic. Totes les creences, conviccions, idees i opinions (religioses o no) s'equiparen i estan sotmeses al dret comú. Es passa, per tant, de la simple llibertat religiosa a la llibertat ideològica o de pensament.⁶⁹

68 Cf. Jean BAUBÉROT, *Histoire de la laïcité en France*, Paris, PUF, 2004.

69 La llibertat religiosa és un punt cabdal en la vida de les societats i les dificultats creixents que sofreix arreu del món (malgrat que una mirada superficial pugui fer pensar el contrari) evidencien unes societats malaltes i poc humanes. Dues publicacions asequibles ens acosten als seus fonaments: Eduard IBÁÑEZ PULIDO, *La libertad religiosa: derecho humano fundamental, motor de progreso social*, Madrid, Comisión General Justicia y Paz, 2017; M. Teresa ARECES - Santiago BUENO - Rafael JORBA, *Llibertat religiosa i societat actual*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2013. Vid. també David COLOMER BEA, *La llibertat religiosa com a bé jurídic protegit, pro manuscripto*, 2017. El millor estudi de llarg sobre la situació a tots els països del món és: AYUDA A LA IGLESIA NECESITADA, *Libertad religiosa en el mundo. Informe 2018*, Königstein, Ayuda a la Iglesia Necesitada, 2018. En l'àmbit espanyol es pot consultar: *Informe anual sobre la situació de la llibertat religiosa en España 2017*, Madrid, Ministerio de Justicia, 2018. Sobre la situació dels cristians en el món, vid. Marc FROMAGER, *Cristianos en peligro. Veinte razones para la esperanza*, Madrid, Rialp, 2014; Pilar RAHOLA, *S.O.S cristians. La persecució dels cristians*

- Es propugna la completa *separació entre Església i Estat*. L'Art. 2 de la llei de 1905 diu: «L'Estat no reconeix, ni paga salaris, ni subvenciona cap culte». Les esglésies ja no són de dret públic sinó només de dret privat. Poden funcionar internament com una institució, però socialment han de prendre una forma anàloga a una associació privada de dret comú.
- Les religions i les esglésies no tenen *cap legitimitat social* institucional ni cap reconeixement de la seva funció social. Com que han esdevingut un afer privat, les necessitats religioses ja no tenen una objectivitat socialment reconeguda. El tema del rol, positiu o negatiu, de la socialització moral per part de la religió no es considera que sigui pertinent socialment. Els seus ensenyaments morals no són ni imposats ni combatuts pels poders públics. Altres instàncies, com l'escola, les substitueixen com a instància de socialització.
- Aquesta separació s'entén com a *neutralitat de l'Estat en matèria religiosa*. Es considera que la neutralitat és una condició necessària per garantir la igualtat de tots els ciutadans en l'exercici de la llibertat de consciència i de la mateixa autonomia de les confessions respecte de l'Estat. L'Estat s'absenta de tot el que sigui religiós per tal de deixar llibertat a tot i a tothom.
- L'espai públic no es pot convertir en el lloc d'expressió dels particularismes, dels interessos comunitaristes o confessionals i d'altres trets diferencials. És *públic* el que concerneix i és acceptat per totes les persones d'una nació o d'una comunitat política; és *privat* el que concerneix a una persona o a diverses lliurament associades i, per tant, no és comú a tots. La laïcitat suposa un espai públic neutre, lliure de tota creença religiosa o ideològica, on els ciutadans evolucionen sotme-

sos al mateix tracte, comparteixen els mateixos drets i deures comuns i un mateix bé comú, que els situa més enllà de les diferències que discriminen. La laïcitat vol un ordre polític al servei dels ciutadans considerats com a tals i no en funció de la seva identitat nacionalista-regionalista, ètnica, religiosa o de classe. Hi ha, per tant, un lligam estret entre l'Estat laic i l'Estat jacobí o centralista unificat, ja que es menystenen els particularismes lingüístics i culturals.

- La laïcitat *no implica un buit ètic*. Ben al contrari, l'Estat laic té una ètica cívica o de mínims compartits, amb principis com ara la dignitat de la persona humana i la seva llibertat, els drets humans i les normes de convivència democràtica.
- En aquest marc, es preconitza una *escola pública laica*, considerada el «santuari de la laïcitat». A la societat civil, ha d'imperar la tolerància entre els ciutadans. Els poders públics, per la seva banda, han de garantir la tolerància civil entre la població i però ells mateixos no han d'exercir aquesta tolerància, sinó que han de *reservar-se* les seves opinions: han de ser neutres, que és diferent de ser tolerants. L'escola és el lloc on s'educa en la laïcitat i els seus valors. Cal sostreure l'escola de la societat civil; cal que els mestres i els infants practiquin la *reserva*; no s'ha de practicar la simple tolerància de maneres de fer, de pensar o de creure, perquè condicionaria les creences dels nens, seria una manera d'imposar creences i impediria el principi del lliure examen. A l'escola s'ha d'ensenyar el que és comú, el que és científicament provat, i prou. Ha d'estar prohibit tot particularisme o creença particular (per exemple, el vel islàmic).
- Com a conseqüència lògica, *només l'escola pública i laica pot rebre diners públics*, perquè només ella assegura la dimensió lliure i universal del que ensenya. El caràcter propi de les

escoles privades es fonamenta o bé en una pertinença social (diners, classe social...) o en una pertinença confessional (catòlics, protestants...), i totes dues coses, diuen, van contra l'obertura a tots i contra la neutralitat confessional. L'ensenyament religiós confessional s'hauria de fer sempre fora de l'escola perquè es tracta d'una manera concreta, no universal ni de tots, d'enfocar el fet religiós.⁷⁰

Els partidaris de la laïcitat actual insisteixen a dir que no es tracta de combatre la religió, sinó d'anar més enllà de les diferències religioses tot establint un espai comú per als homes i les dones, tot i que en certes èpoques hi va haver fortes fòbies antireligioses. La república laica no reconeix cap altre subjecte de dret que la persona individual a la qual s'ha d'afavorir en la seva llibertat.

Aquesta laïcitat francesa que acabem d'exposar respon a un període històric marcat per l'empremta de les guerres de religió i les tensions entre l'Església catòlica i la societat francesa il·lustrada que pretenia independitzar-se del domini clerical. Volia *pacificar* la societat francesa. La llei francesa de 1905 fou una sortida en un moment concret molt difícil, i avui dia no manté la seva vigència ni respon a com veiem la persona humana i la societat.⁷¹

b.3) Algunes consideracions crítiques sobre la laïcitat francesa:

- La laïcitat implica una noció liberal de la societat, basada en una concepció dels ciutadans entesos com a individus en-

⁷⁰ Pel que fa a la reflexió sobre el tema de la laïcitat a Itàlia des de diferents disciplines, es pot consultar Giuseppe DALLA TORRE (ed.), *Lessico della laicità*, Roma, Studium, 2007.

⁷¹ El mateix Estat francès s'ha adonat que calia fer una reflexió sobre la laïcitat tradicional a la República Francesa. Per això, el President Chirac creà el 2003 la Comissió Stasi, constituïda per 20 membres eminents, que redactà un informe que fou aprovat per l'Assemblea Nacional i pel Senat l'any següent: *Laïcité et République*, Paris, 2003.

front de l'Estat. Tot el que hi ha entre cada ciutadà i l'Estat seria privat, no públic. Hi ha, per tant, una concepció molt superestructural dels deures de l'Estat que consisteix a crear un espai comú i neutre més enllà dels particularismes.

- D'altra banda, la laïcitat es desentén completament de la història que sempre serà nostra, no reconeix la realitat sociològica de cada país i es nega a considerar la funció social de les religions, els seus valors socials o les activitats socials que realitza. Oblida que hi ha drets i deures anteriors i superiors a l'Estat i més importants que el dret a la pacífica convivència que suprimeix el reconeixement de les particularitats (drets personals, drets dels pares, drets de col·lectius, etc.).
- En un curt, però molt lúcid article, Adela Cortina afirma que la democràcia liberal exigeix, certament, que tots els ciutadans siguin tractats amb la mateixa consideració i amb el mateix respecte. Però la noció de ciutadania «exigeix [...] no tallar-los a tots amb el mateix patró, sinó garantir una igualtat cívica des de la qual puguin desenvolupar lliurement els seus projectes vitals». El que passa és que la *ciutadania igual* es pot entendre de dues maneres: com a *ciutadania simple* o com a *ciutadania complexa*. En el primer cas, es tracta els ciutadans com a iguals quan no es tenen en compte les diferències de religió, de raça, de sexe, etc., i el resultat és un ciutadà sense atributs; en el segon cas, en canvi, una noció complexa de ciutadania implica acceptar que no existeixen persones sense atributs, sinó gent que teixeix la seva identitat amb el vímet de la seva religió, de la seva cultura, del seu sexe i de les seves capacitats i opcions vitals. En aquest cas, tractar tothom per igual respecte a la seva identitat exigeix que l'Estat no aposti per cap identitat, però sí que provi d'integrar les diferències que la componen. No es tracta, per tant, d'esborrar de mane-

ra simplista les diferències en la vida pública, sinó d'acceptar la complexitat i de gestionar i articular la diversitat.⁷²

- L'Estat laic a l'estil francès s'entossudeix a esborrar de la vida pública qualsevol activitat o símbol religiós, com si fos quelcom obscè que s'ha de recloure a la vida privada, com si els creients fossin ciutadans de segona divisió. Cal un Estat que no aposti per una religió determinada, ni per esborrar-les totes de la vida pública, sinó que intenti articular institucionalment la vida compartida de tal manera que tothom se senti ciutadà de primera i ningú no hagi de renunciar a l'expressió de les seves identitats.
- El 1905, el problema que calia resoldre era que el monolitisme catòlic deixés pas a la llibertat religiosa i de consciència. Avui dia, cent anys després, ens trobem amb una societat pluralista en què hi ha un veritable creuament de cultures, llengües, religions i concepcions de la vida. La solució ja no pot continuar sent més una neutralitat o una indiferència distanciada i asèptica. En unes societats multiculturals i pluralistes com són les nostres, no n'hi ha prou que l'Estat es declari incompetent, proclami el respecte a tothom, defensi la llibertat de religió i de pensament i promogui el que és comú. L'Estat ha de defensar cada identitat cultural i mirar que formin un teixit compacte en la societat. Les identitats es teixeixen des de la diversitat de tota mena i per això un Estat ha d'assumir com a irrenunciable la construcció de la ciutadania complexa en totes les dimensions de la identitat personal.⁷³

⁷² «Confesionalismo, laicismo, pluralismo», *El País* (4 de gener de 2004).

⁷³ Giancarlo MUCCI fa unes reflexions força dures: «La laïcitat, com s'entenia abans, no volia ser un mitjà per distingir poder civil i poder religiós. Buscava, en canvi, la unificació de les dues potències sota el pensament de la Il·lustració erigit en filosofia de l'Estat, per erradicar el catolicisme i atribuir a l'Estat el monopoli de l'educació, de la formació dels costums i de les lleis. La República s'autoconcebia com una comunitat nacional,

- Actualment a França la situació religiosa ha canviat radicalment. De la superació de les guerres de religió i del bandejament de la supremacia catòlica, s'ha passat a un pluralisme religiós, especialment amb la presència de milions de musulmans que clamen per ser reconeguts i poder estar presents en l'espai públic.⁷⁴ Aquest fet sociològic religiós està fent plantejar si l'estricta laïcitat pot mantenir-se i si exigeix uns retocs importants a la laïcitat francesa. La Comissió Stasi afirma el següent:

La llei del 9 de desembre de 1905 estableix la separació entre Església i Estat. Avui la qüestió laica ja no s'exposa més en els mateixos termes. A causa de la immigració, la societat francesa en un segle ha esdevingut diversa, sia en el pla espiritual sia en el religiós. Actualment, es tracta de donar a les noves religions l'espai que necessiten i alhora assolir la integració i de lluitar contra la instrumentalització político-religiosa. Es tracta de conciliar la unitat nacional i el respecte a la diversitat. Precisament a fi de garantir la vida en comú, la laïcitat és molt més actual. La convivència és ara l'aspecte essencial.⁷⁵

- La proclamada neutralitat religiosa de la laïcitat francesa és enganyosa perquè està plena d'ideologia. L'Estat ha de ser neutre en el sentit que no s'ha d'inclinar a favor de cap cre-

fonamentada en una fe filosòfica tendencialment intolerant». Cf. «Com està la França catòlica?», *Document d'Església* 983, 46 (2011), p. 282.

⁷⁴ Michel Wieviorka, professor de L'Escola d'Alts Estudis en Ciències Socials de París, afirma que «no debemos perder de vista la distancia que separa el año 2004 de 1905. Ya no se trata ahora de separar el Estado de las iglesias y, sobre todo, de la Iglesia católica, predominante; se trata, por el contrario, de definir el lugar del islam en la Sociedad». Cf. «Validez de un modelo?», *La Vanguardia*, 20 de desembre de 2004. *Vid.* les reflexions d'Antoine SFEIR - René ABDRAU, *Liberté, égalité, Islam. La République face au communautarisme*, París, Tallandier, 2005; Caroline FOUREST - Fiammetta VENNER, *Tirs croisés. La laïcité à l'épreuve des intégrismes juif, chrétien et musulman*, París, Calman-Lévy, 2005; Olivier ROY, *La laïcité face à l'Islam*, París, Stock, 2005; *Quel avenir pour l'Islam en France*, núm. monogràfic de *Le Monde des religions* 93 (janvier-février 2019).

⁷⁵ Primera conclusió de l'informe de la Comissió Stasi (desembre de 2003).

ença en detriment de les altres, però alhora ha de prendre un compromís actiu en possibilitar i afavorir que totes les creences puguin viure i expressar-se, tenint en compte tot el que porten de valors, de sentit de la vida i de millora de la societat.

El Cardenal Scola, fins fa poc arquebisbe de Milà, fa unes interessants reflexions sobre el perill d'identificar aconfessionalitat i neutralitat de l'Estat:

Sota una aparença de neutralitat i d'objectivitat de les lleis, s'amaga i es difon —si més no a la pràctica— una cultura fortament marcada per una visió secularitzada de l'home i del món, privada d'obertura al transcendent. Una societat plural és en si mateixa legítima, però només com una entre les altres. Però si l'Estat la fa seva acaba inevitablement limitant la llibertat religiosa. Com superar aquest greu estat de coses? Repensar el tema de l'aconfessionalitat de l'Estat en el marc d'un pensament renovat de la llibertat religiosa. Cal un Estat que sense fer pròpia una visió específica, no interpreti la seva aconfessionalitat com un «distanciament», com una impossible neutralització de cosmovisions que s'expressen en la societat civil, sinó que obri espais on cada persona i cada societat pugui contribuir a la construcció del bé comú.⁷⁶

- L'escola laica, santuari de la laïcitat, és una utopia, perquè és impossible preservar l'escola i separar-la de la societat civil; i d'altra banda no convé que sigui com una bombolla asèptica, perquè la tolerància en la convivència s'aprèn exercitant-la a les aules, enmig de la diversitat manifestada, no amagada. Tampoc no facilita la integració dels immigrants, com ho

⁷⁶ Card. Angelo SCOLA, «L'Edicte de Milà: initium libertatis», *Documents d'Església* 1.022, 48 (2013), p. 125.

demostra la prohibició del vel islàmic a França, que provoca i provocarà problemes de rebuig, d'autoafirmació i finalment d'exclusió. La laïcitat no ha resolt els problemes de la societat multicultural i multireligiosa. La idea que a totes les persones que viuen a França se'ls ha d'exigir que s'acomodin a la idea estatal sobre què hauria de ser un ciutadà francès no lliga amb les nocions modernes del multiculturalisme.

De tot el que hem dit es dedueix que és molt fàcil que la laïcitat sigui o pugui esdevenir una ideologia o una religió d'Estat. Per això recentment s'ha començat a parlar de laïcitat oberta, de nova laïcitat, de nou pacte laic o de laïcitat plural.⁷⁷

c) *El laïcisme*. La concepció laica de l'Estat s'ha de distingir clarament de la laïcista. Laïcitat i laïcisme no són pas el mateix: la laïcitat afirma la neutralitat de l'Estat respecte del fet religiós. El laïcisme pren clarament partit contra tot el que és religiós, contra totes les religions, especialment la cristiana. A casa nostra hi ha persones i institucions que, encara que alguns no ho acceptin, són favorables al laïcisme.

Els laïcistes fan dos tipus de crítiques. Uns opinen que *la religió, per la seva pròpia essència, és irracional* i, per tant, antiracional, obscurantista i l'origen de tots els fanatismes. Seria un subproducte que caldria que desaparegués o, en tot cas, que hauria d'estar molt controlada, perquè perjudica la persona i la societat. El *Manifest per l'ateisme* dels Ateus de Catalunya diu que «al

77 Baubérot, a *Vers un nouveau pacte laïque*, diu que «après un pacte concordataire (ou pacte des 'cultes reconnus' de Napoleon entre 1801 et 1804) qui a duré un siècle et un pacte laïque (1905), toujours vivant, mais qui a pris des rides (il est presque centenaire, un nouveau pacte laïque est à construire, dans une échéance d'environ dix à vingt ans, en vu d'assurer la paix civile et pouvoir vivre ensemble l'unité et la diversité» (p. 223). Vid. també Mario Toso, *Per una laïcità aperta*, Caltanisetta, Lussografica, 2002. Altres són més radicals en la crítica a la laïcitat: Luca DIOTALLEVI, *Una alternativa alla laicità*, Catanzaro, Rubettino, 2010.

llarg dels segles el món ha avançat gràcies al coneixement, però mai gràcies a la religió». Sebastià Alzamora opina que

el cristianisme és un missatge de patiment, d'intolerància i de menyspreu de l'ésser humà [...]. La doctrina de l'Església catòlica és estúpida, obscena i antinatural [...], una fabulosa i descomunal fal·làcia [...]. Que ningú s'enganyi [...] les religions continuen essent el problema, i, ara que tornen a prendre volada [...], cal que les societats civils i els poders públics democràtics vetllin amb més cura que mai contra els seus efectes. No n'hi ha prou amb les febles garanties de la laïcitat [...]. Protegim-nos [...] abans que no ens duguin definitivament l'infern a la terra. Amén.

O Oriol Bohigas, que manifesta que «ens hem d'acostumar a que aquesta cosa tan absurda que és la religió sigui considerada com el que és, una cosa absurda, molt privada, molt inexplicable [...]. Aquesta mania de la religió que se la paguin els qui la tinguin».

Uns altres afirmen que *tota religió impedeix la llibertat real*, és un obstacle a l'autèntic progrés, fa impossible el pluralisme i és contrària a la democràcia. L'Estat solament seria lliure sense religions. La modernitat només pot existir contra el fet religiós. Així, per exemple, Mario Vargas Llosa ha dit que

per definició, tota religió —tota fe— és intolerant, perquè proclama una veritat que no pot conviure pacíficament amb altres que la neguen [...]. No es pot acabar amb la religió, [però] sí que es pot, i aquest és el gran triomf de la llibertat, desestatitzar-la i reduir-la a l'àmbit de la vida privada, de manera que la llibertat pugui desenvolupar-se.

A les II Jornades sobre la Laïcitat celebrades a Barcelona el 2002, s'afirmà el següent:

Les anomenades religions del llibre engloben la terrible potencialitat de reduir les persones a la condició de servents [...]. La religió només es comprèn associada a la minoria d'edat de la humanitat i és incompatible amb la llibertat [...]. L'Estat democràtic contemporani ha hagut de construir-se contra la religió, perquè aquest és el principal enemic del progrés.

L'associació La Libre Pensée en France declara, per la seva banda, que

les religions [...] [són] els pitjors obstacles de l'emancipació del pensament; les jutja errònies en els seus principis i nefastes en la seva acció [...]. Divideixen els homes i els distreuen de les seves finalitats terrestres, tot desenvolupant en els seus esperits la superstició i la por en el més enllà, degeneren en clericalisme, fanatisme, imperialisme i mercantilisme i ajuden als poders reaccionaris a mantenir les masses en la ignorància i l'esclavitud.

Sobre aquestes bases, el laïcisme vol expulsar el que és religiós de tot l'espai social (no solament de l'espai públic, comú), tendeix a restringir el dret a l'expressió religiosa i a poc a poc implanta una subtil intolerància religiosa. Nega, per exemple, el dret de les religions a opinar públicament sobre temes morals, tendeix a afirmar que les denúncies que l'Església fa sobre alguns temes són una imposició dels criteris religiosos o manté que no es pot opinar diferent del que s'ha aprovat en el lloc de la sobirania popular que són els parlaments.⁷⁸

d) L'Estat aconfessional, el model més estès i més equilibrat. Tot seguit, dels diversos models en què l'aconfessionalitat de l'Estat

⁷⁸ Un clar exemple d'aquesta posició clàrament laicista (tot i que l'autoanomenen *laica*) es pot llegir a EUROPA LAICA, *Per un Estat Laic. Compromís electoral. Eleccions municipals, autonòmiques i general de 2015*: Laicismo.org/2014/per-un-estat-laic-compromis-electoral/126337.

ha pres forma, exposarem el model espanyol. L'Estat aconfessional és, sens dubte, la forma d'Estat més respectuosa amb el fet religiós i més equilibrada. Vegem-ne, doncs, els trets més destacats.

d.1) El model espanyol. En els apartats anteriors he exposat i criticat els diversos models de relacions entre l'Església i l'Estat, tot fent una glossa dels inconvenients dels Estats confessional, del laic americà, del laic francès i del laïcista. Aquelles consideracions ens porten a exposar i a propugnar l'Estat aconfessional, que segons el nostre parer no cau en els mateixos inconvenients que els altres models, recull el que hi ha de positiu en ells i deixa un gran marge per a les concrecions segons els llocs i les necessitats. Escollirem el cas espanyol per explicar les seves característiques essencials i comuns amb la majoria de països europeus.

L'Estat aconfessional espanyol es caracteritza per sis trets: (a) cap confessió és oficial i hi ha separació entre les religions i l'Estat: «Ninguna confesión tendrá carácter estatal»;⁷⁹ (b) hi ha reconeixement institucional del fet religiós: «Los poderes públicos tendrán en cuenta las creencias religiosas de la sociedad española»;⁸⁰ (c) hi haurà una necessària cooperació mútua, especialment amb la religió majoritària: «Y mantendrán las consiguientes relaciones de cooperación con la Iglesia Católica y con las demás confesiones»;⁸¹ (d) hi ha dos principis bàsics que matisen i condicionen l'aconfessionalitat: d'una banda, la llibertat religiosa com a element bàsic i, de l'altra, el dret de les confessions i de les religions a la igualtat jurídica entre elles, sense discriminació per raó de la religió respectiva; (e) els acords de l'Església catòlica amb l'Estat de 1979, segons experts juristes, gaudeixen

⁷⁹ Constitució espanyola, Art. 16, 3.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

d'un caràcter interpretatiu de la legislació que desenvolupi els drets i les llibertats fonamentals reconeguts per la Constitució; (f) el 1992 se signaren altres tres acords amb religions considerades d'*arrelament notori*: la Federació de Comunitats Israelites, la Comissió Islàmica i la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques (on es va incloure l'ortodòxia). Tots quatre acords estableixen disposicions concretes en els àmbits jurídic, pedagògic i cultural.

d.2) La Unió Europea. La Unió Europea no té competència directa en matèria religiosa, sinó que cada Estat membre ho regula com vol. L'actual Constitució Europea, en l'article 51 estableix el següent:

Estatut de les Esglésies i de les organitzacions no confessionals. 1. La Unió respectarà i no prejutjarà l'estatut reconegut, en virtut del Dret nacional, a les Esglésies i les associacions o comunitats religioses en els Estats membres. 2. La Unió respectarà així mateix l'estatut de les organitzacions filosòfiques i no confessionals. 3. Reconeixent la seva identitat i la seva aportació específica, la Unió mantindrà un diàleg obert, transparent i regular amb les esmentades Esglésies i organitzacions.

A més, la *Carta dels drets fonamentals de la Unió*, inclosa en la Constitució, diu:

Tota persona té dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió. Aquest dret implica la llibertat de canviar de religió o de conviccions, així com la llibertat de manifestar la seva religió o les seves conviccions individualment o col·lectiva, en públic o en privat, a través del culte, l'ensenyament, les pràctiques i el compliment dels rituals.⁸²

82 Art. II, 10.

L'Art. II,22 afegeix que «la Unió respecta la diversitat cultural, religiosa i lingüística», i l'Art. III,8, que «prendrà mesures per a lluitar contra la discriminació [...] religiosa».

La immensa majoria dels vint-i-vuit països de la Unió Europea s'han inclinat per tenir un Estat aconfessional, tot i que amb matisos. Entre els països d'abans de l'ampliació hi trobem Bèlgica, Àustria, Alemanya, Itàlia, Portugal i Suècia. Entre els nous ingressats preval l'opció aconfessional. Els que provenen d'un sistema comunista de separació laïcista hostil, ara s'han inclinat per l'aconfessionalitat cooperadora amb les comunitats religioses. Com a excepcions trobem Malta, que té el catolicisme com a religió d'Estat, i Xipre, que conserva un sistema d'estreta coordinació. A poc a poc l'aconfessionalitat va guanyant terreny també entre els estats fins ara confessionals del nord d'Europa.

d.3) Laïcitat amb matisos i aconfessionalitat. D'altra banda, s'ha de reconèixer que la frontera entre l'Estat laic i l'aconfessional es va afeblint a favor de l'aconfessionalitat. Les mateixes paraules al llarg del temps no sempre han tingut el mateix contingut. Respecte del règim d'aconfessionalitat que se sol atribuir a Espanya, hi ha tres sentències del Tribunal Constitucional que prenen com a equivalents *aconfessionalitat* i *laïcitat positiva*. La sentència de 2004 diu:

El art. 16.3 de la Constitución [...] considera el componente religioso perceptible en la sociedad española y ordena a los poderes públicos mantener las consiguientes relaciones de cooperación con la Iglesia católica y las demás confesiones, introduciendo de este modo una idea de aconfesionalidad o de laicidad positiva.⁸³

83 101/2004, de 2 de juny. El mateix es diu a les sentències 128/2001, de 4 de juny, i 154/2002, de 18 de juliol.

Un cas típic en sentit contrari és el de la laïcitat francesa, on malgrat es mantingui ferma l'afirmació constitucional de 1946 i 1958 que França és un Estat laic, hi ha concrecions que l'acosten cada vegada més al model aconfessional. La llei Debré dels anys cinquanta del segle xx trencà el tabú de l'escola laica i s'obrí a subvencionar les escoles privades. Regis Debray ha recomanat l'estudi de les religions a l'escola,⁸⁴ i Nicolas Sarkozy ha proposat revisar la laïcitat i, per exemple, finançar les mesquites, i ho fonamenta així: «jo només intento mostrar que el fenomen religiós ha estat subestimat, que és més important que no es creu, que pot ser un factor de pau, d'equilibri, d'integració, de comunió i de diàleg i que la República ha de fer-ne un tema de debat».⁸⁵

Hi ha molts intel·lectuals que en les seves obres matisen la laïcitat des de dins. Així Émile Poulat, en el seu llibre *Notre laïcité publique*, posa en dubte la distinció que fa la laïcitat francesa entre l'espai públic i l'espai privat i la limitació de les religions a aquest darrer. Jean Baubérot defensa que, amb el tercer pacte laic o tercer pas de la laïcitat, «en aquest inici del segle xxi [els principis de la laïcitat] es troben confrontats al canvi del paper de l'Estat, a causa de la internacionalització dels drets de l'home, de la construcció europea, de la mundialització».⁸⁶ A la revista *Esprit* de juny de 2005, el seu director, Olivier Mongin, en un lúcid article afirma:

En realitat, l'excepció laica francesa, si existeix, consisteix més aviat en una sensibilitat exacerbada contra tota visibilitat reli-

84 Vid. «Pourquoi et comment enseigner le fait religieux», dins *La laïcité dévoilée. Quinze années de débat en quarante 'Rebonds'*, Paris, Libération / Editions de l'Aube, 2004.

85 Convé distingir especialment en aquest tema entre Estat i societat. L'Estat pot ser laic, en les seves diverses accepcions, però la societat no és laica: la societat és plural, més o menys secularitzada, més o menys creient.

86 *Vers un nouveau pacte laïque?*, op. cit., p. 26.

giosa, tota presència visible de la religió, i de l'Església catòlica en particular, en l'espai públic [...]. La vitalitat laica resideix en l'immobilisme i en la reafirmació que no hi ha res per sobre de la llei de 1905 en matèria de separació de la religió i l'Estat? [...] És necessari reconsiderar les regles de joc a fi de conservar el sentit dels principis laics. [Es tracta de replantejar] les relacions entre les religions i l'Estat o del lloc de les religions dins l'Estat, una visió que manifestament fa fallida [...]. La República s'afebleix [...] pel refús de reformar una situació radicalment canviada?⁸⁷

Totes aquestes posicions assumeixen i ultrapassen les crítiques que s'han fet a la laïcitat estricta i s'apropen a l'aconfessionalitat. Les posicions ortodoxament laiques, com les d'Henri Peña-Ruiz, van perdent força intel·lectual i suport en les anàlisis sociològiques.⁸⁸

En resum, un Estat aconfessional o de laïcitat positiva es basa en quatre elements: (a) la separació entre Estat i religions o confessions; (b) la llibertat religiosa i de consciència; (c) la consideració de la dimensió religiosa i de les religions com a positives per a les persones i la societat; i (d) l'establiment d'una cooperació amistosa entre les religions i l'Estat. La conclusió que es pot treure del que hem exposat fins ara és que l'evolució de les idees i de les realitats socials i jurídiques entre els Estats occidentals porta a una clara opció aconfessional.⁸⁹ On hi ha diferències és en les aplicacions de l'aconfessionalitat en els

87 «Les questions de 1905», *Esprit* 315 (juin 2005), pp. 88-91.

88 Per tenir una visió sintètica de les diverses accepcions de laïcitat i la pluralitat de maneres d'aplicar-la arreu del món, *vid.* Jean BAUBÉROT, *Les laïcités dans le monde*, Paris, PUF, 2007.

89 El govern tripartit de la Generalitat de Catalunya optà en el seu dia per una laïcitat que «difereix de la laïcitat francesa del segle xx i també d'un cert model anglès de pragmatisme permissiu» però que va més enllà de l'aconfessionalitat en direcció a una certa laïcitat francesa, almenys en les concrecions: Josep-Lluís CAROD-ROVIRA, *Un model català de laïcitat*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2010, p. 7.

àmbits escolar, econòmic o jurídic. Però això serà objecte d'un altre apartat d'aquest llibre.

d.4) Àmbits de concreció i alguns criteris. A l'apartat anterior hem establert que avui per avui l'Estat aconfessional o de laïcitat positiva és el millor model possible en una societat democràtica moderna. La concreció d'aquest model en els diversos àmbits socials concernits es pot dur a terme de maneres força diferents i, de fet, varia d'un país a un l'altre, conservant, això sí, l'aconfessionalitat.

Pel que fa a l'economia, s'acostuma a reconèixer la funció social positiva de les religions, tant pel que fa a la cura dels més desfavorits de la societat com pels valors humans que les religions proclamen i inculquen a la ciutadania. Això es concreta en ajuts econòmics directes o indirectes i en mesures d'hisenda, com poden ser les exempcions fiscals a certes activitats de servei social. Educació i cultura inclouen un bon grup de temes que avui suscitaven polèmica. Els concerts o les subvencions a les escoles confessionals se solen justificar perquè, tot i ser entitats privades, tenen una funció de servei públic i s'ofereixen a tota la societat a partir de la seva ideologia pròpia, que ha de ser respectada i promoguda.

Cada vegada es veu més clar que una informació específica sobre les religions, especialment de les que tenen més arrelament històric al país (en el nostre cas la catòlica), és necessària a fi d'educar persones culturalment madures. A molts països les confessions existents ofereixen a totes les escoles classes de la religió pròpia; es tracta d'una oferta confessional, entesa des del punt de vista cultural i no pas catequètic. S'assegura així que s'ensenyin els continguts de manera correcta i competent i que es tinguin en compte els drets dels pares. Hi ha països, com Alemanya, on a l'interior de

les universitats civils hi ha facultats de teologia, i en altres catedres de teologia.

I també hi ha l'àmbit jurídic. Inclou temes diversos, com ara els efectes civils del matrimoni canònic, la personalitat jurídica de les entitats religioses o l'assistència religiosa als hospitals i a les presons. Més que entrar ara en detall en cada tema, crec convenient reflexionar amb serenitat sobre certes objeccions de principi que se solen posar contra una o altra de les qüestions enunciades, i per això estableixo els criteris següents:

a) Amb freqüència s'argumenta que l'Església catòlica no ha de tenir privilegis. Però què volem dir quan parlem de *privilegis*? Un privilegi és una normativa que dóna un avantatge o una singularitat a una persona o a un grup, bé sigui com a excepció a unes obligacions generals, bé sigui com a atribució d'un dret que no tenen els altres. La moralitat d'un privilegi dependrà de si afavoreix el bé comú de la societat o no, de si trenca els principis d'equitat i d'igualtat i crea discriminacions.

No obstant això, què vol dir igualtat sense discriminacions? Tot reconeixement de la diferència implica un privilegi? Àngel Castiñeira defensa en diverses publicacions⁹⁰ la noció d'*igualtat complexa*, que és un model d'igualtat no contemplat en les cartes internacionals del dret. Aquesta noció, diu, «vol admetre diferències sense permetre desigualtats; vol admetre, en definitiva, dissemblances recíproques». La noció tradicional del concepte il·lustrat d'igualtat parteix erròniament de la naturalesa humana igual i comú, sense tenir en compte el fet cultural que necessàriament mediatitza. Així s'assegura la igualtat en l'àmbit de la natura humana i es nega en l'àmbit cultural. Seria bo pen-

90 *Identitat, immigració i multiculturalisme*, dins *Federalisme, catalanisme, europeisme: corrents de pensament i pràctica política*, Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer, 2007, pp. 75-102.

sar en una nova noció d'igualtat basada en la interacció entre la uniformitat i la diferència. La igualtat complexa ha d'incloure la diferència. Quan hi ha dissemblances culturals i religioses rellevants «es requereix un tractament diferencial. La igualtat de drets no significa drets idèntics per als individus amb historials culturals diferents; les necessitats poden requerir diferents drets per gaudir de la igualtat». Cal concloure que *igualtat* no és sinònim d'*uniformitat*, ni tota diferència és un privilegi. Si apliquem aquestes reflexions a l'Estat aconfessional, es poden evitar els privilegis o bé generalitzant els drets (totes les religions seran subvencionades i totes podran impartir classes sobre la seva creença) o bé legislant segons les diferents exigències culturals i religioses (a cada religió se li reconeixen les seves característiques). En tot cas, reconèixer el fet religiós, fins i tot en la seva pluriformitat, no és un privilegi, o no és un privilegi entès en un sentit estricte i per tant inacceptable.

b) L'autèntica tolerància, va declarar la UNESCO el 1995, no implica «la renúncia o l'afebliment dels propis principis», sinó més aviat «la llibertat per adherir-se a les pròpies conviccions i acceptar que els demés facin el mateix». Els que viuen en coherència amb les seves conviccions i ho manifesten no són intolerants: ho són només aquells que voldrien imposar per la força el criteri propi, i no sols amb el raonament. Per altra banda, *tolerar* s'entén sovint com 'suportar com de mala gana'; així, doncs, valdria més parlar d'*acollir*, d'*acceptar*.

c) Finalment, hi ha el criteri suprem del bé dels ciutadans basat en una igualtat o una ciutadania —complexa o amb atributs— que inclou infinitat de situacions. No només el que és comú a tots.

Al nostre país hi ha en aquest moment una polèmica sobre el model de relacions entre l'Església catòlica —i altres religions— i l'Estat. Cal centrar el tema, situar-lo històricament i indicar

el model de relació més convenient. Però per arribar a una entesa i a una relació més distesa i constructiva, no solament calen uns criteris pel ben pensar, sinó uns criteris pel ben actuar. Hi ha persones (Jáuregui, Onega, Riccardi, Mardones, González de Cardedal, Felipe González, etc.) que ens han donat molt bons consells, com ara evitar les polèmiques i les acusacions, escoltar-se i dialogar, evitar les temptacions d'un laïcisme amb criteris d'un context històric ja depassat, fixar-se en el que mútuament ajuda i complementa la relació entre societat i confessions, etc.

Com diu Andrea Riccardi, a ningú no li és profitós ressuscitar la qüestió religiosa, sinó que «s'ha d'aprendre a gestionar la tensió i la diferència, i no utilitzar-les per a finalitats polítiques o de legitimació». Avui la *pau religiosa* resulta fonamental per a les societats com les europees, temptades per un cert declivi i en crisi d'identitat.

Quadre 1. Models de relació religions-Estat

	CONFESSIONAL	LAÏCISTA	LAIC	ACONFESSIONAL
Separació	NO	SÍ	SÍ	SÍ
Llibertat religiosa	NO/SÍ	NO	SÍ	SÍ
Valoració del fet religiós i de les confessions religioses	NO/SÍ	NO	NO (NEUTRALITAT)	SÍ
Acords	NO/SÍ	NO	NO	SÍ

Quadre 2. Estats europeus segons la relació Estat-religió

Unió europea

Estats confessionals: Malta, Grècia i ± Xipre

Esglésies d'Estat: Anglaterra, Escòcia, Noruega, Dinamarca i Finlàndia

Laic: França

Aconfessionals: 21 Estats

CAPÍTOL 4. RELACIONS INTERRELI- GIOSES I FORMES DE DIÀLEG

En el capítol anterior s'han estudiat les diverses formes d'adaptació de les religions en la societat (*ad extra*) en diversos moments històrics i el millor model, a parer nostre, que s'ha d'implantar avui, fidels als signes dels temps. En aquest capítol, es tracta d'examinar la millor manera de relacionar les religions entre elles (*ad intra*), d'una banda les condicions necessàries per a una bona i fructífera relació i, de l'altra, les diverses formes que pot tenir un diàleg, amb una especial atenció al diàleg pròpiament doctrinal.

1. Característiques o nivells de relació entre confessions i/o religions

D'antuvi, cal dir que no tota relació es pot anomenar *diàleg*, pròpiament parlant. El diàleg és una forma global de relacions, exigeix un seguit de vincles, de formes i maneres de relació. Per això, a fi d'escatir què és el diàleg, caldrà anar per passos o nivells, que ens aproparan o iniciaran progressivament a la seva noció. És a dir, només si distingim entre nivells o graus de relacions i els entrellacem ens podrem aclarir. Hi ha altres formes de relació, doncs, que no són diàleg: el diàleg, pròpiament dit, és una de les formes més plenes de relació. No tot és diàleg, però hi ha actituds prèvies que el possibiliten.

Aquestes característiques o nivells de relació es poden aplicar, *mutatis mutandis*, arreu on hi hagi agrupació de persones: la societat, la política, la cultura, la família, etc. Hi ha diverses maneres de descriure les diverses formes, aspectes o actituds

bàsiques en les relacions interreligioses,⁹¹ i aquí exposarem els que ens semblen més característics.

1.1. *El trobament de persones*

Les relacions interpersonals són l'inici o punt de partida de tota relació fruitosa i han de continuar existint si es vol un diàleg sòlid i durador. Es tracta de reconèixer l'altre creient com un tu, com una persona, de mostrar una obertura a qui és el teu igual, sinceritat sense doble fons, honestedat, confiança en el valor tant de la pròpia paraula com de la de l'altre, un respecte recíproc que tracta a l'altra amb consideració (mostrant així que és important per a mi) i un grau creixent d'amistat, d'afecte, d'amor de germans.

El diàleg no pot ser veritable si no és un amor pràctic, si no és una pràctica de l'amor. Pot semblar a primer cop d'ull que el diàleg és una acció només intel·lectual, de la raó, com una cosa freda. Però no: el diàleg ha d'implicar necessàriament un acte d'estimació, un acte d'amor. Cal que el coneixement faci lloc a l'amor i que l'amor faci lloc al coneixement. Si un no reconeix el que és l'altre, si un no vol fer lloc amb la seva estima a les altres persones, no hi pot haver diàleg. Al capdavant, estimació vol dir que un aprecia l'altre, li obre el cor i vol conviure amb ell, vol estar junt amb ell. Si en el diàleg no hi ha aquest rerefons d'estimació, no hi ha cap possibilitat que es pugui reconèixer l'altre i acceptar-ne coses.

91 Per exemple la que exposa Brunetto SALVARANI a *Molte volte e in diversi modi. Manuale di dialogo interreligioso*, Assisi, Citadella, 2018, pp. 119-130: *identitat* (el que som, en procés de construcció) i *diferència* (dret a l'opacitat); *empatia* (descentrar-se del propi punt de vista) i *passió* (prendre's seriosament la sort de l'altre); *escolta* (que prové de *ob-audire*, obeir l'altre); *coneixement* (saber sobre el món de l'altre, la seva cosmovisió, la gramàtica doctrinal, la història); *descentrament* (veure més enllà del propi horitzó); *acolliment* (fer lloc a l'altre que té necessitat d'aturar-se) i *hospitalitat* (categoria religiosa capaç de canviar les relacions, l'ésser i fins i tot el transcendent); i *relat* (que ajuda a descobrir la dimensió narrativa de les religions: aquestes neixen per narrar més que per explicar el diví).

L'amor demana que el qui estima es faci u amb l'estimat, i recíprocament. Però el coneixement també voldria fer seu el que s'està coneixent; perquè no només em faig meva la idea del que és conegut, del que intento conèixer, sinó que seria bo fer *meva* la mateixa realitat del que conec. Hi ha consonància entre ser amb l'altre, per amor, i fer meva la idea i la realitat de l'altre en el coneixement.

Sant Agustí afirma que «qui no coneix, no estima»; és a dir, si jo no et conec no puc estimar-te. És veritat: qui no coneix, no estima. Conèixer sembla previ a estimar. Però el contrari, diu també sant Agustí, és igualment veritat: «qui no estima, no coneix de veritat». I això les persones que estimen ho saben: els pares ho saben del fills, els fills ho saben dels pares. No acabes de conèixer ben bé una persona, saber qui és, què pensa, què vol, què en pots aprendre, com hi pots dialogar, si no l'estimes. L'estimació és un element importantíssim del coneixement de les persones. Per tant, qui no coneix no estima, i hem de conèixer la persona amb qui volem dialogar. Però si no l'estimem, no arribarem mai a entendre-la en allò que realment aquella persona viu o vol expressar en la seva vida.

No és en va, no és sense fonament, que afirmem que el cristianisme ha establert una unitat entre fe, esperança i estimació. Fe, esperança i estimació són tres virtuts teològals, però que en definitiva són aspectes d'una mateixa virtut, d'una mateixa actitud, o d'una mateixa manera de relacionar-nos amb Déu i amb els altres. Podríem dir que coneixement, estimació i acció són tres moments del nostre actuar. Si el diàleg es fa sense estimació, sense aquesta obertura, sense aquesta convivència, sense afany de conèixer i de saber estar amb l'altre, no hi ha manera que el diàleg sigui fructífer: serà com dos monòlegs, com una discussió, com una disputa o simplement un jo parlo i l'altre que digui el que vulgui.

Raimon Panikkar ho expressa molt bé en aquest fragment:

Si jo t'estimo, vol dir que els teus problemes són una mica els meus problemes. Si em limito a dir: *is your problem!*, caic en l'actitud més egoista, solipsista i anticristiana que es pugui imaginar, sense adonar-me que els teus problemes són part també dels meus problemes. I si són part dels meus problemes, aleshores en sóc igualment responsable. Si no, no he entès res del que és... ser humà. Sóc tan sols una mònada solipsista. O sigui que un diàleg interreligiós, si vol ser fecund, ha de començar amb un diàleg intrareligiós: que *jo* et trobi dins meu, a tu que resulta que creus en coses que per a mi són potser incomprensibles o bagatel·les o bé absolutament falses [...]. Si em proposo entrar en diàleg amb altres cultures i religions he d'obrir-me, primer de tot, a mi mateix i en mi mateix a l'altre, perquè si no trobo l'altre dins meu no es podrà donar mai un diàleg sincer... El veritable diàleg es fa de cor a cor. O si voleu: el diàleg *inter*, si no s'esforça per a ser fonamentalment un diàleg *intra*, no és pròpiament religiós.⁹²

El menyspreu, l'allunyament, el posar distàncies, impedeix tota mena de relació fruitosa. Cal convertir l'estrany en hoste.

1.2. *Netejar la memòria històrica*

Un altre pas a fer en el camí de les relacions interreligioses és llevar els prejudicis històrics, purificar la imatge que ens han transmès de l'altre: millorar el que en sabem potser de forma esbiaixada. Es tracta de purificar allò que el pas dels segles ha anat passant d'una generació a l'altra i que impedeix l'apropament; es tracta d'estereotips, males imatges, fets històrics. Cal destriar i veure què es pot redreçar i sobre què caldrà demanar perdó.

92 «Conversa amb Raimon Panikkar sobre "El diàleg interreligiós"», *Qüestions de Vida Cristiana* 189 (1998), pp. 129-131.

Fem un exercici personal: què ens ve a la ment quan parlem de moros, gitanos, romanesos, subsaharians?

1.3. *Conèixer*

«Qui no coneix no pot estimar», diu sant Agustí. És a dir, no hi pot haver veritables relacions entre persones sense un coneixement ben objectiu dels altres. Saber qui són, què creuen i quina és la realitat actual, sovint complexa i plural, de les altres religions és la condició indispensable, tot i que no suficient, per a un intercanvi eficaç. D'aquí ve la gran importància que s'ha de donar a l'estudi de les religions comparades, que ens endinsa de manera realista en el que és cada religió, les seves pluralitats internes (a voltes molt complexes), les seves contradiccions més enllà de les aparences, que poden ser enganyoses. Posem-ne només tres exemples: rere les paraules o conceptes com *islam*, *protestantisme* o *budisme*, hi ha una complexitat molt gran entorn d'uns elements comuns que defineixen cada religió. Si no es té en compte la realitat, no hi ha possibilitat d'acostament sincer i real.

1.4. *Detectar les bases comunes entre les religions*

Un camí que facilita la relació i el diàleg entre les religions és trobar, detectar, el que ens uneix per sobre o més enllà de les diferències entre les tradicions religioses. En el cas de les confessions cristianes, ja hem indicat més amunt que hi ha una base comú àmplia, que és un magnífic punt de partida en l'aprofundiment i la superació de les diferències. ¿Hi ha una base comú entre les grans religions presents en el nostre món? Sí que hi és, però és més feble. *Més* feble, però no *feble*. Ben al contrari, hi ha uns elements comuns molt importants que són una base ferma per endegar nous passos.

Indicarem tres elements comuns. En primer lloc, el fet religiós és un fenomen universal i positiu. No hi ha hagut mai cap societat sense expressions religioses. Diu J. C. Basset:

En la existència humana, parece subyacer una búsqueda del origen y el sentido de la vida. Las cuestiones sobre la muerte, sobre el bien y el mal, sobre lo absoluto, aparecen en todas partes [...]. La noción de *homo religiosus* equivale a una de las intuiciones fundamentales de la teología católica, a saber: la existencia y el valor de una teología natural como trasfondo sobre el que se inserta la revelación específica de la tradición cristiana.⁹³

Malgrat que una teologia estrictament protestant no admeti un altre lloc de trobada (*Anknüpfungspunkt*) entre Déu i l'ésser humà que no sigui la gràcia, ha d'admetre la realitat històrica de la universalitat del fenomen religiós.

El segon element coincident és el terreny neutre de la humanitat comú, de tot el que és humà, des dels problemes personals als temes socials. Es tracta de la gravetat i la urgència dels problemes que afecten a tots els éssers humans a tot el planeta: guerra, injustícies socials, desigualtats, immigracions, fam, etc. És un camp comú, una base indubtable per fer camí. Només cal veure la tasca de Religions per la Pau arreu del món.⁹⁴

El tercer és un front comú, un perill que amenaça cada vegada més totes les religions: el secularisme, la indiferència i l'ateisme. Són realitats que provoquen reaccions molt variades (des de la guerra santa fins al tancament, passant pel retorn als propis orígens), però són una crida a plantejaments comuns.

93 Jean-Claude BASSET, *El diálogo interreligioso. Oportunidad para la fe o decadencia de la misma*, Bilbao, Desclée De Brouwer, 1999, pp. 280-281.

94 Cf. J. B. TAYLOR - G. GEBHARDT, *Religions for Human Dignity and World Peace*, Geneva: World Conference on Religion and Peace, 1986.

1.5. *Reciprocitat*

La reciprocitat es produeix quan els interlocutors es reconeixen mútuament una qualitat semblant. Si hi ha d'haver relacions i diàleg, cal reconèixer l'altra religió com un camí religiós valuós per als seus seguidors, com un camí que conté veritat. Cap religió, entesa com a trobament entre el transcendent i l'humà, no és totalment falsa o totalment vertadera. L'adhesió ferma a la pròpia religió no ha d'implicar que no es reconegui tot el que hi ha de valuós en les altres religions. La reciprocitat no implica relativisme, ja que no posa en dubte la pròpia identitat, sinó que només afirma la qualitat religiosa present en les altres religions.

1.6. *Alteritat o respecte a la diferència*

Lligada amb la reciprocitat, el respecte a la diferència implica un trobament amb l'altre en tant que altre, diferent, divers, tant en qüestions més secundàries com en d'altres de més profundes. Implica la renúncia a tota posició de privilegi, a intentar assimilar l'altre (o tendir a la conversió de l'altre com a principi i mètode). També exigeix desistir de ser simplement neutral o d'optar només per la tolerància en el sentit de suportar, permetre a desgana, excusar sense acostar-se. Més aviat es tracta d'una actitud activa, de respecte profund. Alguns la relacionen amb la mansuetud i la humilitat. Així Basset diu:

El diálogo no es orgulloso, no es hiriente, no es ofensivo. Su autoridad es intrínseca por la verdad que expone, por la caridad que difunde, por el ejemplo que da. No es orden ni imposición; por el contrario, es pacífico, evita los modos violentos, es paciente y generoso.⁹⁵

95 Jean-Claude BASSET, *El diálogo interreligioso*, op. cit., p. 221.

I en un editorial de *Qüestions de Vida Cristiana* s'afirma que

una de les possibles aportacions dels cristians a l'entesa entre les religions, que està a l'abast de tothom, és aquella actitud fonamentada en un amor incondicional que es mostra respectuosa envers la diversitat i que crea comunió allà on imperen la divisió i l'enemistat.⁹⁶

Raimon Panikkar proposa d'una altra manera, més àmplia i detallada, les característiques del diàleg entre les religions. Són les següents:⁹⁷ obert (ningú no n'és exclós a priori, res no és descartat per principi), interior (el diàleg comença amb una pregunta interior, toca el nucli més recòndit dels dialogants, s'esdevé en el cor de la realitat), lingüístic (el diàleg és vehiculat pel *logos*, és *duàleg* i bilingüe), polític (el diàleg no és una qüestió privada, sinó una praxi carregada de teoria, que produeix noves teories, i té continguts polítics), mític (el diàleg passa pel *logos* i deixa espai al *mythos*, participa dels respectius *pisteumata*, està inscrit en el *mythos*), religiós (la font última del diàleg és l'experiència de la pròpia insuficiència, el nou diàleg contribueix a la purificació de les religions, és en si mateix un acte religiós), integral (el diàleg és una aproximació holística, té una naturalesa litúrgica, desenvolupa un paper còsmic), i inconclús (el diàleg és un procés continu, trinitari, constitutivament imperfecte).

2. Les diverses formes de diàleg

Fins aquí hem exposat sis actituds bàsiques d'acostament, de relació, que són necessàries per a qualsevol forma de diàleg. A partir d'ara examinarem les cinc principals formes de diàleg

96 Editorial a *Religions en diàleg*, *Qüestions de Vida Cristiana* 189 (1998), p. 7.

97 *Diàleg intercultural i interreligiós*, Barcelona, Fragmenta, 2014, pp. 178-209.

que existeixen. En els autors que han escrit sobre el tema i en els documents oficials de l'Església catòlica no hi ha consens sobre quines i quantes són les maneres de dialogar.⁹⁸ Nosaltres n'identificarem cinc.

2.1. *El diàleg de la vida quotidiana*

El diàleg de la vida quotidiana és una forma de relació «en què els homes s'esforcen per viure en un esperit d'obertura i de relació amb els altres, compartint les seves joies i les seves penes, els seus problemes i les seves preocupacions humanes».⁹⁹ Aquest esperit d'obertura implica un interès vers algú que és diferent de nosaltres, i en el nostre cas que pertany a una altra religió. Això implica una actitud d'acolliment, és a dir, d'esperit de relació amb els altres. Es tracta d'una disposició a la trobada, a la oferta i a la acceptació d'invitacions recíproques, d'una disponibilitat a donar el propi ajut, o simplement a ser-hi, preparats a respondre a una eventual necessitat. Es pot anomenar diàleg, en sentit ampli, perquè hi ha un cert grau de comunicació i d'intercanvi amb els veïns, a l'escola o a la feina. En aquest sentit, tothom pot i ha de dialogar: és una manera de ser religiós en el dia a dia. Christian de Chergé, prior dels monjos de Tibhirine (que foren assassinats a Algèria), ho expressà així: «Un got d'aigua ofert o rebut, un tros de pa compartit, una encaixada de mans, valen molt més que un manual de teologia sobre el que és possible estar junts».¹⁰⁰

2.2. *El diàleg de la col·laboració*

La cooperació pràctica de persones o organitzacions de diferents religions és una forma privilegiada de relació i de diàleg

98 *Vid.* un bonic i experimentat assaig sobre formes de diàleg: Jacques LEVRAT, *La force du dialogue*, Rabat, Marsam, 1993.

99 *Diàleg i Anunci. Document del Pontifici Consell per al Diàleg Interreligiós*, 1991, n. 42.

100 Citat per Jacques LEVRAT, *La force du dialogue*, *op. cit.*, p. 37.

on es posa l'accent en la pedagogia de l'acció, perquè és a través d'una acció concertada que s'arriba a un intercanvi molt profund, a un diàleg intens i penetrant. De fet, l'acció, el fet d'estar actius, configura la vida. Es parteix d'aquesta manera d'estar, realitzada en fets concrets, a fi de reflexionar sobre la pròpia vida, d'aprofundir en ella, en les seves causes i conseqüències; a fi d'anar veient en ella les petjades de Déu, que ens empeny a l'alliberament personal i comunitari.

S'aposta per aquesta clau metodològica perquè és en l'acció, en la manera de viure i d'actuar, on es manifesta l'autèntica religiositat i espiritualitat, la manera esperançada de viure avui la vida. Aquesta clau pedagògica és fruit de la convicció que en l'actuar diari es manifesta l'autèntica identitat, i perquè a través o per mitjà de l'acció es va modelant aquesta identitat. Es tracta d'allunyar-se tant d'un pur debat o estudi entre religions sense cap incidència en la realitat, com d'un activisme irreflexiu que no produeix més que cansament i dispersió. Quan es treballa junts al servei de la societat es coneixen les persones pels seus fruits, hi ha autocrítica i purificació, s'afinen i es perfeccionen les diverses concepcions. Quant al model de societat, el treball conjunt a l'estil del Grup de Treball Estable de Religions (GTER) allunya la societat del patró assimilacionista (a l'estil francès) o multiculturalista (a l'estil anglosaxó), que no han creat una societat cohesionada (per excés la primera i per defecte la segona), i opta per un model intercultural, que respecta el que és específic dins el marc comú de la societat catalana.

El diàleg de les obres es pot practicar en àmbits diversos, per exemple, quan en un barri un grup de veïns de diferents religions organitzen un espai de joc per als nanos. Tal com hem dit, a Catalunya tenim el GTER, format per representants oficials de cinc religions (catolicisme, ortodòxia, islam, judaisme i protestantisme), que treballa per l'harmonia i la cohesió de la

societat.¹⁰¹ En un àmbit mundial es pot posar l'exemple de la Conferència Mundial de les Religions per la Pau (WCRP), fundada fa més de quaranta anys. En àmbits ben diferents, hi ha organitzacions humanitàries interreligioses d'ajut, i altres que treballen pel desenvolupament i la defensa dels valors essencials, com pot ser la Xarxa Global de les Religions pels Infants. Com diu encertadament Mons. Fitzgerald, antic President del Pontifici Consell per al Diàleg Interreligiós,

el diàleg de l'acció és un veritable diàleg perquè pressuposa intercanvis preliminars. Cal determinar els objectius, decidir les estratègies a portar a terme i compartir les responsabilitats, incloses les econòmiques. Tot això exigeix una gran confiança recíproca, la qual s'estableix i s'engrandeix mitjançant el diàleg i la reflexió constant durant l'activitat.¹⁰²

2.3. *El diàleg intercultural*

Completem aquí el que hem exposat més amunt sobre aquest tipus de diàleg situant-nos en un marc més general. Les nostres societats són cada vegada més plurals en el sentit que hi conviuen persones i grups que tenen cultures molt diferents. La immigració ha produït una barreja social nova. Per altra banda, els viatges, els intercanvis de tota mena i els mitjans de comunicació moderns posen a l'abast de tothom totes les cultures. Aquesta trobada de cultures ens hauria de portar a entendrens, a dialogar; però hi ha raons més profundes que ens hi ha d'empènyer, tal com ens diu Joan Pau II:

101 Cf. *Acte commemoratiu. 10è aniversari Grup de Treball Estable de Religions (GTER), 7 de juliol de 2014* (Generalitat de Catalunya. Departament de Governació i Relacions Institucionals). Per a una informació més àmplia sobre la realitat catalana en el camp del treball interreligiós, *vid.* Antoni MATABOSCH, «L'Església catalana i les relacions interreligioses», *Qüestions de Vida Cristiana* 233 (2009), pp. 81-88.

102 Michael FITZGERALD, *Dio sogna l'unità. I cattolici e le religioni. Conversazioni con Annie Laurent*, Roma, Città Nuova, 2007, p. 35.

El diàleg entre les cultures [...] sorgeix com una exigència intrínseca de la naturalesa mateixa de l'home i de la cultura. Com a expressions històriques diverses i genials de la unitat originària de la família humana, les cultures troben en el diàleg la salvaguarda del seu caràcter peculiar i de la recíproca comprensió i comunió. El concepte de comunió, que en la revelació cristiana té l'origen i el model sublim en Déu u i tri (*cf.* Jn 17,11.21), no suposa anul·lar-se en la uniformitat o una forçada homologació o assimilació; és més aviat expressió de la convergència d'una multiforme varietat, i per això esdevé signe de riquesa i promesa de desenvolupament.¹⁰³

Les religions, per la seva banda, han nascut en contextos culturals molt diversos i han quedat afectades per diferents modalitats culturals, i en el transcurs dels segles els canvis culturals impacten a les religions. Però també les religions han afectat les cultures de les diferents societats introduint-hi valors, formes d'art, maneres de viure, concepcions ètiques, maneres d'entendre el món i la societat, el seu present i el seu futur. El concepte catòlic d'inculturació, que s'ha tractat molt en els darrers decennis (i nosaltres hem resumit anteriorment), és una mostra de la necessitat i la conveniència que les diverses cultures influeixin les religions i que aquestes s'encarnin en tota cultura.¹⁰⁴

103 JOAN PAU II, «Diàleg entre les cultures per a una civilització de l'amor i de la pau (15 desembre 2000)», *Documents d'Església* 757, 36 (2001), pp. 65-72.

104 DD. AA., *Desafiaments culturals dels anys 90*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1991; DD. AA., *Cristianisme i cultura a l'Europa dels anys 90*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1991; Hervé CARRIER, *Cultures, notre avenir*, Rome, P.U.G., 1980; ID., *Évangélisation et développement des cultures*, Roma, P.U.G., 1990; ID., *Evangelii i cultures*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1992; ID., *Diccionario de la cultura. Para el análisis cultural y la inculturación*, Estella, Verbo Divino, 1994; «Catolicismo y cultura (Encuentro de intelectuales, febrero 1990)», Madrid, Comillas, 1990; CONSEJO PONTIFICIO DE LA CULTURA, *Para una pastoral de la cultura*, Vaticano, 1999; Adela CORTINA - Juan MARTÍN VELASCO - Bruno FORTE - Teodor ÚBEDA, *Cristianisme i societats avançades*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1992; Mariasusai DHAVAMONY, *Inculturazione. Riflessioni sistematiche di antropologia sociale e di teologia cristiana*, Milano, San Paolo, 2000; Carlos DÍAZ MARCOS, *Evangelizar la cultura*.

Per tant, el diàleg interreligiós ha d'incloure necessàriament el diàleg intercultural i, a l'inrevés, el diàleg entre cultures ha de tenir molt en compte les religions.

El Consell d'Europa, que agrupa 47 estats, fa temps que ha anat reflexionant sobre el diàleg intercultural, i en el *Libro blanco de diálogo intercultural* el relaciona amb el diàleg interreligiós. Segons el Consell, el diàleg intercultural és

un proceso que abarca el intercambio abierto y respetuoso de opiniones entre personas y grupos con diferentes tradiciones y orígenes étnicos, culturales, religiosos y lingüísticos, en un espíritu de entendimiento y respeto mutuos. La libertad y la capacidad para expresarse, pero también la voluntad y la facultad de escuchar las opiniones de los demás, son elementos indispensables. El diálogo intercultural contribuye a la integración política, social, cultural y económica, así como a la cohesión

La inserción del cristiano en la transformación social, Santander, Sal Terrae, 1995; Clyde KLUCKHOHN – Alfred L. KROEBER, *Il concetto di cultura*, Bologna, Il Mulino, 1982; Jordi MARAGALL I NOBLE, *Fe i cultura en Joan Maragall*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 1993; Antoni MATABOSCH, «Butlletí Bibliogràfic. El diàleg entre fe i cultura durant els anys noranta», *Revista Catalana de Teologia XX* (1996), pp. 437-460; Fernando MIGUENS, *Fe y cultura en la enseñanza de Juan Pablo II. Cómo anunciar el Evangelio a todas las gentes*, Navarra, Palabra, 1994; Antoni M. ORIOL, *Reflexió cristiana sobre la cultura*, Barcelona, Escola Diocesana de Catequesi / Facultat de Teologia de Barcelona, 1980; Paul POUPARD, *La inculturació de la fe i les mutacions del nostre temps*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 1994; *Puentes de diálogo. Cristianismo y cultura actual*, núm. monogràfic d'*Iglesia Viva* 195 (1998); P. ROSSI (ed.), *11 concetti di cultura. I fondamenti teorici della scienza antropologica*, Torino, Einaudi, 1970; Josep M. ROVIRA BELLOSO, *Entre la fe i la cultura, cap on anem?*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 1995; Santiago SILVA, «Cultura y evangelización de la cultura, desde el Vaticano II hasta hoy», *Teología y Vida* 19 (1988), pp. 61-72; ID., «La recepción eclesial del capítulo sobre la cultura de la Constitución Pastoral *Gaudium et Spes*», *Teología y Vida* 30 (1989), pp. 101-117; Josep M. SOLER, *Arrelar la fe en la cultura. El pensament de Pau VI*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2002; J. SZASZKIEWICZ, *Filosofia della cultura*, Roma, P.U.G., 1988; TYLOR - BOAS – LOWIE et alii, *Il concetto di cultura. I fondamenti teorici della scienza antropologica*, Torino, Einaudi, 1970; Antoine VERGOTE, *Modernitat i cristianisme. Interrogacions crítiques recíproques*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 1998.

de sociedades culturalmente diverses. Fomenta la igualdad, la dignidad humana y el sentimiento de unos objetivos comunes. Tiene por objeto facilitar la comprensión de las diversas prácticas y visiones del mundo, reforzar la cooperación y la participación (o la libertad de tomar decisiones), permitir a las personas desarrollarse y transformarse, además de promover la tolerancia y el respeto por los demás.¹⁰⁵

Reconeix que el factor religiós ha tingut una gran importància a Europa i, finalment, relaciona els dos diàlegs:

El Consejo de Europa ha reconocido con frecuencia el diálogo interreligioso, que no entra directamente en su ámbito de competencia, en el marco del diálogo intercultural, y ha alentado a las comunidades religiosas a promover activamente los derechos humanos, la democracia y el Estado de derecho en una Europa multicultural. El diálogo interreligioso también puede contribuir a reforzar el consenso, dentro de la sociedad, con respecto al modo de hacer frente a los problemas sociales. Asimismo, el Consejo de Europa estima necesario entablar un diálogo entre las comunidades religiosas y las corrientes de pensamiento filosóficas (diálogo interreligioso e interno a una convicción), en particular para que las autoridades públicas puedan comunicarse con los representantes autorizados de las religiones y creencias que deseen ser reconocidos en virtud del derecho nacional.¹⁰⁶

Per poder assolir aquests objectius remarca que cal una educació al diàleg intercultural. Així ho defensa el Consell d'Europa en la *Declaració d'Atenes* (2003) i en l'esmentat *Llibre blanc sobre el diàleg intercultural*, on s'afirma que consta de quatre elements: (1) és un model educatiu que afavoreix l'enriquiment cultural dels ciutadans, (2) partint del reconeixement i del respecte a la

105 *Libro Blanco del diálogo intercultural*, p. 21

106 *Ibid.*, p. 29.

diversitat, (3) que vol promoure l'intercanvi i el diàleg, (4) a fi d'arribar a una participació activa i crítica del desenvolupament d'una societat democràtica basada en la igualtat, la tolerància i la solidaritat.

2.4. *El diàleg de l'experiència religiosa*

En una bona síntesi, Fernando Susaeta sintetitza així el diàleg de l'experiència religiosa, en el qual

personas espirituales comparten la profundidad de su vida de oración, la hondura de su contemplación, la radicalidad de su mística, la alegría y las dificultades de la búsqueda y del encuentro con Dios. De lo que aquí se habla es de compartir las experiencias de oración, de contemplación, de fe y compromiso, expresiones y caminos de búsqueda del Absoluto. Y ello desde la común convicción de que Dios es más grande que nuestro corazón y nuestra inteligencia. Ahí el cristiano puede ofrecer a los otros creyentes la posibilidad de experimentar existencialmente los valores del Evangelio.¹⁰⁷

Es tracta, per tant, de posar en comú i compartir les riqueses espirituals de tots. Es tracta d'un nivell molt profund de comunicació i d'intercanvi, precisament de tot allò que està més a l'arrel de les relacions. La religió és una qüestió de fe, que arrenca d'un punt interior que embolcalla i que fa possible les diferents manifestacions que constitueixen la religió. Per tant, el diàleg de les religions sempre ha de ser un diàleg de fe, però hi ha moments o camins que subratllen especialment aquesta dimensió. De manera semblant al que succeeix a l'interior de moltes religions, en les quals l'ideal religiós ha de ser viscut per

107 Fernando SUSAETA MONTOYA, *El diálogo interreligioso en 50 claves*, Burgos, Monte Carmelo, 2014, p. 220.

tots els creients, però on hi ha persones o grups que ho encarnen i ho viuen amb més radicalitat. És natural, per tant, que el diàleg de l'experiència religiosa el practiquin sobretot en el món de la vida monàstica.

Podem distingir tres camins en aquest tipus de diàleg. El primer és compartir experiències de pregària, de meditació, de formes de recerca de l'Absolut, de vida comunitària. Hi ha moltes i bones experiències, especialment en monestirs, i està força madur entre monjos budistes i catòlics. Moltes religions, per exemple els protestants i l'islam, no tenen monestirs. El Diàleg Interreligiós Monàstic (DIM) promou aquest tipus d'experiències en trobades, intercanvis temporals de monjos, etc. Se l'ha anomenat també *diàleg del silenci* perquè es tracta de compartir més l'experiència que la conversa. Tot i que els motius de la vida monàstica, per exemple en el budisme i en el catolicisme, siguin diferents, hi ha elements comuns: la meditació, la recerca de l'Absolut, la vida comunitària, la fraternitat, l'austeritat, etc. Michael Fitzgerald aprecia molt aquest tipus de diàleg:

Si volem valorar aquest tipus de diàleg, em cenyiré al misteri de la transcendència de Deu. Certament que Déu està sempre amb nosaltres, però també està més enllà de nosaltres. Per això, hem de ser molt humils davant d'Ell. Som cridats per Déu i cerquem de respondre a la seva invitació; tots, creients de religions molt diverses, estem tots *in via* (en camí). Estem en camí, junts, i cap de nosaltres no pot pretendre haver assolit la darrera etapa de la perfecció. Compartim la mateixa naturalesa humana, compartim també les mateixes temptacions i ens enfrontem a les mateixes dificultats. Per això, podem aprendre els uns dels altres i fins i tot ajudar-nos mútuament. El diàleg de l'experiència religiosa pot així contribuir a un veritable progrés espiritual.¹⁰⁸

108 *Dio sogna l'unità, op. cit.*, pp. 43-44.

Un segon camí és l'estudi conjunt de textos religiosos, dels ensenyaments dels mestres espirituals, dels escrits dels místics, dels textos constituents de les religions. Hi ha experiències molt positives en aquest sentit.

El tercer nivell és pregar junts. ¿És possible la pregària conjunta entre membres de diferents religions? ¿És convenient? *Pregar* sempre és bo i convenient; la qüestió és fer-ho *junts*. Pregar és un exercici de comunicació amb la transcendència, amb l'Absolut, per tant sempre serà essencial el *terminus ad quem*, és a dir, allò al qual ens dirigim. En les religions monoteistes abrahàmiques la pregària es dirigeix al Déu personal. Es pot denominar de maneres diferents o se'n pot tenir una concepció amb diferents accents, però el subjecte és el mateix. Per tant, és possible i moltes vegades convenient pregar junts. Respecte a altres religions, hi ha més problemes. El budisme no te necessitat d'afirmar un Déu personal i l'hinduisme s'adreça a diferents deïtats. En ambdós casos no seria possible una pregària conjunta.

En tot cas, i amb els matisos que es vulguin posar, el camí del diàleg espiritual és font de comprensió i d'harmonia, evita deformacions o perversions i va al més profund de les religions. Reeixirà si es fa com a creients, no només com a curiosos.

2.5. *El diàleg interreligió teològic o doctrinal*

D'antuvi cal distingir molt bé entre ecumenisme i relacions interreligioses. L'ecumenisme és un moviment que cerca refer la unitat dels cristians i de les esglésies cristianes. Pressuposa que en el passat hi ha hagut uns trencaments, unes ruptures que van originar les divisions actuals. Les principals divisions succeïren als segles v (les esglésies orientals), xi (les esglésies ortodoxes) i xvi (la Reforma protestant). Entre les esglésies cristianes dividides, però, hi ha encara molts punts en comú, com són la Tri-

nitat, la Bíblia, els sagraments del baptisme i l'eucaristia, entre d'altres. L'ecumenisme, per tant, cerca la unitat que un dia es va perdre.

En canvi, les relacions interreligioses no pressuposen gairebé mai unes divisions en els orígens. La gran majoria de religions han nascut en contextos geogràfics i culturals molt diversos i els problemes entre elles, si n'hi ha, són posteriors. Entre les religions hi ha molts menys punts en comú que entre les confessions cristianes; entre el budisme, l'islam i les religions africanes tradicionals hi ha concepcions religioses molt diferents. Finalment, el treball interreligiós no cerca la unitat, la unificació de les religions, sinó l'harmonia, les bones relacions, la col·laboració. Hi ha, per tant, una gran diferència d'origen, de creences i de finalitats entre l'ecumenisme i les relacions interreligioses.

En aquest cas es parla també de «diàleg formal», de «diàleg pròpiament dit», perquè té com a objectiu la doctrina, les creences de les diferents religions.¹⁰⁹ Es tracta de la forma de dialogar més di-

109 DD. AA., *Pedagogia del diàleg interreligiós*, Barcelona, EDEBE, 2000; DD. AA., *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*, Barcelona, Mediterrànea, 2004; DD. AA., *Religions en diàleg*, núm. especial de *Qüestions de Vida Cristiana* 189 (1998); DD. AA., *Aprender de otras religiones*, núm. especial de *Concilium* 302 (septiembre 2003); José Joaquín ALEMANY, *El diálogo interreligioso en el magisterio de la Iglesia*, Madrid, Universidad de Comillas, 2001; Carmen APARICIO, *Diálogo entre religiones. Identidad y apertura*, Madrid, PPC, 2005; Jean-Claude BASSET, *El diálogo interreligioso. Oportunidad para la fe o decadencia de la misma*, Bilbao, Desclée De Brouwer, 1999; COMISSIÓ TEOLÒGICA INTERNACIONAL, «El cristianisme i les religions», *Documents d'Església* 674, 29 (1997), pp. 225-248; Giuseppe DE ROSA, *Cristianesimo, religioni e sette non cristiane al confronto*, Roma, Città Nuova, 1994; Michael FITZGERALD, *Dio sogna l'unità. I cattolici e le religioni*, Roma, Città Nuova, 2007; Dennis GIRAQ, *Tolerancia y Religiones*, Madrid, San Pablo, 1994; Carlos Miguel GÓMEZ RINCÓN, *Diálogo interreligioso. El problema de su base común*, Bogotá, Editorial Universidad de Rosario, 2008; Hans KÜNG, *El cristianismo y las grandes religiones*, Madrid, Libros Europa, 1987; ID., *En busca de nuestra huellas. La dimensión espiritual de las religiones del mundo*, Barcelona, Mondadori, 2006; Pedro LANGA AGUILAR, OSA, «El diálogo ecuménico y el interreligioso. Objetivos específicos», *Religión y Cultura* LVIII (2012), pp. 19-56; Jacques LEVRAT, *La force du dialogue*, Rabat, Marsam, 1993; José María MARDONES, *El nuevo interés por las religiones*, Madrid, SM, 1996; Jesús

fícil, on hi ha hagut molts intents o assajos, però que gairebé tot encara està per fer. El diàleg teològic ha madurat molt en l'àmbit ecumènic, però en l'interreligió amb prou feines s'ha esbossat. Hi ha mundialment iniciatives de diàlegs bilaterals entre cristians i budistes, i cristians i musulmans. També trobades trilaterals de les tres religions monoteistes. El diàleg doctrinal entre religions és sempre més complex. Malgrat tot, en l'Església catòlica a Catalunya s'han anat desenvolupant iniciatives de qualitat. A la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull ha funcionat durant alguns anys un grup de recerca universitària cristianisme/islam anomenat *Pensar per conviure*, que ha publicat tres volums de la Col·lecció *Pensar* (*Aportacions al pensament en diàleg a la llum de la Revelació* [2004], *La mística cristiana i musulmana com a lloc d'encontre* [2005] i *Evangelització i Da'wa: fronteres entre musulmans i cristians* [2007]). Aquest grup de recerca va realitzar un procés d'integració al Grup de Recerques Islamo-Cristianes (GRIC), que es fundà l'any 1977 a Tunísia amb l'objectiu de treballar conjuntament els respectius textos religiosos, la Bíblia i l'Alcorà, en l'àmbit universitari. Hi ha grups a Tunísia, París, Rabat i Alger. El grup de Barcelona fou acceptat en el GRIC en

MARTÍNEZ GORDO, «El diálogo interreligioso y la justicia: algunas reflexiones», dins DD. AA., *Religiones de la tierra y sacralidad del pobre. Aportación del diálogo interreligioso*, Santander, Sal Terrae, 1998, pp. 135-166; Antoni MATABOSCH, *Sobre Europa, el diàleg interreligiós i l'Església en el món*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2004; ID., «L'Església catalana i les relacions interreligioses», *Qüestions de Vida Cristiana* 233 (2009), pp. 81-88; ID., «Diàleg ecumènic i interreligiós», dins Pere LLUÍS FONT (ed.), *Repensar 16 conceptes clau de la teologia (II)*, Barcelona, Cruïlla / Fundació Joan Maragall, 2009, pp. 181-197; ID., *El diàleg interreligiós com a pràctica de l'amor*, Lleida, IREL, 2010; ID., *Del diàleg ecumènic al diàleg interreligiós. Característiques i possibilitats*, Barcelona, Claret / Fundació Joan Maragall, 2015; Raimon PANIKKAR, *El diàleg indispensable. Pau entre les religions*, Barcelona, Edicions 62, 2003; Jean-Marie PLOUX, *Il dialogo cambia la fede?*, Magnano, Qiqajon, 2010; Douglas PRATT, *Being Open, Being Faithful. The Journey of Interreligious Dialogue*, Geneva, WCC, 2014; Joseph RATZINGER, *Fe, verdad y tolerancia. El cristianismo y las religiones del mundo*, Salamanca, Sígueme, 2005; Fernando SUSAETA MONTOYA, *El diálogo interreligioso en 50 claves*, Burgos, Monte Carmelo, 2014; Francesc TORRADEFLOT, *Diàleg entre religions. Textos fonamentals*, Madrid, Trotta/AUDIR, 2002; Francesco GOIA, *El diálogo interreligioso en la enseñanza oficial de la Iglesia Católica (1963-2013)*, Roma, Librería Editorial Vaticana, 2013.

l'Assemblea que se celebrà a Barcelona l'any 2007, i en aquest moment s'està reestructurant. A la Universitat Ramon Llull hi ha el Grup de Recerca Identitat i Diàleg Intercultural, que treballa la identitat i els trets específics de les grans religions monoteistes, les estratègies pràctiques de diàleg intercultural i interreligiós, la formació de formadors en el diàleg interreligiós i l'elaboració de materials pedagògics en aquest camp.

La filosofia del diàleg o dialògica ha contribuït decisivament a superar l'individualisme modern. S'inicià també com a reacció als desastres de la Primera Guerra Mundial. Martin Buber defensà una antropologia de la relació, en què el diàleg és part constitutiva de l'ésser humà i del seu llenguatge. Jo no em puc realitzar si no és en contacte i simbiosi amb un tu. Tota vida veritable és trobada en profunditat. L'home no és simplement un individu, una mònada, sinó una persona, un feix de relacions. I les relacions humanes requereixen diàleg en profunditat. Aquesta és, sens dubte, la concepció cristiana de l'home i de la dona, creats a imatge i semblança de Déu. Ser imatge és ser un nus de relacions amb els altres, amb Déu, amb el món i amb un mateix. Aquest és l'origen conceptual d'anomenar a l'home *persona*, amb una dignitat inviolable. Per tant, sense diàleg, que és la forma de relacionar-se amb els altres, sense una vida dialògica, no es pot assolir una plena humanitat: «Una antropologia no fragmentada hauria de mostrar que l'home *és* (i no solament *té*) cos (*soma*), ànima (*psyche*), comunitat (*polis*), món (*aion*) i esperit (*pneuma*)». ¹¹⁰

El diàleg doctrinal implica i assumeix les altres característiques de relació que hem esmentat més amunt, però hi afegeix elements propis. Podem fer una primera aproximació per via negativa, és a dir, exposant el que *no* és diàleg:

110 Raimon PANIKKAR, *El diàleg indispensable...*, op. cit., p. 27.

a) No és una *negociació*, perquè aquesta cerca arribar a un compromís, a un pacte; en canvi, el diàleg intenta anar a fons en la mútues posicions i aprendre de l'altre.

b) No és un *debat* i encara menys una *polèmica*, en què generalment hi ha un guanyador i un perdedor. En aquest cas, es cerca vèncer l'altre, no convèncer-lo. Està en joc la força i l'habilitat a l'hora de plantejar dels arguments. En canvi, en el diàleg no hi ha aquesta estratègia: tots hi guanyen i ningú no hi perd. El diàleg no és pura comunicació verbal, sinó una dada fonamental del pensament i de l'existència humana.

c) No és una *simple conversa*, en que només s'enraona exposant els punts de vista, sense cap compromís, generalment. El diàleg és més exigent: implica compromís, anar a fons en els temes. Es cerca la veritat.

d) No és només una *trobada*, on els temes a tractar sovint són complementaris. El diàleg se sol fer en el marc d'una trobada, i les trobades poden donar peu a un diàleg, però no és el mateix. La intenció dels que es troben és essencial a fi que es produeixi un diàleg.

e) No és només un exercici de *tolerància*. La tolerància és un pressupòsit necessari perquè hi hagi diàleg, tot i que corre el perill d'anestesiàr les relacions, acceptant que tot és bo perquè tot s'ha de respectar. El que es necessita és una veritable consciència de la llibertat religiosa. Però el diàleg va més enllà d'aquests dos pressupòsits.

2.5.1. Una definició de diàleg doctrinal

El diàleg interreligiós doctrinal es podria definir com (1) una comunicació entre persones, grups o comunitats, (2) en una at-

mosfera de sinceritat, mútua confiança, respecte a la diferència, reciprocitat i llibertat, (3) que implica un coneixement de les posicions dels altres (4) i un compromís en la fe respectiva, (5) en què, arrelats en la pròpia identitat, (6) s'aposta per l'obertura a les posicions dels altres, (7) i en la quals els dialogants pretenen ajudar-se mútuament per una millor comprensió de la veritat.

Els quatre primers punts (comunicació, atmosfera, coneixement i fe) ja s'han explicat més amunt i són comuns a diferents formes de relació interreligiosa, inclòs el diàleg teològic. Els tres darrers són característiques pròpies del diàleg doctrinal, que tot seguit explicarem. És tracta de les nocions d'*identitat*, *obertura* i *veritat*.

a) *Identitat*. El binomi identitat/obertura (canvi) és una característica de tot veritable diàleg de continguts, i especialment del diàleg interreligió doctrinal. La nostra cultura actual tendeix a considerar arrogant o presumptuosa una persona que afirma que està convençuda de la veritat del propi criteri sobre un tema important o que simplement afirmi la necessitat de tenir conviccions pròpies. En l'àmbit més estrictament religiós, s'afirma que mantenir conviccions que provenen de la revelació divina és molt perillós perquè sempre origina, diuen, voler-ho imposar als demés. Alguns afegeixen que creure en un Déu únic simplement genera intemperancia: sembla que tenir una identitat pròpia ben definida sigui contrari al sentit comú i a la convivència. El que cal, afegeixen, és tenir una actitud pluralista i tolerant. El pluralisme de maneres de pensar és un fet en les nostres societats i implica necessàriament l'acceptació de la diversitat, això és clar; però moltes vegades s'afirma que també exigeix considerar que cap idea és millor que una altra perquè totes serien igualment veritat o mentida; que cadascú pensi com vulgui i no ens hi encaparem més. La tolerància seria

l'actitud pròpia en una societat plural, i seria entesa per alguns com l'acceptació de tota manera de pensar i de fer, no només perquè és una exigència de la dignitat de la persona humana, sinó també perquè no cal tenir criteris fermes per jutjar les coses o tots els criteris tenen el mateix valor. Tenir convenciments fermes o creences que identifiquin a una persona seria sinònim d'intransigència i de fonamentalisme.

En aquesta manera de pensar hi ha una colla d'equívocs que cal destriar i aclarir. Recentment alguns intel·lectuals han advertit que la tolerància també es pot convertir en una ideologia perversa. Si tolerància vol dir no tenir convenciments, ens converteix en intransigents. Thierry de Saussure critica certa tolerància estricta com ideològica: quan parlem, diu, d'integrisme, de fonamentalisme, d'ortodòxia, de sectarisme, de fanatisme, nosaltres ens posem ràpidament al costat dels tolerants. Llavors correm el risc d'erigir la tolerància en una ideologia i, per una mena de contrasistema, de situar-nos fàcilment del costat dels que saben que tenen raó i condemnem els altres; és a dir, de tenir exactament una de les actituds que retraïem.¹¹¹

A més, per a la construcció d'una societat madura i equilibrada són necessaris hàbits social ben arrelats; Salvador Cardús opina que la nostra societat, en molts aspectes, és tan excessivament tolerant que es mostra incapaç de trenar els hàbits socials que podrien garantir una convivència pràctica i efectiva. Les formes socials visibles són indispensables per expressar el fonamental. Sense forma no hi ha fons, i com que una societat tolerant és una societat sense formes, en conseqüència no té capacitat per expressar res profund i es veu abocada a la barbàrie social. La paradoxa, afirma, és que la tolerància és la veritable font de la

111 Cf. *L'inconscient, nos croyances et la foi chrétienne. Études psychanalytiques et bibliques*, Paris, Du Cerf, 2009.

intransigència. Podem concloure, doncs, que hi ha perills greus en un cert tipus de tolerància i ens calen hàbits socials i convenciments per tal de crear una societat madura i plural.

D'altra banda, la fe religiosa, evidentment també la cristiana, genera necessàriament un convenciment, una certesa personal, perquè implica una opció humana fonamental, una actitud personal, fonamental i total que proporciona una orientació nova i definitiva a l'existència. La fe posa les seves arrels en el més profund de la llibertat de la persona, en l'opció fonamental i permanent per la qual l'home s'obre, o es tanca, a l'Absolut, i dóna un sentit o un altre a la seva vida. Configura, doncs, una identitat pròpia.

El papa Francesc insisteix en la necessitat de diàleg, però des de la identitat:

El món s'ofega sense diàleg. Però el diàleg és possible només a partir de la pròpia identitat. Jo no puc veure que tinc una altra identitat per dialogar. No, no es pot dialogar així. Jo tinc aquesta identitat, però dialogo, perquè sóc persona, perquè sóc home, sóc dona, i l'home i la dona tenen aquesta possibilitat de dialogar sense negociar la pròpia identitat. El món s'ofega sense diàleg: per això vosaltres [Comunitat de Sant Egidi] contribuïu a promoure l'amistat entre les religions.¹¹²

La pregunta que ens hem de fer ara és: Com conjuminar convenciments i certeses, que configuren una identitat, amb una tolerància no ideològica, sense fonamentalismes?

b) Obertura. Tota gran religió té la pretensió de dir, d'aportar quelcom bàsic, molt important, sobre la transcendència

112 Audiència del 15 de juny de 2014.

i la seva presència en el món i la història. Però tota religió hauria de tenir la consciència del límit. Hi ha una dimensió apofàtica de tota teologia. Estem davant del misteri, del que no és expressable de manera adequada, de la petitesa humana davant de Déu. És molt lícit pensar que la pròpia religió està lliure d'error, però mai no estarà lliure del límit: no diu, ni ho pot dir tot: «El diàleg és el fruit de l'experiència de la pròpia contingència».¹¹³ Per això les aportacions de les altres religions són essencials a fi que cada religió, cada creient, es pugui acostar més a l'essencial. Diu De Béthune:

Resulta evident que totes les cultures i totes les religions es necessiten les unes a les altres per tal de restar fidels a la millor part de cada una d'elles. Així, per exemple, els deixebles de Crist, a qui les circumstàncies porten a una trobada amb estrangers (i avui dia és el cas de gairebé tothom), descobreixen que poden viure la seva pròpia conversió a l'Evangeli en aquest registre del diàleg. En alguns casos aquest camí de diàleg fins i tot pot afectar tota la seva pràctica evangèlica. Desafiats a viure la seva pròpia fe en aquest context, els creients reconeixen, d'altra banda, que aquesta nova conjuntura els permet descobrir riqueses insospitades en la seva pròpia religió... Per contra, quan els fidels d'una religió es tanquen i s'obstinen a rebutjar l'acollida de l'altre, recorren cada cop més als elements arcaics de la seva pròpia tradició i es constata que experimenten una regressió o que, com a mínim, la seva maduració espiritual es bloqueja precisament per aquesta raó. D'altra banda, aquells que volen abordar la trobada entre religions sense preocupar-se de l'esperit i de la pràctica del diàleg, s'arrisquen a provocar danys.¹¹⁴

113 Raimon PANIKKAR, *El diàleg...*, op. cit., p. 38.

114 Pierre-François DE BÉTHUNE, OSB, Pròleg de l'edició italiana, dins *ibid.*, pp. 14-15.

Tota convicció sempre es pot millorar, aprofundir, complementar. Tota creença religiosa no és mai estàtica, perquè sempre es pot enriquir, perfeccionar, relacionar amb la vida de manera diferent. Els textos sagrats mateixos sempre s'han d'interpretar. Si es fa així, s'evitarà el fonamentalisme, que és el gran pecat contra el diàleg o bé perquè fa una lectura literal dels textos, o bé perquè té una identitat tancada i excloent. S'evitarà també l'integrisme, que redueix la fe a proposicions tancades (només pensa en termes de vertader o fals). Tornaré a citar aquí a Panikkar, que en el magnífic llibret esmentat més amunt sobre el diàleg, escriu:

El fanatisme és una mala herba religiosa ben coneguda. El diàleg entre les religions ens ofereix un remei i significa una purificació. Les religions institucionalitzades han estat massa sovint obstacle per a la pau i han beneït les guerres —fins i tot en l'actualitat—. El diàleg de les religions no cerca d'abolir les religions; no intenta reduir totes les religions al mínim comú denominador o afirmar una religiositat generalitzada i superficial. Obre més aviat una via intermèdia entre, d'una banda, tots els baluards religiosos fortificats que es fan la guerra l'un a l'altre des de dalt dels seus pujols respectius —on tot castell reivindica que la salvació només és possible dins de les seves muralles— i, d'altra banda, un tediós estancament a les valls poc profundes de la indolència i de la indecisió humanes, on totes les religions perden la seva identitat i el seu valor específic.¹¹⁵

115 I afegeix: «Aquesta via intermèdia evita les guerres, calentes o fredes, declarades o encobertes, i, al mateix temps, evita la indiferència, com si totes les religions fossin equivalents o diguessin les mateixes coses. El diàleg obre de bat a bat les portes a la conversa —precisament pel fet que les religions són diferents, i sovint semblen oposades o incompatibles. Aplana els camins i, fins i tot, pot construir ponts damunt dels fossats que separen els diferents castells religiosos. Convida gent nova a la vida comuna de la família humana, sense desarrelar-la del sòl nadiu de les pròpies tradicions. Teixeix una xarxa de connexions que posa en relació i transforma el món de les religions. I aquest caràcter obert del diàleg pertany a la dinàmica mateixa de l'esperit religiós» (*El diàleg...*, op. cit., pp. 75-76).

El diàleg vertader no amaga la pròpia fe o tradició, però evita la polèmica i l'apologetica. Exigeix pensar que les altres religions són un camí de salvació per als seus adeptes (com afirma el Concili Vaticà II); implica també estar obert a la fe dels altres, estar disposat a l'evolució, a córrer el risc del canvi propi i dels altres.

Per als cristians es tracta de trobar un equilibri entre la voluntat salvífica universal de Déu i la necessària i peculiar mediació de Crist. A la Primera Carta a Timoteu (2 3-6), Pau diu: «Déu, salvador nostre, vol que tots els homes se salvin i arribin al coneixement de la veritat». Amb aquesta frase Pau afirma el propòsit universal de salvació per part de Déu. Tots cridats, ningú exclòs. A continuació, però, afirma: «Hi ha un sol Déu; hi ha també un sol mitjancer entre Déu i els homes, l'home Jesucrist, que es donà a si mateix com a rescat per a tots els homes; aquest és el testimoni que Déu ha donat en els temps fixats per ell». La primera afirmació de Pau exclou la famosa frase *extra ecclesiam nulla salus* ('fora de l'Església no hi ha salvació') i la segona afirmació a Timoteu contradiu a aquells que afirmen que tots els camins religiosos, totes les religions, porten per igual a Déu. Es tracta d'un equilibri difícil i necessari entre les dues afirmacions, objecte de moltíssimes publicacions en els darrers decennis.¹¹⁶

Pel que fa a les altres religions, els manca molt sovint una teologia en positiu de les religions; sovint falten ganes d'aprendre dels altres i també manquen interlocutors vàlids.

c) *Veritat*. No hi ha diàleg sense que els participants facin una aposta per la recerca de la veritat. Un dels perills del diàleg

116 Una avaluació de les diferents posicions i una doctrina equilibrada es pot trobar a: COMISSIÓ TEOLÒGICA INTERNACIONAL, «El cristianisme i les religions», *Documents d'Església* 674 (1997), pp. 225-248.

interreligió és el relativisme, que pot prendre formes diverses. Per exemple, traient l'àmbit religiós dels criteris de veritat/error i situant-lo només en l'àmbit de l'estètica (com succeeix a la música o en les metàfores poètiques, que no són ni vertaderes ni falses). També hi pot haver relativisme reduint les veritats religioses a meres hipòtesis no confirmables, o bé identificant la religió amb una simple expressió de cultura i caient en un relativisme cultural. És perillós caure en un relativisme existencial, com si no hi hagués veritat en si mateixa (objectiva), sinó només la de qui se la creu (subjectiva). Cal unir la *fides quae creditur* (els continguts) i la *fides qua creditur* (adhesió personal). Es cau també en el relativisme separant completament la realitat última de l'expressió humana i parcial, com si hi hagués una doble veritat. Afirmar que tot és veritat és equivalent a dir que res no és veritat.

Hi haurà sempre una tensió contínua entre dos extrems que cal evitar: d'una banda, cal evitar l'absolutisme o el fonamentalisme que creu en una veritat tancada i completa; de l'altra, no s'ha de caure tampoc en el pur relativisme, que afirma que res no és veritat. Existeix la veritat objectiva, però sempre la podem conèixer millor:

El diàleg requereix de per si una espècie de conversió interior i no pot ésser un mitjà per atraure l'altre al meu punt de vista. Cerco la veritat i puc, fins i tot, creure haver trobat la veritat en la meva religió. Però no sóc l'únic que busca la veritat. Si sóc humil en la meva recerca —això és, honest—, no només sentiré respecte per la recerca dels altres, sinó que fins i tot m'uniré a ells —no tan sols perquè quatre ulls hi veuen millor que dos—, sinó per un motiu més profund: els altres no són només simples cercadors de la veritat, també són la meva font de coneixement [...]. Aleshores, no és que estigui interessat en els altres per una frívola curiositat, més aviat el seu pelegrinatge

es creua amb el meu propi camí i, d'aquesta manera, em concerneix. La recerca de la veritat no suposa perseguir un objecte, suposa deixar-se posseir per la veritat i, fins allí on és possible, compartir el destí de tots els altres. I aquesta és sens dubte una activitat religiosa.¹¹⁷

Pau VI arriba a dir que «el diàleg és [...] un art de comunicació espiritual [...]. En el diàleg [...] es realitza la unió de la veritat i de la caritat, de la intel·ligència i de l'amor».¹¹⁸

El diàleg és un testimoniatge de la veritat, una prova de la veritat, una recerca de la veritat. Un camí d'enriquiment mutu. Paul Knitter en posa alguns exemples:

La doctrina cristiana de la Trinitat té necessitat de la insistència islàmica sobre la unitat divina; el Buit impersonal del budisme té necessitat de l'experiència cristiana del Tu diví; l'ensenyament cristià sobre la distinció l'Últim i el finit té necessitat de la perspectiva hindú sobre la No-Dualitat entre *brahman* i *atman*; el contingut profètic-pràctic de la tradició judeocristiana té necessitat de l'accent posat a l'Orient sobre la contemplació personal i «l'actuar sense cercar els fruits de l'acció».¹¹⁹

L'aleshores cardenal Ratzinger, en un llibre sobre el diàleg inter-religiós, feu aquesta bona síntesi sobre diàleg i veritat:

La trobada entre les religions no pot ser una renúncia a la veritat, però només és possible mitjançant el seu aprofundiment [...]. La renúncia a la veritat i a les conviccions no eleva l'home, sinó que el redueix a quelcom útil i el priva de la seva grandesa. En canvi, s'ha d'encoratjar, [d'una banda,] el respecte profund a la fe de

117 Raimon PANIKKAR, *El diàleg...*, op. cit., pp. 76-77.

118 *Eclesiam Suam*, n. 75.

119 Citat per Jacques LEVRAT, op. cit., p. 114.

l'altra i la disponibilitat de cercar en el que ens sembla estrany la veritat que ens concerneix, que pot corregir-nos i fer-nos avançar. [Per altra banda, cal] la disponibilitat a abandonar les estretors de la nostra manera d'entendre la veritat [...] amb la convicció de no posseir plenament la veritat de Déu i d'estar sempre davant de la veritat com a persones que aprenen, pelegrinen a la recerca d'ella, en un camí que no acabarà mai.¹²⁰

El veritable diàleg, doncs, fent servir una altra terminologia, ha de ser *desarmat* (no ataca ni es defensa, renuncia a la violència dialèctica, sorgeix de la pròpia convicció, no com una imposició sinó com una ofrena), *desposseït* (renuncia a presentar-se com a posseïdora exclusiva de la veritat: no pressuposa pas qüestionar-ho tot de la pròpia posició, sinó negar-se a la necessitat de convèncer els altres que la nostra posició és l'única vàlida), *descentrat* (no es limita a intercanviar informació, sinó que va a l'encontre de l'altre i cerca que la seva experiència m'interpel·li existencialment; interpel·la a tothom, i va de la pròpia identitat al canvi), *silent* (ha de ser paraula nascuda del silenci i compartida en el silenci: ha d'alliberar-se dels sorolls interns i externs a fi de poder entrar en una escolta humil i sincera) i *creador* (una trobada cordial, en comunió, permet una fecundació mútua, que és un do).

3. Diàleg interreligiós i missió/evangelització

L'actual insistència en el diàleg interreligiós ha estat vista per les comunitats religioses protestants i catòliques més fonamentalistes com un abandó de la tasca missionera o, com a mínim, com un afebliment de l'impuls evangelitzador. Quin sentit té

120 Joseph RATZINGER, *La Iglesia, Israel y las demás religiones*, Madrid, Ciudad Nueva, 2007, pp. 71-72.

l'esforç per convertir adeptes de les altres religions si estem reconeixent valors en la seva tradició i promovem un diàleg entre iguals? Cal enviar missioners a terres «paganes»?

L'encíclica de Pau VI *Ecclesiam Suam* inicià una nova manera de veure el diàleg interreligós en declarar que «l'Església ha d'establir diàleg amb el món en què ha de viure. L'Església es fa paraula. L'Església es fa missatge. L'Església és fa col·loqui [...]. També amb els seguidors de les grans religions afroasiàtiques». ¹²¹ Per la seva banda, Joan Pau II, a l'encíclica *Redemptoris Missio*, afirma que «el diàleg interreligiós forma part de la missió evangelitzadora de l'Església». ¹²² I si, com es diu en molts documents, l'evangelització forma part de l'essència de l'Església, s'hauria d'afinar per veure com es conjuminen diàleg i evangelització.

Això, precisament, és el que intenten fer dos documents del Pontifici Consell per al Diàleg Interreligiós: el primer inicia una reflexió sobre el tema (*L'actitud de l'Església respecte dels seguidors d'altres religions. Reflexions i orientacions sobre diàleg i missió* [1984]) mentre que el segon és molt més explícit (*Diàleg i anunci. Reflexions i orientacions sobre el diàleg interreligiós i l'anunci* [1991]). Aquest darrer comença dient que «l'anunci i el diàleg, cadascun en el seu propi àmbit, són considerats elements essencials i formes autèntiques de l'única missió evangelitzadora de l'Església». ¹²³

De quina manera? El document remarca que la raó fonamental de la tasca de l'Església en el diàleg no és simplement de naturalesa antropològica, sinó sobretot teològica, perquè Déu

¹²¹ *Ecclesiam Suam*, 60 i 100.

¹²² *Redemptoris Missio*, 75.

¹²³ *Diàleg i anunci*, 2.

ofereix la salvació en un diàleg amb la humanitat.¹²⁴ Es tracta d'un testimoni recíproc del propi credo i el descobriment comú de les pròpies conviccions religioses. El procés d'un bon diàleg «suposa, d'una banda, acceptar recíprocament l'existència de diferències o fins i tot de contradiccions, i, de l'altra, respectar les decisions lliures que les persones prenen d'acord amb la seva consciència».¹²⁵

L'esperit de diàleg ha d'estar present en el mateix anunci:

El diàleg interreligiós i l'anunci, encara que no estan situats al mateix nivell, són elements autèntics de la missió evangelitzadora de l'Església. Són legítims i necessaris. Estan íntimament lligats, però no són intercanviables: el diàleg interreligiós vertader suposa per part del cristià el desig de donar a conèixer, reconèixer i estimar millor Jesucrist; el seu anunci ha de realitzar-se amb l'esperit evangèlic del diàleg.¹²⁶

El document també diu que el diàleg no substitueix l'anunci, sinó que s'orienta cap a ell, però no es pot reduir a un instrument de l'anunci.

El Concili Vaticà II va dir que la finalitat de l'anunci missioner era la conversió.¹²⁷ Què vol dir *conversió*? Segons Carmen Aparicio, Professora de la Universitat Gregoriana de Roma,

la conversión, segun la Escritura, es el retorno del corazón hacia Dios, es un cambio profundo que lleva a poner la mirada en Dios con la voluntad de seguir sus caminos [...]. A esta conversión todos estan llamados, sin que forzosamente esto signifique cambiar

124 *Ibid.*, 38.

125 *Ibid.*, 41.

126 *Ibid.*, 77.

127 *Ad Gentes*, 13.

de creencia religiosa, aunque tampoco lo excluya. Por tanto, la conversión propia de la evangelización no mira tanto a un cambio de religión cuanto a una renovación del corazón.¹²⁸

Joan Pau II ja havia dit a la *Redemptoris Missio* que en el diàleg

no hi ha d'haver ni capitulació ni irenisme, sinó testimoni recíproc amb vista a un progrés global en el camí de la recerca i de l'experiència religiosa i també amb vista a la superació del prejudici i de les incomprensions. El diàleg tendeix a la purificació i a la conversió interior que, si es fa amb docilitat a l'Esperit, seran espiritualment fruitoses.¹²⁹

En resum, el diàleg no es pot emprar per a altres fins, però l'Església no pot deixar de dialogar i de donar testimoniatge.

128 Carmen APARICIO VALLS, *Diálogo entre religiones. Identidad y apertura*, Madrid, PPC, 2005, pp. 118-119. Mons. Fitzgerald afageix: «Non è contraddittorio vedere la stessa persona esercitare due diverse attività in due differenti situazioni. Il problema del rapporto tra dialogo e annuncio non può essere risolto completamente in termini teorici, perché si tratta di due attitudini vissute della stessa persona. In effetti, bisogna discernere i momenti, i luoghi e le occasioni che permettono al dialogo di accompagnarsi ad un vero annuncio di Gesù Cristo; bisogna anche precisare che il dialogo contiene già in sé una prima testimonianza della nostra fede cristiana e che l'annuncio deve rivestire un carattere colloquiale perché, nell'annuncio, chi ascolta la Parola è impensabile che resti un ascoltatore passivo... Il dialogo interreligioso si iscrive in una logica comparabile: non è semplicemente un metodo sottile per fare dei convertiti al cristianesimo e aumentare il numero degli appartenenti alla Chiesa visibile. Deve inoltre essere chiaro che se lo scopo del dialogo non è far diventare cristiani i budisti o i musulmani, non è neppure quello di farli diventare migliore budisti o migliori musulmani» (*Dio sogna l'unità...*, op. cit., p. 55 i 50).

129 *Redemptoris Missio*, 56.

4. Iniciatives d'acostament interreligió

Fins aquí la teoria sobre com s'hauria de desenvolupar el diàleg interreligió. Però les característiques les veiem també presents en les múltiples iniciatives que s'han creat entre nosaltres a tots els nivells.

4.1. *Administracions públiques*

En els darrers decennis, en el nostre país, treballen en el camp interreligió un seguit d'institucions que cobreixen diferents àmbits. Pel que fa a les administracions, la Generalitat de Catalunya creà la Direcció General d'Afers Religiosos (DGAR), amb la responsabilitat d'atendre les diferents entitats religioses establertes a Catalunya; d'aplicar els acords del Govern amb els òrgans representatius de les diferents confessions religioses a Catalunya i vetllar pel seu compliment; d'exercir la representació ordinària de la Generalitat davant les entitats religioses; d'elaborar estudis i informes i promoure activitats de difusió en matèria d'affers religiosos; d'establir i mantenir relacions amb els responsables institucionals per a temes de l'àmbit religiós; de participar en la gestió del Registre d'Entitats Religioses en col·laboració amb l'Administració General de l'Estat; de tenir al dia el Mapa Religió de Catalunya i realitzar estudis i informes sobre temàtica religiosa. La DGAR, amb la col·laboració de l'ISCREB, Cristianisme i Justícia, GTER i Migrastudium, ha organitzat des de 2014 una seixantena de cursos de 20 hores sobre diversitat religiosa a Catalunya per a funcionaris. Ha creat un Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa, que ha publicat quatre interessants estudis.¹³⁰

130 *La diversitat religiosa en les societats obertes. Criteris de discerniment*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2013; *L'aportació social de les tradicions religioses dins les societats obertes. Les religions com a capital sociocultural*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2015; *Acollir el foraster. L'hospitalitat com a deure i actitud espiritual*, Barcelona, Generalitat

L'Ajuntament de Barcelona creà fa anys un Centre Interreligiós de Barcelona (CIB), que es convertí posteriorment en l'Oficina d'Afers Religiosos (OAR), que té com a finalitats conèixer les comunitats religioses presents en el municipi, informar, donar suport i mediar quan sigui necessari.

La Fundació Pluralisme i Convivència és una entitat del sector públic estatal, creada per acord de Consell de Ministres de 15 d'octubre de 2004, a proposta del Ministeri de Justícia.¹³¹ Les finalitats de la d'aquesta fundació són els següents: promoure la llibertat religiosa a través de la cooperació amb les confessions minoritàries, especialment aquelles amb reconeixement de notori arrelament a l'Estat espanyol i ser un espai d'investigació, debat i posada en marxa de les polítiques públiques en matèria de llibertat religiosa i de consciència. Tot això orientat a la normalització del fet religiós i la creació d'un adequat marc de convivència. Per al desenvolupament d'aquestes fins treballen fonamentalment en tres àmbits: amb les confessions minoritàries, donant suport als seus òrgans representatius i les seves activitats, així com a les seves comunitats i entitats locals; amb la societat en general, com a creadora d'opinió pública i com a espai de cohesió social i convivència; i amb les administracions públiques, com a generadors de polítiques, garants de drets i gestors de la diversitat i la pluralitat en el territori.

de Catalunya, 2015; *El lloc de les tradicions religioses i espirituals en el país que volem*. Directrius, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2016.

131 En l'àmbit espanyol està fent una bona tasca sociològica, jurídica i de propostes de treball l'Observatorio del Pluralismo Religioso en España, que depèn de la Fundación Pluralismo y Convivencia del Ministerio de Justicia. Sobre el tema d'aquest capítol, *vid.* Francesc TORRADEFLOT, *Religiones y pluralismo. Las vías del diálogo interreligioso en España*, Madrid, Observatorio del Pluralismo Religioso, 2012; CENTRE UNESCO DE CATALUNYA (AUDIR), *Grupos y plataformas de diálogo interreligioso e intrareligioso*, Madrid, AUDIR, s.d.

4.2. *Institucions privades*

L'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós (AUDIR) és una entitat catalana no confessional (o, en tot cas, pluriconfessional). Aglutina i mobilitza persones de distintes tradicions religioses que treballen en connexió amb les principals organitzacions internacionals de diàleg interreligiós, per afavorir el coneixement, el diàleg interreligiós i la cooperació entre les diferents confessions religioses presents a Catalunya, des de la perspectiva de la cultura del diàleg i de la pau. En aquesta xarxa de col·laboradors hi ha dirigents, experts i sobretot membres de base qualificats. Actualment, la junta directiva de l'entitat està constituïda per un unitarista, una protestant, una musulmana, una budista, una bahà'í, un jueu i cinc cristians catòlics. L'AUDIR és membre fundador de la Iniciativa de les Religions Unides, una xarxa internacional d'iniciatives interreligioses de base. És membre afiliat a la Conferència Mundial sobre Religió i Pau Europa i col·labora amb el Consell per al Parlament de les Religions del Món. També pertany a la Federació Catalana d'Associacions i Clubs UNESCO. Té grups de diàleg, una coral, una Xarxa Catalana d'Entitats i la revista *Dialogal*.

A Tavertet i al voltant de la figura de Raimon Panikar, s'ha creat la Fundació Vivarium, dedicada al foment del diàleg inter cultural amb un clar accent interreligiós.

El Fórum Abraham para el Diálogo Interreligioso e Intercultural és una associació sense ànim de lucre amb seu a Madrid. A través d'activitats culturals i educatives volen contribuir al coneixement mutu de persones de diferent credo religiós. El Fórum Abraham pretén crear un espai per al diàleg des d'un enfocament sociocultural, apolític i aconfessional, amb un absolut respecte per les creences dels seus membres i dels participants en les seves activitats. Per a això organitzen activitats de

caràcter social i cultural, fomenten la investigació en el camp del diàleg interreligiós i intercultural i la cooperació entre institucions acadèmiques i de la societat civil a Espanya i al món. Cooperen amb entitats nacionals i internacionals i activitats de foment, desenvolupament i organització i/o patrocini d'activitats artístiques i culturals i formació del voluntariat.

4.3. *Coneixement de les religions*

En l'àmbit de l'ensenyament universitari catòlic tenim a Catalunya una institució catòlica que ofereix estudis superiors sobre altres religions. L'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona (ISCREB) ofereix dos Màsters, en aquest cas segons el Conveni de Bolonya, sobre Diàleg Interreligiós, Ecumènic i Cultural (modalitat presencial) i un altre sobre Identitat Cristiana i Diàleg (modalitats presencial i virtual). L'ISCREB i el Diàleg Interreligiós Monàstic (DIM) organitzen des de fa deu anys una setmana d'estudis sobre religions a Montserrat. Tots els estudis es podem fer presencialment o *on line*. En els darrers anys s'han establert convenis amb centres d'estudis teològics i diòcesis d'Amèrica Llatina a fi d'ajudar a la formació d'agents pastorals.

4.4. *Les religions*

A Catalunya hi ha un seguit d'iniciatives interreligioses que depenen de les religions mateixes, molt especialment de l'Església catòlica. Cal remarcar que totes les diòcesis catòliques fa molts anys que han nomenat Delegats d'Ecumenisme, que més recentment han assumit la responsabilitat de la dimensió interreligiosa. Hi ha moltes parròquies que han establert obertament una tasca de relació i ajuda amb altres religions a causa de la realitat immigrada, com per exemple la Parròquia del Carme al Raval de Barcelona.

Amb tot, la realitat més significativa i interreligiosa institucional plural és el Grup de Treball Estable de Religions (GTER). Pocs mesos abans de la celebració a Barcelona del Parlament de les Religions, la primavera de 2004, alguns membres de les religions més representatives i arrelades a Catalunya van prendre consciència que la responsabilitat principal i primera sobre les relacions interreligioses la tenien les mateixes religions i que havien de promoure accions de col·laboració al servei de la societat a fi de normalitzar el fet religiós. La nostra societat cada vegada és més plural, també religiosament parlant. Els signes dels temps empenyen a treballar tots junts per donar un testimoni de la profunditat del fet religiós per a les persones i mostrar que fan un gran servei a la societat. Van creure que calia apreciar i respectar tot el que es feia en altres àmbits, però que ningú podia suplir el que poguessin fer les religions mateixes. Es tractava de crear un nou paradigma de relació en el diàleg entre les religions.

El nom de Grup de Treball Estable de Religions respon a:

a) Grup. Les religions participen en el GTER com a iguals i formen un equip, una pinya on les propostes sempre s'aproven per consens. És un espai de trobada, de relació, de cooperació i de coneixement de l'altre amb l'objectiu d'establir lligams d'amistat i de servei, més enllà de les limitacions teològiques que els diferencien.

b) Estable. Com que els objectius del GTER són recollir i treballar per les necessitats de les seves comunitats i de la societat catalana en general, es reuneixen de manera periòdica, regular, com a mínim un cop al mes, i decideixen les accions a dur a terme.

c) Religions. El GTER és un grup de representants oficials de les confessions religioses més nombroses i arrelades al nostre país.

Els representants no formen part del GTER a títol individual, sinó que participen amb el suport i la implicació de les seves confessions respectives. Les institucions religioses que conformen el nucli central del GTER són: la Conferència Episcopal Tarraconense (catòlica); el Consell Evangèlic de Catalunya (CEC); l'Església Ortodoxa del Patriarcat de Sèrbia i el Patriarcat Ecumènic de Constantinoble; la Comunitat Israelita de Barcelona (CIB); la Federació del Consell Islàmic de Catalunya (FICAT); i la Unió de Comunitats Musulmanes de Catalunya (UCIDECAT).

d) Treball. El GTER no és un lloc de diàleg doctrinal o de debat teològic. És un grup de col·laboració pràctica en què es posa l'accent en la pedagogia de l'acció, perquè creu que és a través d'una acció concertada que s'arriba a un intercanvi molt profund, a un diàleg intens i penetrant. De fet, l'acció, el fet d'estar actius, configura la vida. Es parteix d'aquesta manera d'estar, realitzada en fets concrets, a fi de reflexionar sobre la vida, per aprofundir en ella, en les seves causes i conseqüències, i d'anar veient en ella les petjades de Déu, que empeny a l'alliberament personal i comunitari.

Els objectius concrets del GTER són els següents: potenciar la sensibilització, mitjançant cicles, jornades, intercanvis i debats, per conèixer les diferents expressions religioses presents a casa nostra; treballar amb els diferents col·lectius religiosos i també laics, tot fomentant l'acostament; atendre i coordinar les demandes que provenen de les diverses comunitats religioses; potenciar la formació en diversitat religiosa, per exemple, realitzant l'encàrrec de la Direcció General d'Afers Religiosos de fer cursos per a funcionaris, juntament amb l'ISCREB, Cristianisme i Justícia i Migrastudium; preocupar-se per la ciutat, i molt especialment pel dolor a la ciutat, a fi de crear una ciutadania amb valors, amb un nivell humà digne; vetllar per la pre-

venció i contribuir a la resolució de conflictes interreligiosos, per exemple en la creació de nous locals de culte; convertir-se en un punt d'informació i de referència del diàleg pràctic entre les religions; estar atents a l'establiment de noves comunitats religioses a Catalunya i ajudar-les a formar part de la societat catalana; aconsellar i assessorar les administracions públiques sobre temes interreligiosos; col·laborar o organitzar activitats que posin en relleu el fet religiós, com per exemple la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional al Parlament de Catalunya, les Trobades Interreligioses Iberoamericanes (a Paraguai, Espanya, Panamà i enguany a Mèxic) o el Dia Mundial de la Diversitat Cultural per al Diàleg i el Desenvolupament de Nacions Unides.

El GTER s'estructura en quatre cercles o àmbits d'acció que es coordinen per una major eficàcia: els representants de les cinc religions; el Consell Interreligiós de Catalunya, on s'afegixen budistes, Bahà'í, sikhs, taoistes i mormons; les comissions o grups de treball específics (centres penitenciaris, migració...); i els GTER locals.

El GTER ha establert múltiples convenis de col·laboració, amb algunes administracions públiques, amb estudis universitaris i amb organismes internacionals, com ara Religious for Peace (tant la delegació d'Amèrica del Sud com la d'Europa), la plataforma interreligiosa Marseille Esperance, la Secretaria General Iberoamericana, la Plataforma Interconviccional de Brussel·les, les Nacions Unides, etc.

4.5. *El diàleg interreligiós*

El diàleg pròpiament dit entre religions és sempre més complex. Malgrat tot, en l'Església catòlica a Catalunya s'han anat desenvolupant iniciatives de qualitat. Ja hem esmentat abans

que a la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull ha funcionat durant alguns anys un grup de recerca universitària cristianisme i islam anomenat Pensar per Conviure, que ha publicat alguns volums de la Col·lecció Pensar.

A la mateixa universitat, s'ha creat el grup de recerca Identitat i Diàleg Intercultural, i en el si de la Fundació Joan Maragall es reuneix el Seminari Permanent sobre Coneixement de l'Islam a Catalunya.

4.6. *Institucions eclesials*

Hi ha també a Catalunya dues institucions eclesials que des de les seves seus desenvolupen activitats diverses. Una d'elles és la Fundació Migrastudium, de la Companyia de Jesús a Barcelona, que es proposa crear ponts de trobada i diàleg especialment amb les persones immigrades. Desenvolupa una àrea d'acció social i una àrea d'estudis.

També cal esmentar el Monestir de Montserrat, el qual, tot i no tenir una estructura permanent interreligiosa, col·labora activament amb el DIM (Diàleg Interreligiós Monàstic) i acull sovint esdeveniments interreligiosos, com ara l'Assemblea Interreligiosa prèvia al Parlament de les Religions de 2004 a Barcelona i l'Encontre i Declaració de Montserrat sobre Religions i Construcció de la Pau el 2008.

Podem concloure que el diàleg és multiforme i alhora exigeix unes condicions determinades. No tot afavoreix les relacions interreligioses. Cal anar en compte. Però també és veritat que tenim exemples de realitats interreligioses que no es donen a tot arreu.

CAPÍTOL 5. PROPOSTES PER MIL·LORAR EL MODEL ACONFESSIIONAL O DE LAÏCITAT POSITIVA

Des de l'establiment de la democràcia a Espanya la societat espanyola ha canviat molt. Els estudis sociològics i la simple observació ens diuen que s'està donant un abandó progressiu de la pràctica religiosa i de les creences religioses. Ha augmentat considerablement el nombre d'agnòstics i d'indiferents davant del fet religiós. D'altra banda, la pluralitat es manifesta també en la presència creixent de religions. La immigració ha establert al nostre país una sèrie de creences religioses que fa pocs decennis coneixíem només de sentides. Finalment, el consens aconseguit en el moment de la transició i de la redacció de la Constitució de 1978 ha donat pas a unes reivindicacions més laiques i secularitzants per part de sectors socials i partits polítics. L'Església, la societat i l'ambient social no són els mateixos. Per tot això és convenient reflexionar sobre alguns debats que s'han suscitat en els darrers temps i si, dins el marc suficient i flexible de l'aconfessionalitat o laïcitat positiva, es veu convenient modificar algunes de les seves concrecions actuals.¹³²

132 Cf. Juan José ETXEBERRIA SAGASTUME, «Laicidad y confesionalidad en los nuevos contextos sociales. Enfoque jurídico», dins Galo BILBAO - Xabier ETXEBARRIA - Juan José ETXEBARRIA - Isazcun SÁEZ DE LA FUENTE, *La laicidad en los nuevos contextos sociales. Estudio interdisciplinar*, Santander, Sal Terrae, 2007, esp. pp. 243-264; Antoni MATABOSCH, «La presencia de la fe en la sociedad española. El modelo aconfesional y algunas pistas de desarrollo», dins *Los nuevos escenarios de la Iglesia en la sociedad española. En el 40 aniversario de Gaudium et Spes*, Majadahonda, Instituto Social León XIII / Fundación Pablo VI, 2006, pp. 157-174; José I. GONZÁLEZ FAUS, *Presencia Pública de la Iglesia. ¿Fermento de fraternidad o camisa de fuerza?*, Barcelona, Cristianisme i Justícia, 2009.

1. La constitucionalitat dels Acords entre Església catòlica i Estat

Recentment alguns han posat en dubte la constitucionalitat dels Acords signats el 1979 entre l'Església catòlica i l'Estat. Tot i que el Tribunal Constitucional no ha dit res al respecte, es critiquen els Acords perquè en els textos s'omet tota referència als principis constitucionals i perquè es tracta d'Acords amb la Santa Seu, i, per tant, de rang de tractat internacional que establirien una diferència amb els Acords amb les altres religions i seria, diuen, un motiu de desigualtat. O de violació del principi d'igualtat. No es tracta del contingut dels acords, sinó de la posició jurídica dels subjectes.

Amb independència del que determini l'Església catòlica sobre si la Santa Seu ha de ser o no un Estat que pugui signar acords internacionals, de fet l'Església catòlica no es configura en esglésies nacionals, sinó que té una clara vocació internacional. Les altres religions, en canvi, han optat per una organització nacional (espontàniament o amb l'objectiu de signar convenis). Alguns juristes defensen que dues confessions religioses no deixen de ser iguals davant de la llei pel fet de ser tractades de manera legalment diferent. Deixen de ser iguals davant de la llei si són tractades de manera diferent intencionadament i reunint les condicions per ser tractades de la mateixa manera. No totes demanen els mateixos drets i no totes demanen tenir la mateixa personalitat jurídica. El principi d'igualtat s'ha d'entendre en el sentit que cadascuna rebi allò que necessita i demana. Es tracta d'establir l'equitat, que és molt més justa que la simple igualtat.

2. Els Acords amb les diferents confessions o religions

El contingut dels Acords signats el 1992 amb la Federació de Comunitats Israelites (FCIE), amb la Comissió Islàmica (CIE) i amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques (FEREDE), en la qual s'inclou un protocol amb l'Església Ortodoxa, és bàsicament el mateix. Es regula l'estatut dels ministres de culte, la protecció jurídica dels llocs de culte, els efectes civils del matrimoni religiós, l'assistència religiosa en establiments públics, l'ensenyament religiós en centres docents i els beneficis fiscals. Amb els musulmans i jueus s'estableix la protecció del patrimoni històric-artístic i la protecció de determinades marques de productes alimentaris i cosmètics, elaborats d'acord amb la llei jueva o islàmica respectivament. Si comparem els continguts d'aquests tres acords amb els signats amb l'Església catòlica, no es detecten diferències substancials, excepte en el tema del finançament directe. El que sí que s'ha de criticar fortament és que els esmentats tres acords de 1992 no han estat desplegats convenientment.

En el marc dels acords amb les religions, sovint s'argumenta que l'Església catòlica no ha de tenir privilegis. Anteriorment ja hem explicat la noció de privilegi, basada en l'equitat i en la noció de *identitat complexa*. Per altra banda, Bhikhu Parekh proposa una nova noció d'igualtat basada en la interacció entre la uniformitat i la diferència. La igualtat complexa ha d'incloure la diferència. Quan hi ha diferències culturals i religioses rellevants es requereix un tractament diferencial. La igualtat de drets no significa drets idèntics per als individus amb històries culturals diferents, sinó que les necessitats poden requerir diferents drets per gaudir de la igualtat.¹³³

133 Cf. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard University Press, 2002.

Per tant, igualtat no és sinònim d'uniformitat, ni tota diferència és un privilegi. Si apliquem aquestes reflexions a l'Estat aconfessional, veurem que es poden evitar els privilegis o bé generalitzant els drets (per exemple, totes les religions seran subvencionades o bé totes podran impartir classes sobre la seva creença) o bé legislant segons les diferents exigències culturals i religioses (per exemple, a cada religió se li reconeixen les seves característiques acceptables). En tot cas, reconèixer el fet religiós, fins i tot en la seva pluriformitat, no és un privilegi, o no és un privilegi entès en sentit estricte i per tant inacceptable.

3. Els ensenyaments de l'Església en una societat democràtica aconfessional

En la nostra societat actual les religions i el mateix fet religiós tendeixen, com hem explicat més amunt, a ser considerats per certes tendències quelcom absolutament privat, que no pot ni ha de tenir ni valor ni ressonància pública, sense oportunitats ni possibilitats en l'espai públic. Es tracta d'una *laïcitat laïcista* que desenvolupa dues menes de crítica. Uns afirmen que la religió, per la seva pròpia essència, és irracional, antinacional, obscurantista i origen de tots els fanatismes. Seria un subproducte que ha de desaparèixer o ha d'estar molt controlat, perquè perjudica a la persona i a la societat. Altres afirmen que tota religió impedeix la llibertat real, és un obstacle per a l'autèntic progrés, fa impossible el pluralisme i és contrària a la democràcia. L'Estat només seria lliure sense religions; la modernitat només podria existir, doncs, contra el fet religiós.

Sobre aquestes bases, aquest laïcisme vol expulsar el que és religiós de tot l'espai social (no només de l'espai públic, comú), i tendeix a restringir el dret a la llibertat religiosa i d'expressió i a poc a poc implantar una subtil intolerància religiosa. Nega,

per exemple, el dret de les religions a opinar públicament sobre temes morals: tendeix a afirmar que les denúncies que l'Església expressa sobre alguns temes són una imposició dels criteris religiosos o manté que no es pot pensar de manera diferent del que ha estat aprovat en el lloc de la sobirania nacional, que són els Parlaments.

Aquesta posició laïcista posa el dit a la nafra sobre algunes qüestions respecte de la presència de l'Església en les societats democràtiques, diferent de la que tenia en temps del nacionalcatolicisme. Convé deixar clars alguns principis. Cal proclamar ben alt la llibertat de pensament i d'expressió, i per tant de crítica, per part de tota persona i de tot col·lectiu. Amb independència dels propis criteris o creences, s'ha de reconèixer aquest dret. En segon lloc, qualsevol col·lectiu té el dret d'afirmar que, a parer seu, certs valors, certes lleis, certes actuacions són beneficioses o nocives per a la societat, la convivència o la persona humana i que, en conseqüència, demana a l'Estat unes mesures adequades. En tercer lloc, i com a principi general, no es pot dir que els criteris socials o morals cristians només tenen validesa per als creients. Qui s'atrevirà a negar que hi ha valors del missatge de Jesús que poden ser una bona notícia per a tothom? ¿No hauríem de buscar tots, creients i no creients, el que és millor, vingui d'on vingui el missatge o el raonament? En temes importants i que avui provoquen un gran debat públic (com són l'avortament, l'eutanàsia, la investigació amb cèl·lules mare, etc.) s'hauria de poder anar més enllà de la simple polèmica o desqualificació i anar més a fons. Hi entren en joc diferents antropologies que porten a criteris, valors i lleis diferents. Per què no som capaços de posar en comú amb sinceritat i profunditat allò que cadascú pot aportar, amb ànim d'aprendre? I sempre sense desqualificacions globals. De vegades, per part catòlica, es tendeix a voler imposar o forçar el criteri catòlic, com si fos una cosa evident; però la societat ha canviat i valen molt més els

raonaments que els arguments d'autoritat, especialment quan aquesta autoritat no està molt prestigiada.

La dimensió religiosa no és una simple afició, una mania o una «bogeria». La dimensió transcendent és una realitat en tota la història humana, present en totes les cultures. Entre les conclusions d'una comissió creada per la Comissió Europea s'afirma que «resulta particularment important la qüestió del paper públic de les religions europees [...]». És inconcebible una vida pública sense religió». El cristianisme ha col·laborat incontestablement a crear les categories de persona, llibertat, comunitat, amor, proïsme, perdó, vida eterna o Déu encarnat, entre moltes altres. Per què no pot continuar contribuint a edificar una societat millor? El laïcisme no és propi d'una societat equilibrada i democràtica.

4. La cooperació econòmica de l'Estat

L'objectiu de la cooperació econòmica no és altre que facilitar que les confessions i les esglésies obtinguin uns recursos pecuniaris perquè puguin prestar, en les millors condicions materials possibles, els seus deures religiosos als fidels que, com a ciutadans, són titulars dels drets que dimanen de la llibertat religiosa i de culte. Aquestes aportacions tenen dues modalitats: l'aportació econòmica directa, segons models que han anat canviant, que fins aquest moment només rep l'Església catòlica; i l'ajuda indirecta per mitjà de l'exempció del pagament de certs impostos, que està prevista també en els tres acords de 1992 quan es parla d'operacions no subjectes a cap tribut, exempcions, beneficis i deduccions fiscals.

Alguns afirmen que amb els diners de tothom no es poden pagar les conveniències d'alguns, en aquest cas dels creients o

de les religions. Aquest principi aparentment sembla correcte, però segons com s'entengui pot ser injust. L'erari públic paga les universitats i no tots els joves són universitaris; ajuda especialment a les regions més necessitades; subvenciona el Gran Teatre del Liceu i no tothom és melòman, etc. Els diners de tots serveixen per donar a la societat tot allò que es consideri necessari que existeixi en bé de tots o com a oferta per a tothom. Oi que havíem quedat que les religions són un bé social?

Als inicis del segle XIX, aproximadament el 80% del camp espanyol era propietat de «mans mortes», amb 4 milions d'hectàries de béns comunals i uns 12 milions d'hectàries dels monestirs i de les diòcesis. L'Església rebia, a més delmes i primícies, censos i drets senyorials. El creixement demogràfic i l'augment relatiu de les rendes agrícoles van empènyer a fer la reforma agrària. El segle XIX és essencial en la història econòmica de l'Església pel trasvassament de béns eclesiàstics a mans de l'Estat mitjançant les desamortitzacions i la seva adquisició posterior per particulars. Al capdevall es tractà més aviat d'un enriquiment de l'Estat que no pas d'una reforma agrària.

Les Corts de 1812 i 1813 iniciaren ja el procés desamortitzador, però aquest no es radicalitzà fins als anys 1835 i 1836 amb Mendizàbal. El juliol de 1835 es decretà la supressió dels convents i monestirs amb menys de dotze professors i la incautació dels seus béns. L'11 d'octubre del mateix any se suprimien i decomissaven els béns de tots els ordes religiosos, i el 19 de febrer de 1836 es posaren a la venda tots aquest béns. Una llei de 29 de juliol de 1837 suprimia el delme i desamortitzava tots els béns del clero secular.

La Constitució de 1837 intentà compensar la manca de recursos econòmics de l'Església mitjançant un sistema de dotació: «La Nación española se obliga a mantener el culto y los minis-

tros de la religión católica que profesan los espanyoles».¹³⁴ El sistema de dotació es concreta una mica més tard amb la Ley de Culto y Clero. La Constitució de 1845 declarà la confessionalitat de l'Estat i la voluntat de manteniment del culte i el clero catòlic. El Concordat de 1851 reafirmà la unitat catòlica d'Espanya, legitimà la desamortització i la venda dels béns eclesiàstics i ratificà les dotacions, i es van estendre a les cases i les congregacions religioses. La darrera disposició desamortitzadora és obra del ministre Madoz l'1 de maig de 1855. La Constitució de la Primera República (1869) no declarà la confessionalitat de l'Estat, però es comprometé a mantenir el culte i clero. A la Constitució canovista de 1876, la dotació assignada provenia d'una partida dels Pressupostos Generals de l'Estat, situació que es mantindrà gairebé fins fa alguns decennis, a excepció feta de la Segona República. La Constitució republicana de 9 de desembre de 1931 diu que l'Estat no té religió oficial, proclama la llibertat de consciència i religiosa, converteix a l'Església en una associació més, desapareix la dotació al culte i es redueix molt la del clero.

Poc després d'acabada la Guerra Civil, el 9 de novembre de 1939, es restabliren les antigues obligacions econòmiques de l'Estat amb l'Església, que queden solemnement ratificades en el Concordat del 27 d'agost de 1953. El Concordat estableix que mentre l'Església no obtingui un nivell suficient d'autofinançament, l'Estat assignarà una dotació anual pressupostària «a título de *indemnización* por las pasadas desamortizaciones de bienes eclesiásticos y como a contribución a la *obra de la Iglesia* a favor de la nación».¹³⁵ L'assignació es farà «per peces eclesiàstiques» (segons el nombre de clero) fins l'any 1978, en què es destinà una quantitat única en els Pressupostos Generals de l'Estat,

134 Art. 11.

135 Art. XIX, 2.

que es lliurà cada any a la Conferència Episcopal Espanyola, la qual la repartia entre les diòcesis. El sistema de «quantitat única» o de simple dotació estatal continuarà després dels Acords entre la Santa Seu i l'Estat espanyol de 1979 fins a l'any 1988. Durant tot aquest període la quantitat lliurada a la Conferència Episcopal es decidida unilateralment per l'Estat.

El Govern de Felipe González decidí que a partir de 1988 es passés a un règim d'Assignació Tributària, és a dir, que en la declaració del Impost sobre la Renta de les Persones Físiques (IRPF) cada ciutadà pogués decidir de destinar el 0'5239% de la quota íntegra a l'Església catòlica. El 1988 un 39% dels declarants marquen la casella i l'Estat complementa amb més del 50%, fins arribar a la quantitat assignada. Tot i que cada any el percentatge dels qui marquen la casella baixa una mica, les quantitats recollides no deixen de créixer, de manera que, tot i que l'Estat augmenta cada any lleugerament el topall, el 2007 l'Estat ja no ha hagut de fer cap aportació amb càrrec als pressupostos. Aquell any s'arriba a un acord a fi que, a partir de la declaració de l'IRPF del 2007, la percepció de l'Església catòlica sigui del 0'7% d'aquest impost, sense que l'Estat hi afegixi res més. Des de l'any 2000 és possible marcar també la casella per «altres finalitats socials» i s'assigna un 0'7% per a cada finalitat. La percepció de l'Església catòlica ha passat de 83'99 milions d'euros el 1988 a 172 el 2007 (que en termes reals representa una baixa).

Altres Estats europeus han aplicat fórmules diverses. A França i a Gran Bretanya no es donen assignacions a les esglésies, però França paga el manteniment dels edificis històrics (que representa molts diners). A Itàlia el contribuent pot escollir pagar el vuit per mil de l'IRPF entre sis religions i ho pot assignar al mateix Estat; les quantitats dels qui no diuen res es reparteix proporcionalment entre totes set. El 2017 l'Església catòlica

italiana ha rebut prop de mil milions d'euros. A Dinamarca s'assigna un 1%, a Suècia el 1'25% i a Suïssa el 2%. A Bèlgica, Àustria i Holanda reben una assignació pressupostària. A Alemanya els qui volen paguen un plus de fins al 9%.

En els darrers anys s'ha suscitat a casa nostra una discussió pública sobre el tema del finançament de l'Església catòlica i de les diverses fórmules possibles. N'hi ha que voldrien que el nostre país fos laic, en el sentit més dur i «francès» del terme. La laïcitat francesa dels primers decennis del segle xx instaurà una total separació entre Església i Estat, reduí les religions a afers privats i les considerà alienes a l'ordenació i a les aportacions de l'Estat. N'hi ha entre nosaltres que voldrien aplicar aquí aquesta laïcitat conservadora i desvincular l'economia de les relacions entre religions i Estat. Aleshores les fes serien un tema íntim, intern i privat, i l'Estat hauria d'assumir una neutralitat passiva respecte de la religió: que els fidels, diuen, facin aportacions directament, si volen, a la seva comunitat. Uns altres han criticat repetidament que hi hagués unes assignacions pressupostàries a favor de l'Església i es mostren mitjanament satisfets que l'acord de 2007 es basi simplement en la declaració de renda. Uns tercers, des de les mateixes confessions, defensen un autofinançament en estat pur, que implicaria la no-acceptació d'aportacions públiques i viure només dels recursos propis. Uns altres, finalment, clamen en contra dels «privilegis» de l'Església catòlica respecte d'altres entitats i religions.

Aquestes crítiques mereixen algunes reflexions pausades. Espanya és en un Estat aconfessional, no estrictament laic en sentit francès, i això implica que la religió es considera un fet social, públic i positiu; per tant, les administracions públiques convé que facin pactes i afavoreixin l'acció de les religions en la societat.

D'altra banda, i concentrant la nostra mirada a l'Església catòlica a Catalunya, aquesta fa una acció molt positiva a gran escala a la nostra societat en tres àmbits principals. En primer lloc, promou i cultiva la dimensió transcendent de les persones. Més de 600.000 persones van a missa els diumenges a Catalunya, celebra els sagraments, ofereix catequesi a infants i adults, promou més de 200 moviments de laics, una trentena de joves, promou ajudes pastorals i socials a les presons i als hospitals, s'esforça a difondre un seguit de valors ètics per a la convivència social, ha suscitat i format milers de voluntaris que treballen dins i fora de les institucions eclesials. En el camp cultural i educatiu, gestiona més d'un centenar de centres culturals en l'àmbit de les bases parroquials i de les viles, ha creat institucions universitàries i d'investigació i moviments de centres d'esplais i de colònies d'estiu i té centenars d'escoles cristianes a tots els nivells. En l'àmbit social, promou centres hospitalaris, ambulatoris i dispensaris, cases per a avis, guarderies infantils, centres d'educació especial, consultoris familiars, centres de re-educació de toxicòmans; col·labora amb el tercer món a través de tot un teixit d'entitats i de voluntaris i missioners. Podem dir sense exagerar que, si no hi fos l'Església, la societat faria un pas enrere molt important.

En aquest sentit, la Conferència Episcopal Espanyola ha publicat unes dades molt eloqüents. La labor assistencial a les diòcesis espanyoles inclou uns 9.100 centres, amb més de 1.100 hospitals, dispensaris i cases per discapacitats; més de 1.600 orfenats, guarderies i centres especials; més de 450 centres de caritat i consultoris familiars. En aquests centres cada any s'atenen uns quatre milions de persones. Només Caritas invertí en un any 170 milions d'euros en diferents programes d'assistència. En educació, l'Església a Espanya gestiona més de 2.000 llars d'infants i més de 2.600 centres educatius, entre els quals 16 universitats. Existeixen 12.415 associacions religioses inscrites en el Registre del

Ministeri de Justícia.¹³⁶ En lloc de llegir aquestes dades en clau del «poder dels bisbes», cal fer-ho en clau de «gran servei a la societat». I també en clau d'un gran estalvi a les arques de l'Estat: segons el Ministeri d'Educació una plaça concertada li costa molt menys que una pública, el que representa un estalvi (el curs 2012-2013) de tres mil milions d'euros. A això hi hem de sumar l'estalvi de milers de milions en l'àmbit assistencial. La cura i el millorament del patrimoni monumental, documental, arqueològic, etc., n'augmenta més la xifra.

Sembla raonable que en el futur s'apliquin els mateixos criteris per a totes les confessions religioses. L'aportació econòmica directa és una fórmula que els mateixos Acords amb l'Església catòlica considera temporal i que fins ara se suma a l'assignació tributària voluntària. En el futur, en virtut del principi d'igualtat, creiem que la millor fórmula seria l'assignació tributària per a totes les religions, o al menys per a les de més arrelament, segons un criteri de membres i un tracte igual en matèries de tributs i fiscalitat.

5. Els «privilegis» econòmics

L'Església catòlica gaudeix del mateix règim fiscal que les altres entitats similars (per exemple les fundacions dels partits i dels sindicats, totes les fundacions, les ONG dedicades al desenvolupament o altres confessions religioses), pel que fa a l'IBI, l'Impost sobre Societats, Transmissions patrimonials, Successions i Donacions o l'Impost d'Activitats Econòmiques. La Llei del Mecenatge 49/2002 establí aquest règim per a tot aquest conjunt d'entitats, sense cap privilegi per a cap d'elles, atesa la seva funció social, educativa o cultural.¹³⁷

¹³⁶ Cf. *La Iglesia Católica. Junio 2018*, Conferencia Episcopal Española, 2019.

¹³⁷ Cf. Antoni MATABOSCH, «El finançament de l'Església catalana», *Qüestions de Vida Cristiana* 233 (2009), pp. 107-116.

Des de fa uns anys es parla i es publica molt sobre si l'Església catòlica hauria de pagar l'impost municipal sobre els béns immobles (IBI), especialment en aquest moment de crisi econòmica. És un privilegi fiscal? L'Església viu en un «paradís fiscal»? Hauria pagar aquest impost?

L'exempció de l'IBI a l'Església es basa en l'Acord internacional sobre Assumptes Econòmics entre la Santa Seu i l'Estat Espanyol (1979), que en l'Art. IV ho determina respecte dels temples i les capelles, els edificis i locals destinats a la pastoral, les residències de bisbes i sacerdots, les oficines diocesanes i parroquials, els seminaris universitats eclesiàstiques i les cases o convents religiosos. L'Art. V estén l'exempció a les activitats religioses, benèfico-docents, mèdiques, hospitalàries o d'assistència social, d'acord amb el que es legisli sobre les entitats sense afany de lucre i les entitats benèfiques privades.

Disposicions legals posteriors han confirmat l'esmentat Acord i han determinat quines altres entitats i activitats de la societat també n'estan exemptes (Llei de Fundacions de 1994, Llei de Mecenatge de 2002 i el Reial Decret Legislatiu de 2004). Estan exemptes les propietats de l'Estat, de les comunitats autònomes i dels ajuntaments; els edificis històrics; els locals de la policia, de serveis educatius, penitenciaris i de l'exèrcit; els béns comunals i muntanyes veïnals; els de la Creu Roja; la SGAE; les ambaixades i les estacions de tren. Prèvia sol·licitud, també n'estan exemptes els monuments històrics, els jaciments arqueològics, les zones de repoblacions forestals i els béns de les altres confessions o religions que han subscrit el 1992 Acords amb l'Estat (jueus, musulmans, protestants i ortodoxos), etc. També ho estan totes les entitats sense fins lucratiu (fundacions o associacions) que ho comuniquin a l'Ajuntament i les explotacions econòmiques (si les tenen) que estiguin exemptes de l'Impost de Societats (aquí s'inclouen totes les prestacions de

serveis socials). Alguns partits polítics i sindicats solen tenir els seus immobles en fundacions, que no paguen IBI.

D'aquesta manera, la legislació vigent considera que ha d'ajudar per igual a totes les entitats i activitats que tinguin una finalitat social apreciable i no pretenguin obtenir uns beneficis econòmics que no redunden en la mateixa acció social. Segons algunes estimacions fiables, les exempcions de l'IBI a l'Església representen un 5% del total. No es pot, per tant, ni exagerar sobre el que deixen de percebre de l'Església els municipis ni afirmar que és un privilegi. Això de l'Església és una petita part d'un fet molt general i lògic.

L'Església no és rica. Sí, té moltes propietats. A Espanya està present en 22.686 parròquies, amb les seves corresponents esglésies i habitatges del rector, ja que vol estar al servei de tot-hom i a tot arreu. Però cal parar-se a pensar en el que representa econòmicament conservar el patrimoni històric: molts milions d'euros cada any. Sortiria molt més a compte que, com a França, totes les esglésies històriques fossin propietat de l'Estat (que es fa càrrec de les obres de restauració) i se cedissin en ús a l'església. La majoria de les parròquies i diòcesis espanyoles tenen una economia molt precària i s'han d'estrenyar el cinturó cada any. Un sacerdot cobra de mitjana 900 euros al mes, i encara que molts d'ells viuen en cases parroquials, no és fàcil arribar a final de mes.

Realment l'Església desplega una activitat social en benefici de la societat? Doncs sí. L'Església catòlica desenvolupa una triple activitat positiva per a la societat. En primer lloc promou una dimensió espiritual. Ofereix catequesi i formació a nens i adults; promou més de 200 moviments laics, uns 30 de joves. Forma, per tant, persones responsables i bons ciutadans. Promou ajudes pastorals i socials a les presons i als hospitals. S'es-

força a expandir valors ètics per a la convivència social. Suscita i forma milers de voluntaris. En segon lloc desenvolupa una amplíssima activitat cultural i educatiu. Gestiona a Barcelona un trentena de centres culturals; ha creat institucions universitàries i de recerca, així com centres recreatius i colònies d'estiu; té centenars d'escoles cristianes, els concerts de les quals no cobreixen pas els pressupostos (4.440.000 alumnes a Espanya). En tercer lloc, cal valorar la immensa tasca social. Caritas a Catalunya manté 350 projectes en els següents àmbits: acollida i acompanyament (150 projectes), família i infància (40), vellesa (45), formació i orientació sociolaboral (80), salut mental (6), persones sense llar (35) i moltes accions a favor de la immigració. Té la Fundació per a la Llar per facilitar temporalment pisos. Organitza la tasca de 13.000 voluntaris. En total assisteix a 321.000 persones en exclusió social i a 141.000 immigrants. Un estudi de fa quatre anys descriu la tasca social dels religiosos a Catalunya: els ordes religiosos gestionen 776 serveis a favor dels més pobres, el 21% de destinats a menors i un 27% a més grans. Els principals àmbits d'actuació són: alfabetització i formació (16'7%), immigració (14'4%), atenció hospitalària i/o domiciliària (13'8%), sensibilització ciutadana (13'5%), inserció econòmica i/o social (11%), aliments i roba (10'2%), beneficència (9'5%), salut (8'9%), etc.

El tercer gran àmbit de l'acció social de l'Església catòlica són les parròquies, on cada dia s'organitzaen més iniciatives socials. Les parròquies estan molt integrades als barris i als pobles i en coneixen de primera mà les necessitats. L'atur ha afegit als pobres «tradicionals» un nou tipus de pobres vergonyants a causa de les hipoteques impagades i la manca de treball. A les 200 parròquies de l'Arxidiòcesi de Barcelona s'ajuda regularment amb lots de menjar i roba a unes 150.000 persones. Si s'inclouen les altres dues diòcesis de la Província Eclesiàstica, arriben als 300.000.

L'Església catòlica és l'ONG social més gran a Espanya. Sembla lògic que se l'equipari, almenys, amb totes les altres. El valor del que dona a la societat val dotzenes de vegades més que el que estalvia per l'IBI. L'esforç que l'Església està fent en aquests moments de crisi és enorme. Ella també, com el que més, s'està estrenyent el cinturó i s'està bolcant cap als que més ho necessiten. Si un dia canviessin les lleis abans esmentades, el pagament de l'IBI repercutiria en els diners disponibles per a espiritualitat, cultura, educació i acció social. És desitjable que la discussió actual ajudi que es conegui millor la gran tasca de l'Església, sense la qual la nostra societat estaria molt pitjor. Fer pagar l'IBI a l'Església seria un error.

6. Les immatriculacions

En els darrers temps se senten moltes veus que acusen a l'Església catòlica d'apropiar-se, saquejar i robar milers de propietats que no eren seves (solars, camps, pisos, esglésies, cases, etc.) i inscriure-les en el Registre de la Propietat sense tenir cap títol de propietat (la primera inscripció s'anomena *immatriculació*). Darrerament la Unió de Pagesos s'ha afegit a l'acusació. Sobre aquest tema hi ha moltes confusions històriques i de conceptes que voldríem aclarir aquí.

Les desamortitzacions de béns eclesials de 1835-1836 i la de 1851 portaren a un grau tan gran d'embolic sobre les propietats que el 1861 es creà el Registre de la Propietat, on es podien (no ha sigut mai obligatori) immatricular tota classe de béns, excepte els llocs de culte catòlics perquè era notori i evident que eren de l'Església. Atès el gran nombre d'altres béns a inscriure, es determinà que les propietats de les quals l'Església no podia aportar un títol escrit de domini (herència, donació, compra...) però que constava que n'havia tingut la possessió

per altres títols que ningú més no tenia (possessió des de temps immemorial, inclusió en llistats que el govern i la Santa Seu van fer el 1861, visites pastorals on consten els béns, inclusió en el cadastre...), es va determinar que es podien immatricular mitjançant una certificació del bisbe corresponent. I així es va anar fent des de 1863 fins a 1998 sense interrupció (les diferents lleis i reglaments de 1909, 1915 i 1946, passant per la Segona República, no canviaren res). Les immatriculacions per certificació de béns no de culte no es van fer, per tant, segons una llei franquista, tal com alguns afirmen, sinó per unes disposicions de 1863, que va ser repetidament confirmada fins a 1998. Cal remarcar també que immatricular un bé no en concedeix la propietat, que pot venir de segles enrere i és evident que hi havia propietaris abans del 1861: només dóna seguretat jurídica al que ja era propietari.

El 1998 s'aixecà la prohibició d'immatricular les esglésies per considerar-la inconstitucional (Reial Decret 1.867/1998), donat que els llocs de culte de les altres religions sí que es podien immatricular, i entre 1998 i 2015 l'Església va poder immatricular els seus llocs de culte amb el mateix procediment (mitjançant certificació) que s'utilitzà durant 137 anys per als seus altres béns. El 2015 hi hagué un acord general (també de l'Església) segons el qual ja no era necessari continuar amb el procediment especial d'immatriculació.

El procediment d'immatriculació no s'ha fet de manera arbitrària o com alguns diuen «per apropiació», espoli o robatori. Sempre s'ha fet presentant una documentació que provés que era de titularitat eclesial i que estava inscrita al cadastre. En tot cas la possessió com a amos, pacífica, durant molts anys i sense discussió, sempre pot ser decisiva. La darrera decisió per immatricular sempre ha estat del registrador de la propietat, que havia de mirar amb detall cada certificació i les raons que

l'avalaven. Si hi ha hagut algun error, sempre es pot corregir i totes les diòcesis estan disposades a parlar-ho.

Resulta com a mínim curiós que els mateixos béns que fa 160 anys no es podien inscriure en el Registre de la Propietat perquè era notori i evident que eren de l'Església, ara, en els primers decennis del segle XXI, es posa en dubte que pertanyin a l'Església.

Alguns col·lectius i el mateix Govern espanyol propugnen fer un llistat dels béns eclesials immatriculats (de fet es pot trobar fàcilment al web del Registre de la Propietat) a fi «d'estudiar la reversió al domini públic dels béns immatriculats», donant per suposat que hi ha béns de «domini públic» que l'Església s'ha apropiat. Un bé pot ser de domini públic per naturalesa (rius, costes...) o per llei. Cap bé immatriculats compleix aquestes característiques. Els béns eclesials són de domini privat, però no pertanyen ni als capellans ni als bisbes a títol personal, perquè només en són els administradors. Durant segles el poble catòlic ha construït i confiat a l'Església una sèrie de béns al servei de les comunitats per celebrar, anunciar l'Evangelí i ajudar els més pobres. Són béns de domini privat però al servei de tot el poble, amb finalitats religioses, culturals i socials. L'Església ha conservat i custodiat aquests béns a través dels segles, amb pocs recursos i amb gran esforç. Són una ínfima minoria els que són econòmicament rendibles i ni de bon tros compensen les despeses en aquest sector. En cap cas es tracta de béns comunals, que són propietat d'un grup o de tots els habitants d'un poble, ni tampoc són «del poble» i per tant de l'Ajuntament. Aquest sí que faria una apropiació indeguda d'aquests béns.

L'Església no ha estat robant uns béns, simplement hi ha posat ordre.

7. Els concerts escolars

Respecte del finançament de les escoles, existeix en l'actualitat una ambigüitat entre públic i privat: es confon la titularitat pública o privada amb el servei públic o privat. Una escola de titularitat privada pot fer un servei públic si la seva finalitat no és el lucre personal sinó un servei a l'educació. El VI Congrés de l'Escola Cristiana de Catalunya (2005) va aprovar el següent:

A les escoles d'iniciativa social, la garantia d'una educació de qualitat comporta un finançament públic suficient per cobrir no només les despeses generades per la docència dels ensenyaments curriculars i la gestió ordinària del centre, sinó també la renovació de les seves instal·lacions i els recursos pedagògics i didàctics [...] el finançament [...] amb fons públics no ha de limitar la llibertat de les escoles a l'hora d'elaborar i aplicar projectes educatius [propis].

Amb això s'aplica la resolució del Parlament Europeu de 14 de març de 1984.

8. L'ensenyament de la religió a les escoles

Aquesta és una matèria que suscita actualment un gran debat. Els partidaris de l'ensenyament confessional de la religió citen l'Art. 27.3 de la Constitució: «Els poders públics garanteixen el dret que assisteix els pares perquè els seus fills rebin la formació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves conviccions». Aquest mandat s'inclou i concreta en els Acords de 1979 i de 1992. Al costat dels arguments legals, s'hi afegeixen els beneficis culturals i formatius d'aquesta classe d'ensenyament.

Els contraris a això addueixen que tal oferiment en els establiments públics posa en perill el principi de laïcitat, ja que l'Estat no pot assumir entre les seves funcions les activitats pròpiament religioses. Vulneraria, diuen, l'aconfessionalitat de l'Estat (que exigeix separació) i el principi d'igualtat (ja que n'exclouria els no creients). Creiem que els arguments teòrics o de concepte s'inclinen per la possibilitat o conveniència d'oferir l'assignatura de religió. En tot cas el dret s'ha d'estendre a totes les religions. Una altra qüestió és si aquest tipus d'oferiment afavoreix o dificulta el coneixement i la bona acollida de la religió que s'ensenya des del punt de vista cultural confessional. A Catalunya molts cristians posen en dubte que la situació actual afavoreixi el fet religiós; d'altra banda, tots aquells que no escullen l'assignatura de religió queden en una completa ignorància del fet religiós i es converteixen en culturalment incapaços de rebre i assimilar el que la història ens ha llegat com a fet cultural, que prové de la presència cristiana multisecular.

Per això, cada vegada hi ha més partidaris que s'estableixi l'obligatorietat d'una assignatura de cultura religiosa no confessional. Uns voldrien que substituís completament l'ensenyament confessional; altres la veurien compatible amb ella. En tot cas, tots els alumnes rebrien coneixements religiosos. Personalment en teoria m'inclino per la doble opció, confessional i no confessional. A la pràctica, i atesa la situació actual, em semblaria intel·ligent que l'Església espanyola pactés amb el Govern espanyol o amb les autonomies una bona cultura religiosa obligatòria, impartida per persones amb qualificacions acadèmiques adequades.

9. L'assistència religiosa

L'assistència religiosa són els serveis espirituals, pastorals i de culte a aquells fidels que, per diversos motius, es troben internats en

centres públics sota règim d'especial subjecció. En primer lloc, es tracta de l'assistència de persones internades en hospitals i presons. Sembla lògic que es conservi l'actual normativa, anomenada d'*integració orgànica*, segons la qual l'Estat assumeix l'obligació i la prestació directa de l'assistència religiosa en acord amb les diverses religions. Les aportacions en sous de l'Estat haurien d'aplicar als «assistents» de totes les confessions.

Sobre l'assistència a les Forces Armades, no sembla convenient la militarització dels capellans castrenses. N'hi hauria prou amb l'existència d'un servei permanent.

10. La simbologia religiosa en les institucions públiques

A vegades ha arribat fins als tribunals de justícia la presència pública o la supressió de símbols religiosos en escoles o edificis de les administracions. Uns addueixen que la separació entre Estat i religions exclou la presència de crucifixos i altres imatges; altres responen que no s'ha de donar l'esquena a la història, a la cultura que ha forjat el nostre passat i el nostre present. El més important seria no assumir actituds rigoroses i immutables en temes on poden donar-se situacions molt diverses. En tot cas, el principi de l'aconfessionalitat no exigeix que desapareguin els símbols religiosos en escoles i edificis públics. Les diverses sensibilitats i l'acord social hauran de regir les decisions. Els símbols religiosos personals han de ser sempre de lliure elecció. El prohibició francesa de símbols religiosos ostensibles no és acceptable al nostre país.

11. Les cerimònies religioses en actes institucionals

L'aconfessionalitat de l'Estat impedeix que els poders públics es declarin d'una determinada religió, però la participació dels

càrrecs oficials en les cerimònies religioses de rellevància institucional no compromet la aconfessionalitat de l'Estat, ja que de cap manera pressuposa que les decisions legislatives, executives o judicials hagin d'obeir a aquesta opció religiosa. Els càrrecs oficials només estan responenent a la realitat i a l'exigència de la societat. La deguda adequació a la realitat social s'exigirà en determinats casos celebracions ecumèniques o actes interreligiosos.

12. El matrimoni

El matrimoni ha estat molt lligat amb la religió i, per tant, ha creat situacions límit amb el principi de laïcitat. El dret a celebrar ritus matrimonials religiosos, que tinguin o no eficàcia civil, i la seva compatibilitat amb el principi de laïcitat i la llibertat religiosa, ha generat dues solucions diverses: l'espanyola admet aquest dret plenament, mentre que la francesa imposa certes restriccions (celebrar primer el matrimoni civil). En el cas espanyol, hi ha autors que, basats en el principi de laïcitat, plantegen tres problemes al model espanyol: s'hauria d'exigir un expedient matrimonial civil; semblaria que el matrimoni canònic queda discriminat, en el sentit que no dóna llibertat als contraents sobre l'eficàcia o no civil del seu matrimoni; hi ha una manca de proporcionalitat entre les exigències legals sobre els requisits civils i els mitjans pràctics per poder comprovar si es realitzen.

Hi ha juristes que defensen que el matrimoni en forma islàmica contradiu el principi de laïcitat i de seguretat jurídica. La interpretació de la Dirección General de los Registros y Notariado és que el matrimoni en forma islàmica, sense expedient civil ni certificació de capacitat prèvies, és susceptible d'inscripció i, per tant, d'eficàcia civil, que es pot promoure opcionalment i en qualsevol moment per part dels interes-

sats. Tenim, doncs, tres formes diferents d'eficàcia civil, sense cap justificació objectiva (diuen): la forma canònica, la forma evangèlica i israelita, i el matrimoni en forma islàmica. Josep M. Martinell conclou:

En suma, la secularización del matrimonio depende de la competencia del Estado para regularlo, pero también de los contenidos. En este proceso secularizador, el matrimoniol civil ha ido buscando su lugar, siendo objeto de la tensión entre valores de origen religioso y la exploración y desarrollo de valores genuinamente civiles, entre los que destaca el principio personalista. Por otra parte, su convivencia con el matrimonio religioso ha venido dando lugar a distintas soluciones jurídicas, en que los principios de libertad religiosa, de laicidad y de igualdad deben ir de la mano. No siempre es fácil deslindar los campos y son frecuentes las situaciones límite. A veces, son posibles distintas soluciones a un mismo problema, todas ellas razonables; en otras ocasiones, en cambio, entendemos que la transgresión del principio de la laicidad es bastante evidente, lo cual puede ser debido a la inadvertencia del legislador, aunque también a formas distintas de contemplar el principio de laicidad. Por eso mismo es jurídicamente indispensable el diálogo y la contraposición de opiniones, desde las más íntimas convicciones y argumentos de cada cual, pero también desde la capacidad de autocrítica y revisión de los propios planteamientos.¹³⁸

13. COMUNITATS AUTÒNOMES I RELIGIONS

En aquests últims anys s'han aixecat veus cada vegada més freqüents i fonamentades en estudis seriosos sobre la necessitat

¹³⁸ Josep M. MARTINELL, «El principio de laicidad y el matrimonio», dins Àlex SEGLERS, *La laicidad y sus matices*, Granada, Comares, 2005, p. 185.

de revisar la Llei Orgànica de Llibertat Religiosa (5 de juliol de 1980) per tal d'alliberar-la del seu caràcter preautonòmic. Els Acords amb l'Església catòlica de 1979 i els tres acords de 1992 es basen en una concepció de l'Estat molt centralista. Alguns autors, com Àlex Seglers, suggereixen algunes vies per augmentar l'autogovern els temes religiosos com a condició necessària per elaborar una política que permeti la normalització religiosa —social i institucional—, en concret a Catalunya, i eviti que la identitat religiosa de molts ciutadans es converteixi en una font de problemes o de discriminacions.

S'afirma que cal incrementar les facultats d'autogovern sobre la regulació del pluralisme religiós. Seglers diu:

La llibertat religiosa no és una matèria que figuri a les llistes competencials de la Constitució o dels Estatuts d'Autonomia. Correspon a l'Estat espanyol fer la llei orgànica de llibertat religiosa, i així ho va fer el 1980. Però el contingut material d'aquest tipus de lleis només ha de regular el «desenvolupament directe» dels drets humans, és a dir, l'imprescindible i necessari per tal de no envair competències estatutàries. Però l'Estat aprovà el 1980 una llei sobre llibertat religiosa que va superar el seu àmbit material, especialment quan s'«autoatorga» en l'article 7.1 una competència *ex novo* a les Corts Generals per pactar l'estatus de les confessions.¹³⁹

Tot seguit, s'indiquen quatre aspectes que poden millorar les competències autonòmiques (en concret de la Generalitat de Catalunya). En primer lloc caldria negociar mecanismes de participació de la Generalitat en el si de les comissions mixtes Estat-confessions, per tal de fer un seguiment de la política religiosa de l'Estat. Implícitament signaria un conveni de col·laboració amb la Direcció General

139 Àlex SEGSLERS, *Autogovern i fet religiós*, Barcelona, Proa, 2000, p. 163.

d'Afers Religiosos del Ministeri de Justícia, o bé la creació d'una Conferència Sectorial, ja que el factor religiós s'estén a altres matèries en les quals la Generalitat té competències, com ara ensenyament, patrimoni, urbanisme, règim tributari, etc.

En segon lloc, hauria de descentralitzar la gestió del Registre d'Entitats Religioses del Ministeri de Justícia com a instrument necessari per a la transparència legal de les comunitats religioses islàmiques i dels nous moviments religiosos. La Generalitat hauria de tenir competències per registrar confessions religioses, com succeeix en els *laender* alemanys. En tercer lloc, les despeses derivades de la gestió i el desplegament dels Acords amb les minories haurien de transferir-se a la Generalitat. Quan el 1992 l'Estat els pactà es va comprometre a donar una sèrie de prestacions, però ara resulta que aquestes prestacions corresponen a la Generalitat. Finalment, s'hauria de modificar la Llei de Llibertat Religiosa de manera que contemplés tot el que no es va preveure en 1980: per exemple, el compromís de les confessions amb els valors democràtics i aconfessionals; els requisits objectius per establir relacions de cooperació; la gestió del pluralisme religiós en el si de l'Estat autonòmic, molt més descentralitzat que a principis dels vuitanta; el paper de les confessions en l'ensenyament públic; els límits de determinades pràctiques religioses; la formació d'imams, etc.

Encara que l'Estat, al·legant competències exclusives sobre la regulació de les condicions bàsiques dels drets i deures constitucionals, ha negat expressament la possibilitat de crear federacions religioses d'àmbit autonòmic, la Generalitat de Catalunya ha signat diversos acords de col·laboració amb algunes confessions:

a) Acord marc amb la Conferència Episcopal Tarraconense sobre assistència religiosa catòlica als centres penitenciaris de

Catalunya. Es garanteix el lliure dret d'assistència religiosa i espiritual dels interns i facilita mitjans adequats. Sempre amb respecte a la llibertat religiosa.

b) Conveni marc de col·laboració amb el Consell Evangèlic de Catalunya en el qual s'inclouen temes com llocs de culte, informació, agents pastorals, justícia, ensenyament, treball, cultura i benestar social.

c) Conveni amb la Comunitat Israelita de Barcelona en què s'expressa el reconeixement històric, cultural i institucional que mereix l'arrelament jueu i estableix bases per a l'elaboració d'acords sectorials en les àrees de relacions institucionals, cultura, obra social i educació.

d) Conveni de col·laboració amb la Comunitat Bahà'í a fi d'aprofundir en el reconeixement de la laïcitat i dels drets de la llibertat religiosa, de consciència i de pensament. S'encamina també a lluitar contra les diferències de gènere, credo, raça, classe i nacionalitat, i a estendre els valors democràtics.

La conclusió que podem treure d'aquest capítol és que l'evolució de les idees i de les realitats socials i jurídiques en els Estats occidentals porta a una clara opció aconfessional. És el millor model possible en una societat democràtica moderna. La concreció d'aquest model en els diversos àmbits concernits es pot realitzar de maneres força diferents i, de fet, varia d'un país a un altre, conservant, però, els principis bàsics de l'aconfessionalitat. A Espanya, el nostre model aconfessional pot i ha d'evolucionar per tal d'adaptar-se a les noves realitats socials i eclesials.

CONCLUSIÓ

Sempre ha estat difícil encarar d'una manera positiva i creativa els canvis del nostre entorn, de la societat en què vivim, especialment quan afecten aspectes de la vida que toquen fibres sensibles del nostre interior. Com a éssers necessàriament socials, sempre estem rebent dels altres i sempre estem donant, encara que sovint no ens n'adonem. Però si no volem viure simplement moguts pel vent, a vegades per les tempestes, pels canvis de la història, cal que tinguem els ulls ben oberts per adonar-nos del que passa i saber reconèixer els signes dels temps (la crida de Déu en els fets viscuts). Davant de cada canvi, des del més petit fins al més transcendent, sempre podem convertir els problemes i els canvis en oportunitats i, al revés, les oportunitats en problemes, que al final ens angoixen i ens paralitzen.

Aquestes reflexions es poden aplicar de manera directa al nou pluralisme social que implica una gran diversitat religiosa. La societat actual entre nosaltres ha fet un gran pas del monolitisme al pluralisme, en el cas que ens ocupa vers la diversitat de religions.

El Concili Vaticà II, en la declaració *Nostra aetate*, obrí la porta a una nova visió de les altres religions. L'encíclica *Ecclesiam suam* de Pau VI desenvolupà la idea que el diàleg és essencial en la vida de l'Església. Joan Pau II insistí en la pedagogia dels gestos, especialment en la jornada de pregària d'Assís de 1986. Reconeixia així de manera pràctica en les altres religions elements de veritat. Després de més de trenta anys d'aquell esdeveniment, ha canviat molt el context cultural, social i polític, també religiós. Però s'ha conservat l'«esperit d'Assís». Benet XVI va insistir

que el diàleg interreligiós forma part del diàleg intercultural, que l'estil dialògic no es circumscriu a la dimensió cultural, sinó que interessa directament la reflexió teològica i pastoral. El papa Francesc, amb gestos i paraules, ha posat l'accent en una Església que sense por i amb molta confiança es converteix en casa oberta, hospitalària, refugi i guaridora, de diàleg i de trobada. Entre les moltes paraules i gestos, remarcarem només el document signat el 4 de febrer de 2019 amb el gran imam d'Al-Azhar, Ahmad Al-Tayyed, gran muftí d'Egipte, sobre *La fraternitat humana, per la pau mundial i la convivència en comú*. Les pàgines que han precedit aquesta conclusió han pretès deixar, en consonància amb les paraules i els gestos pontificis, els temes que sorgeixen d'una societat com la nostra, plural en tots els sentits. Hem proposat un itinerari que creiem convenient i necessari per establir un món social i religiós fructífer, de vida real compartida en profunditat. El primer pas ha sigut veure la realitat tal com és a casa nostra, per tal de no fer reflexions sense fonament concret. En segon lloc, hem volgut aprendre del que s'ha fet anteriorment (per exemple en el moviment ecumènic) i aprofitar tots els elements possibles per al nostre tema. En un tercer moment, s'ha entrat en el moll de l'os del tema. D'una banda, s'han estudiat les diverses formes d'encaix de les religions en la societat en diverses èpoques i el millor model que s'ha d'implantar avui, fidels a l'evolució que ha fet la societat i a la missió que té encomanada l'Església; de l'altra, s'ha estudiat la millor manera de relacionar les religions entre elles, en primer lloc les condicions necessàries per a una bona i fructífera relació i segons les diverses formes que pot tenir un diàleg, amb una especial atenció al diàleg pròpiament doctrinal. El darrer tema proposa aspectes que poden millorar el model aconfessional o de laïcitat positiva.

En aquest delicat tema de la relació entre religions i societat cal tenir una especial cura en una actitud interior que eviti tant el

relativisme com del fonamentalisme. Perquè una obertura a les altres religions que impliqui l'exclusió de la fidelitat a la pròpia tradició religiosa en general porta al relativisme; la fidelitat a la pròpia tradició religiosa que comporti l'exclusió de l'obertura a les persones i creences de les altres religions, en el món pluralista d'avui, sovint porta al fonamentalisme.¹⁴⁰

Voldria acabar aquest escrit transcrivint un text de Raimon Panikkar, que sintetitza els requisits de la trobada actual entre les tradicions culturals i religioses.

La trobada entre les religions és avui:

a) Inevitable. Els pobles i les religions del món ja no poden viure en l'aïllament, en la indiferència mútua. L'expressió «la nostra societat pluralista» ha esdevingut gairebé un clixé [...].

b) Fonamental. És un fet que la trobada religiosa sempre ha estat al centre mateix de les cultures i de llur fecundació. Les religions, en el seu significat més profund, més ampli i sens dubte més exacte, són l'ànima de totes les cultures i, per tant, tenen un paper essencial en aquest món [...].

c) Urgent. Hi ha coses importants però que poden esperar. No és aquest el cas. Per bé o per mal, el món d'avui està en efervescència; més encara, en ebullició... Si les veritables tradicions de la humanitat no contribueixen a forjar una nova mentalitat, aquesta es formarà sense la seva aportació immediata [...].

¹⁴⁰ Cf. Felix MACHADO, *Fondamenti spirituali per il dialogo interreligioso e riflessione sulla sua pratica attuale* (Atti convegno USG, Unioni Superiori Generali), Roma, 26-29 de novembre de 2003.

d) *Inquietant*. La trobada de les religions sembla sens dubte un gran repte: pertorba la pau de l'esperit, trastorna les creences més profundes de pobles sencers i crea una confusió que pot provocar fractures internes i externes. Aquesta trobada posa en dubte el que fins ara no era discutit, més ben dit, era indiscutible. Sovint, la crítica negativa dóna més bon resultat que la positiva, perquè és gairebé impossible construir abans d'haver netejat el camí.

e) *Purificadora*. És humiliant perdre la confiança en un mateix, però és una gran lliçó per descobrir que cap de nosaltres no és autosuficient. Ningú no pot aspirar a la universalitat quan la mateixa forma d'expressar-la és parcial. Aquesta presa de consciència té un efecte purificador. Les tradicions humanes descobreixen que els altres sistemes i creences, els altres costums i els altres estils de vida, no solament poden ser semblants als nostres, sinó que poden purificar, completar, corregir, posar de manifest i potser, fins i tot, canviar aquelles coses que fins aleshores eren considerades adquisicions definitives i, per tant, intocables, de la humanitat.¹⁴¹

141 Raimon PANIKKAR, *Diàleg intercultural i interreligiós*, op. cit., pp. 17-18.

Discurs de contestació

Exmo. Sr. Dr. David Jou i Mirabent

Excel·lentíssim senyor President

Excel·lentíssims senyors Acadèmics i senyores Acadèmiques

Senyores i senyors

El discurs que acabem d'escoltar ens porta a un dels temes crucials del nostre temps: la necessitat i les dificultats del diàleg. L'excel·lentíssim doctor Antoni Matabosch ha dedicat bona part de la seva vida intel·lectual a aquest tema, en l'àmbit religiós. És, per tant, no tan sols una persona ben documentada en aquest àmbit, no tan sols un expert, sinó una persona que ha viscut i viu aquest tema en primera línia, un testimoni directe de la necessitat, les dificultats i els camins del diàleg.

En el text del seu discurs sobre *El pluralisme religiós a Catalunya. Criteris de gestió*, el Dr Antoni Matabosch analitza diversos models d'interacció entre religions: aïllacionisme, universalisme imperialista, confrontació i controvèrsia, coexistència i tolerància, i ha dedicat una atenció especial a un nou model, de tipus dialogal, que atorga un paper central a l'interès pels pressupòsits, conviccions, tradicions i pràctiques de les altres religions, amb l'objectiu d'establir-hi unes relacions el més pacífiques i enriquidores possibles. En el seu text, descriu el camí llarg i complex que ha portat fins aquí, des de les iniciatives pioneres de la Conferència Internacional Missionera (1910), passant pel Consell Mundial d'Esglésies (1948), fins a la participació de l'Església catòlica després del Concili Vaticà II, en la perspectiva de llibertat religiosa, de nova visió de l'ecclesiologia i de superació del paradigma del retorn defensat a la constitució conciliar *Lumen Gentium*. També hi exposa les dificultats que cal vèncer per tal d'aconseguir que la pràctica d'aquest diàleg sigui fructífera, i contempla els horitzons oberts per aquesta

perspectiva, que enriqueix les preguntes que ens fem sobre nosaltres mateixos, sobre la nostra fe i la nostra cultura, a partir de l'estudi i la reflexió sobre les creences i els valors dels altres.

En el seu text, es refereix amb profunditat a una sèrie de problemes concrets del nostre entorn més immediat, referits al paper de l'Església catòlica en la nostra societat d'aquí i d'avui. En concret, tracta els temes com ara la constitucionalitat dels acords entre Església catòlica i Estat, els acords amb les diferents confessions o religions, els ensenyaments de l'Església en una societat democràtica aconfessional, la cooperació econòmica de l'Estat, l'ensenyament de la religió a les escoles, la presència de simbologia religiosa en les institucions públiques, les cerimònies religioses en actes institucionals, la institució del matrimoni, ... Són temes complicats i multifacètics que de tant en tant són debatuts amb passió considerable, des de prejudicis i interessos diversos, gens fàcils de conciliar.

En la seva anàlisi de la situació actual a Catalunya, el Dr Matabosch examina l'increment del pluralisme religiós (protestants, ortodoxos, jueus, musulmans, budistes, hinduistes, agnòstics, ateus) que hi ha hagut en els darrers trenta anys, com a conseqüència d'una notable immigració (Amèrica del Sud, Europa de l'Est, Àfrica), d'una davallada demogràfica autòctona en contrast amb la fecunditat demogràfica immigrant, i de fets culturals diversos, com ara la influència de la tecnologia en la vida quotidiana, la pèrdua d'influència de les institucions religioses, el relativisme cultural, i l'increment de distraccions, de pressa i de dispersió. Analitza el paper dels poders públics, a Catalunya, en concret, de la Generalitat, mitjançant una Direcció general d'afers religiosos i un Consell assessor per a la diversitat religiosa, i a diverses iniciatives de diàleg com ara Associació Unesco per al Diàleg Interreligiós, o el GTER (Grup de Treball Estable de Religions).

La vida del Dr Antoni Matabosch (Barcelona, 1935) ha estat dedicada al servei de l'Església catòlica i del diàleg ecumènic i interreligiós. Representa doncs una polaritat dinàmica que ha resultat espiritualment i intel·lectualment molt rica: d'una banda, un compromís vital, sostingut i actiu amb una fe i una institució, d'altra banda, un interès sincer i fecund per altres confessions i religions. Combina, doncs, una invitació a sortir, i una vocació de mantenir endreçada i acollidora la casa. Llicenciat en Filosofia al Seminari Conciliar de Barcelona, i en Història Contemporània i en Ciències de la informació a la Universitat Autònoma de Barcelona, Antoni Matabosch és doctor en Teologia per la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma, i diplomat en Teologia ecumènica per l'Institut Ecumènic de Bossey (Ginebra) del Consell Mundial de les Religions. La Roma dels anys 1960, en la intensitat i les esperances del Concili Vaticà; la Ginebra cosmopolita de tantes trobades internacionals: dues referències decisives en la formació i l'obertura de la persona que hem escoltat, dos àmbits simbòlics poderosos de creixement intel·lectual d'un jove inquiet.

Destacaré tres aspectes essencials de la seva activitat: l'intel·lectual, el formatiu, i el de gestió. En l'intel·lectual, sobresurt la seva tasca de diàleg entre fe i cultura, com a fundador i president de la Fundació Joan Maragall (1989-2012), i de diàleg ecumènic i interreligiós, als quals em referiré posteriorment. En l'aspecte formatiu, sobresurt la seva tasca docent i com a director de l'Institut de Teologia de Barcelona (1972-1979), com a degà-president de la Facultat de Teologia de Catalunya (1978-1988) i com a director de l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona (ISCREB, 1997-2016), institució vinculada a la Facultat de Teologia amb els objectius de promoure la formació teològica dels laics, preparar professors de religió, i promoure el diàleg entre fe i cultura. Durant l'etapa de responsabilitats directives del Dr Matabosch, l'ISCREB amplià molt

el seu radi d'acció mitjançant la incorporació de l'ensenyament virtual, que ha permès que moltes persones encuriosides per la religió hagin pogut incrementar-ne els seus coneixements , consolidar el seu interès i enriquir-ne la seva experiència.

En el vessant de gestió, cal remarcar la feina del Dr Matabosch com a delegat general de Pastoral Universitària (1977-1993), delegat general d'Apostolat Seglar (1993-2005), i delegat d'economia de l'Arquebisbat de Barcelona, des de 2005. Són càrrecs de gran responsabilitat i complexitat, que han exigut una capacitat d'escoltar, de ponderar, de prendre decisions delicades, de conèixer bé l'entorn, de teixir col·laboracions i complicitats entre persones de caràcters i interessos molt diversos, coses que ha sabut fer amb energia, respecte i sentit de l'equilibri, i amb paciència i perseverança en els moments de dificultat. Ha contribuït a dinamitzar i a posar al dia les institucions que li han estat confiades, i a assegurar-ne el prestigi acadèmic i social, l'efectivitat, la continuïtat, i la viabilitat econòmica.

En el seu coneixement del món professional universitari, ha acompanyat durant molts anys grups de matrimonis i famílies, compartint amb ells les preguntes, dubtes i descoratjaments que van sorgint al llarg de la vida. Aquest contacte directe amb la gent –tantes hores, tantes confidències escoltades, tantes reflexions i consells donats– ha donat més profunditat i flexibilitat a la seva activitat pastoral, una de les activitats més delicades, exigents i desconegudes o poc valorades en el món d'avui.

La dedicació a l'ecumenisme ha estat un dels dos centres de la seva activitat intel·lectual i acadèmica. Ha participat en diverses convocatòries de l'Assemblea del Consell Mundial de les Esglésies (Upsala 1968, Nairobi 1975, Vancouver 1983,

Canberra 1991, Harare 1998, Porto Alegre 2006 i Busan (Corea) 2013), i ha publicat articles i llibres sobre qüestions debatudes i sobre línies de profunditat. La seva experiència internacional directa en el camp de l'ecumenisme resulta doncs ben clara i estimulante. Ha treballat sobre cristianisme en una societat plural, cristianisme en el futur de Catalunya i d'Europa, i en les relacions entre Església i estat (laïcitat, laïcisme, aconfessionalitat) i ha participat de manera assídua en les activitats del Grup de Treball estable de religions, en què persones amb responsabilitats en l'àmbit de diverses religions i confessions a Catalunya intercanvien les seves experiències.

La seva implicació en el diàleg entre fe i cultura s'ha realitzat sobretot a través de la Fundació Joan Maragall, de la qual ha estat fundador i president durant vint-i-dos anys. Aquesta Fundació va ser erigida el 1988 amb l'objectiu de promoure el diàleg entre la fe cristiana i la cultura, i la inculturació del cristianisme en la cultura actual. Aquesta tasca ha portat a una vintena de simposis internacionals, a dos centenars de conferències i taules rodones, a la publicació d'un centenar de llibres i un centenar de quaderns, al funcionament de diversos seminaris especialitzats, a un premi d'assaig, a l'Aula Joan Maragall de teologia i cultura, i a la responsabilitat editorial de Qüestions de Vida Cristiana. S'ha treballat en temes filosòfics, teològics, bíblics, literaris, socials, científics i artístics, amb atenció a combinar preocupacions actuals i temes d'interès permanent, amb un públic fidel i curiós. S'ha posat en valor la rica història intel·lectual i social del cristianisme, des d'una perspectiva d'obertura arrelada en el Concili Vaticà II.

En el diàleg entre fe i cultura cal tenir presents les aportacions del cristianisme a la cultura: productes culturals (arquitectura, pintura, escultura, música, poesia, filosofia), valors i actituds (conreu de la interioritat, vocació d'escoltar, sentit crític, jus-

tícia social). I també cal tenir en compte les aportacions de la cultura al cristianisme, tant des del vessant popular (avui molt marcat per influències mediàtiques força homogeneïtzadores), com en el context tecnològic, científic, polític i econòmic, que va variant amb el temps. Aquest flux bidireccional, incessant però sempre diferent, planteja a cada moment problemes diversos, que cal examinar amb discerniment.

El tema del diàleg és una de les qüestions més necessàries i urgents en el món d'avui, no tan sols en l'esfera del religiós –tema del discurs d'ingrés que acabem d'escoltar– sinó també del polític, del cultural i del personal. El diàleg mai no ha estat fàcil, en cap dels seus nivells o vessants: acceptar i comprendre la diferència en raons, en valors, en prioritats, en emocions, en gustos, en tradicions, en llengües, té una gran complexitat intel·lectual i emocional.

Veure com són posades en qüestió –i, fins i tot, en massa ocasions, ridiculitzades i fins i tot amenaçades– idees, valors, referències o seguretats, que per a nosaltres són naturals, fonamentals, legítimes i fins i tot vitals, fa trontollar la serenitat, bloqueja la capacitat d'escoltar, atenua la facultat de raonar, sacseja els instints d'afirmació i de revenja, desvetlla propensions a l'ofuscació i l'agressivitat, i retroalimenta en l'altre una reciprocitat de recels i d'animositats. No en va el Sermó de la Muntanya lloa, entre d'altres, els constructors de pau, molt sovint incompresos i perseguits. I l'instrument bàsic del constructor de pau és, sobretot, el diàleg, un diàleg que accepti la ineluctable discrepància –perquè la igualtat en els drets implica precisament el dret a les diferències– i que permeti distribuir els recursos bàsics i les responsabilitats essencials d'una manera més justa, que ajudi a evitar injustícies, humiliacions i violències. Per sobre de la ciència, de la tecnologia, de l'economia, la gran urgència del món d'avui és el diàleg entre cultures, entre religions, entre ciències,

entre ciències i humanitats, entre grups socials, entre mitjans i fins, i entre saber i amor.

El tema del diàleg –la seva necessitat, les seves dificultats– es fa més viu i problemàtic com més gran és la proximitat, com més creixen les ocasions de fricció, com més irreductibles i vehements es van fent les posicions. A escala individual, a les dificultats usals del diàleg s’hi afegeixen actualment l’increment de la impaciència i del desig, estimulats per la publicitat, per les tecnologies de comunicació, per l’individualisme. A escala social, els conflictes del nostre temps s’intensifiquen pel ritme elevat dels moviments migratoris, per les xarxes socials absorbents, pel grau de desigualtats en les oportunitats, pel mal ús de les institucions, per la rapacitat de l’economia especulativa, per l’insult constant en el món de la política. Abans que escoltar l’altre, es cau massa sovint en la temptació de desprestigiar-lo, ridiculitzar-lo, condemnar-lo, anorrear-lo.

Tot i que un increment de les trobades i del diàleg és positiu en molts aspectes, també té el risc de diluir originalitats i homogeneïtzar opinions, en una situació més plàcida però menys profunda, menys compromesa amb algun grau de veritat. En sistemes físics, les tendències homogeneïtzadores són contrastades per tendències agregadores gravitatòries o autocatalítiques, essencials en la formació de les galàxies i en la morfogènesi de les estructures biològiques, que organitzen el sistema en una diferenciació essencial per a la vida. Aquestes tendències agregadores, però mogudes per factors diferents, també actuen en el món econòmic, empresarial i polític.

Per a entrar al diàleg, no cal negar-se d’entrada a si mateix ni dissimular les pròpies opinions per quedar bé. Deixar que l’altre exposi amb claredat les seves conviccions és el primer pas, abans de començar a discutir-hi. Per evitar un empobriment en

les diferències, el diàleg ha d'encoratjar la creativitat, ha d'estimular a comprendre i explicar millor els nostres punts de vista, no tan sols en allò que ens afavoreix, sinó també en allò que pot afavorir els nostres interlocutors.

Tot això s'aplica a molts tipus de diàleg i, en particular, al diàleg entre religions, o entre branques o confessions d'una mateixa religió. De fet, aquest diàleg depassa l'estricta qüestió religiosa i té rellevància social. En aquest context, la gestió del pluralisme religiós, el tema del discurs d'ingrés del Dr Antoni Matabosch, que acabem d'escoltar, és un aspecte especialment rellevant, en un grau que depèn, és clar, del paper que tingui la religió en la vida personal i social, en les tradicions, en la creativitat cultural, en el debat legislatiu i polític. La religió pot ocupar un paper molt rellevant en la consciència d'algunes identitats, i ser poc significativa en algunes altres.

Considero obligat acabar aquesta breu glossa del Dr Matabosch tot reconeixent el deute de gratitud que tinc envers ell. Va ser ell qui, l'any 1990, em va demanar la meua primera conferència sobre ciència i fe. Amb allò, va iniciar tot un aspecte de la meua activitat assagística i poètica, i va obrir un nou camp de la meua vida intel·lectual. Sense ell i sense la Fundació Joan Maragall m'haurien passat per alt una riquesa de preguntes, una multitud d'estímuls, un univers de referències culturals i espirituals que han resultat decisius per a mi. Acabo per això amb un dels molts poemes que he escrit després de les reunions de debat cultural del patronat de la Fundació Joan Maragall, inspirat per algun dels temes que hi havíem tractat. És, en concret, un poema que reflexiona sobre la presència de Déu en la cultura, tema central en els objectius de la Fundació Joan Maragall:

Ni Déu ha mort mai ni Déu ha marxat mai,
 però cada època ha d'aprendre a dir-lo
 amb les seves pròpies paraules,
 no només com una herència
 ni només com un descobriment,
 sinó també amb la seva pròpia naturalitat
 i el seu propi trasbalsament.

Moren les formes de dir Déu.
 o s'eclipsen, o s'alletarguen,
 les imatges de Déu es fan caduques,
 els poders religiosos trontollem,
 els opis dels pobles es transformen,
 els tòpics de la retòrica varien,
 nosaltres caduquem i morim,
 però la idea de Déu perdura,
 perquè el cervell està fet així:
 per buscar-lo quan hi pensem
 i per distreure'ns en mil coses per no pensar-hi.

Les autoritats es dilueixen,
 les identitats se superposen,
 les seguretats són fràgils,
 els ritmes s'acceleren,
 la caducitat ho devora tot,
 l'altre és aquí mateix.

I Déu no sé què deu fer
 que no hagi fet ja
 —viure en el temps ens l'amaga,
 habitar en l'espai ens el difumina,
 pensar amb el cervell ens el deforma—:
 mantenir el món en l'existència,
 deixar que el món explori pel seu compte,

ser l'últim consol que queda quan els altres s'acaben,
donar un sentit més gran a qui busca sentit,
ser l'enamorat que ens pensa de lluny,
ser l'interrogant que ens trasbalsa des de dintre.

Aquesta feina de pensar i repensar Déu des de les preocupacions, esperances i dubtes dels nostres dies, de dir-lo amb paraules dels nostres dies, de fer-lo present en la consciència contemporània. de veure el cristianisme com una herència a conservar i a compartir, com un descobriment que cal celebrar, com una exigència de creativitat i de servei, ha estat central en la vida i l'obra del Dr Matabosch. Des d'una diversitat de graus de convicció i de compromís, d'entusiasme o de reticència, la transmissió actualitzada del nostre patrimoni material, cultura, espiritual, sigui com sigui, és una responsabilitat per a tots, i en particular, a lat nivell, per als membres de les diverses Acadèmies i institucions culturals. Em congratulo de tenir entre nosaltres una persona que hi ha pensat tant i hi ha viscut tan plenament com el Dr Antoni Matabosch. Benvingut sigui a aquesta Acadèmia.

David Jou

PUBLICACIONES DE LA REAL ACADEMIA EUROPEA DE DOCTORES

Directori 1991

Los tejidos tradicionales en las poblaciones pirenaicas (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Eduardo de Aysa Satué, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Josep A. Plana i Castelltví, Doctor en Geografia i Història) 1992.

La tradición jurídica catalana (Conferència magistral de l'acadèmic de número Excm. Sr. Josep Joan Pintó i Ruiz, Doctor en Dret, en la Solemne Sessió d'Apertura de Curs 1992-1993, que fou presidida per SS.MM. el Rei Joan Carles I i la Reina Sofia) 1992.

La identidad étnica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Pou d'Avilés, Doctor en Dret) 1993.

Els laboratoris d'assaig i el mercat interior; Importància i nova concepció (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Pere Miró i Plans, Doctor en Ciències Químiques, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Simón i Tor, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1993.

Contribución al estudio de las Bacteriemias (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Il·lm. Sr. Miquel Marí i Tur, Doctor en Farmàcia, i contestació per l'Excm. Sr. Manuel Subirana i Cantarell, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1993.

Realitat i futur del tractament de la hipertròfia benigna de pròstata (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia i contestació per l'Excm. Sr. Albert Casellas i Condom, Doctor en Medicina i Cirurgia i President del Col·legi de Metges de Girona) 1994.

La seguridad jurídica en nuestro tiempo. ¿Mito o realidad? (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. José Méndez Pérez, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres) 1994.

La transició demogràfica a Catalunya i a Balears (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Tomàs Vidal i Bendito, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ferrer i Bernard, Doctor en Psicologia) 1994.

L'art d'ensenyar i d'aprendre (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Pau Umbert i Millet, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Agustín Luna Serrano, Doctor en Dret) 1995.

Sessió necrològica en record de l'Excm. Sr. Lluís Dolcet i Boxeres, Doctor en Medicina i Cirurgia i Degà-emèrit de la Reial Acadèmia de Doctors, que morí el 21 de gener de 1994. Enaltiren la seva personalitat els acadèmics de número Excms. Srs. Drs. Ricard Garcia i Vallès, Josep Ma. Simón i Tor i Albert Casellas i Condom. 1995.

La Unió Europea com a creació del geni polític d'Europa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Jordi Garcia-Petit i Pàmies, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Llort i Brull, Doctor en Ciències Econòmiques) 1995.

La explosión innovadora de los mercados financieros (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Il·lm. Sr. Emilio Soldevilla García, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'Excm. Sr. José Méndez Pérez, Doctor en Dret) 1995.

La cultura com a part integrant de l'Olimpisme (Discurs d'ingrés com a acadèmic d'Honor de l'Excm. Sr. Joan Antoni Samaranch i Torelló, Marquès de Samaranch, i contestació per l'Excm. Sr. Jaume Gil Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques) 1995.

Medicina i Tecnologia en el context històric (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Felip Albert Cid i Rafael, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán) 1995.

Els sòlids platònics (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Pilar Bayer i Isant, Doctora en Matemàtiques, i contestació per l'Excm. Sr. Ricard Garcia i Vallès, Doctor en Dret) 1996.

La normalització en Bioquímica Clínica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Xavier Fuentes i Arderiu, Doctor en Farmàcia, i contestació per l'Excm. Sr. Tomàs Vidal i Bendito, Doctor en Geografia) 1996.

L'entropia en dos finals de segle (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques, i contestació per l'Excm. Sr. Pere Miró i Plans, Doctor en Ciències Químiques) 1996.

Vida i música (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Carles Ballús i Pascual, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Espadaler i Medina, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1996.

La diferencia entre los pueblos (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Il·lm. Sr. Sebastià Trías Mercant, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'Excm. Sr. Àngel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres) 1996.

L'aventura del pensament teològic (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teologia, i contestació per l'Excm. Sr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques) 1996.

El derecho del siglo XXI (Discurs d'ingrés com a acadèmic d'Honor de l'Excm. Sr. Dr. Rafael Caldera, President de Venezuela, i contestació per l'Excm. Sr. Àngel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres) 1996.

L'ordre dels sistemes desordenats (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques, i contestació per l'Excm. Sr. Joan Bassegoda i Novell, Doctor en Arquitectura) 1997.

Un clam per a l'ocupació (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Isidre Fainé i Casas, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Joan Bassegoda i Nonell, Doctor en Arquitectura) 1997.

Rosalía de Castro y Jacinto Verdaguer, visión comparada (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Jaime M. de Castro Fernández, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Pau Umbert i Millet, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1998.

La nueva estrategia internacional para el desarrollo (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Santiago Ripol i Carulla, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1998.

El aura de los números (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins,

Canals i Ports, i contestació per l'Excm. Sr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques) 1998.

Nova recerca en Ciències de la Salut a Catalunya (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Anna Maria Carmona i Cornet, Doctora en Farmàcia, i contestació per l'Excm. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 1999.

Dilemes dinàmics en l'àmbit social (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Albert Biayna i Mulet, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 1999.

Mercats i competència: efectes de liberalització i la desregulació sobre l'eficàcia econòmica i el benestar (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Amadeu Petitbó i Juan, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Jaime M. de Castro Fernández, Doctor en Dret) 1999.

Epidemias de asma en Barcelona por inhalación de polvo de soja (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Ma. José Rodrigo Anoro, Doctora en Medicina, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Llort i Brull, Doctor en Ciències Econòmiques) 1999.

Hacia una evaluación de la actividad cotidiana y su contexto: ¿Presente o futuro para la metodología? (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Maria Teresa Anguera Argilaga, Doctora en Filosofia i Lletres (Psicologia) i contestació per l'Excm. Sr. Josep A. Plana i Castellví, Doctor en Geografia i Història) 1999.

Directorio 2000

Génesis de una teoría de la incertidumbre. Acte d'imposició de la Gran Creu de l'Orde d'Alfons X el Savi a l'Excm. Sr. Dr. Jaume Gil-Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Financeres) 2000.

Antonio de Capmany: el primer historiador moderno del Derecho Mercantil (discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Xavier Añoveros Trías de Bes, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Santiago Dexeus i Trías de Bes, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2000.

La medicina de la calidad de vida (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Luís Rojas Marcos, Doctor en Psicologia, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en psicología) 2000.

Pour une science touristique: la tourismologie (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Il·lm. Sr. Dr. Jean-Michel Hoerner, Doctor en Lletres i President de la Universitat de Perpinyà, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Jaume Gil-Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques) 2000.

Virus, virus entèrics, virus de l'hepatitis A (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Albert Bosch i Navarro, Doctor en Ciències Biològiques, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària) 2000.

Mobilitat urbana, medi ambient i automòbil. Un desafiament tecnològic permanent (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Pere de Esteban Altirriba, Doctor en Enginyeria Industrial, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Carlos Dante Heredia García, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2001.

El rei, el burgès i el cronista: una història barcelonina del segle XIII (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. José Enrique Ruiz-Domènec, Doctor en Història, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Felip Albert Cid i Rafael, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2001.

La informació, un concepte clau per a la ciència contemporània (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Salvador Alsius i Clavera, Doctor en Ciències de la Informació, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports) 2001.

La drogaaddicció com a procés psicobiològic (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Miquel Sánchez-Turet, Doctor en Ciències Biològiques, i contestació per l'Excm. Sr. Pedro de Esteban Altirriba, Doctor en Enginyeria Industrial) 2001.

Un univers turbulent (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jordi Isern i Vilaboy, Doctor en Física, i contestació per l'Excm. Sra. Dra. Maria Teresa Anguera Argilaga, Doctora en Psicologia) 2002.

L'envelliment del cervell humà (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Dr. Jordi Cervós i Navarro, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep Ma. Pou d'Avilés, Doctor en Dret) 2002.

Les telecomunicacions en la societat de la informació (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Àngel Cardama Aznar, Doctor en Enginyeria de Telecomunicacions, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports) 2002.

La veritat matemàtica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, doctor en Matemàtiques, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 2003.

L'humanisme essencial de l'arquitectura moderna (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Helio Piñón i Pallarés, Doctor en Arquitectura, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Xabier Añoveros Trías de Bes, Doctor en Dret) 2003.

De l'economia política a l'economia constitucional (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Joan Francesc Corona i Ramon, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Xavier Iglesias i Guiu, Doctor en Medicina) 2003.

Temperància i empatia, factors de pau (Conferència dictada en el curs del cicle de la Cultura de la Pau per el Molt Honorable Senyor Jordi Pujol, President de la Generalitat de Catalunya, 2001) 2003.

Reflexions sobre resistència bacteriana als antibiòtics (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Dra. Ma. de los Angeles Calvo i Torras, Doctora en Farmàcia i Veterinària, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària) 2003.

La transformación del negocio jurídico como consecuencia de las nuevas tecnologías de la información (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Rafael Mateu de Ros, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Jaime Manuel de Castro Fernández, Doctor en Dret) 2004.

La gestión estratégica del inmovilizado (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Dra. Anna Maria Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresariales, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep J. Pintó i Ruiz, Doctor en Dret) 2004.

Los costes biológicos, sociales y económicos del envejecimiento cerebral (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Félix F. Cruz-Sánchez, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, Doctor en Matemàtiques) 2004.

El conocimiento glaciar de Sierra Nevada. De la descripción ilustrada del siglo XVIII a la explicación científica actual. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Antonio Gómez Ortiz, Doctor en Geografia, i contestació per l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. Maria Teresa Anguera Argilaga, Doctora en Filosofia i Lletres (Psicologia))2004.

Los beneficios de la consolidación fiscal: una comparativa internacional (Discurs de recepció com a acadèmic d'Honor de l'Excm. Sr. Dr. Rodrigo de Rato y Figaredo, Director-Gerent del Fons Monetari Internacional. El seu padrí d'investidura és l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaime Manuel de Castro Fernández, Doctor en Dret) 2004.

Evolución histórica del trabajo de la mujer hasta nuestros días (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Eduardo Alemany Zaragoza, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Rafel Orozco i Delclós, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2004.

Geotecnia: una ciencia para el comportamiento del terreno (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Antonio Gens Solé, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports) 2005.

Sessió acadèmica a Perpinyà, on actuen com a ponents; Excma. Sra. Dra. Anna Maria Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresarials i Excm. Sr. Dr. Jaume Gil-Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials: “*Nouvelles perspectives de la recherche scientifique en économie et gestion*”; Excm. Sr. Dr. Rafel Orozco i Delcós, Doctor en Medicina i Cirurgia: “*L'impacte mèdic i social de les cèl·lules mare*”; Excma. Sra. Dra. Anna Maria Carmona i Cornet, Doctora en Farmàcia: “*Nouvelles stratégies oncologiques*”; Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària: “*Les résistences bactériennes a les antibiotiques*”. 2005.

Los procesos de concentración empresarial en un mercado globalizado y la consideración del individuo (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Fernando Casado Juan, Doctor en Ciències Econòmiques i Em-

presarials, i contestació de l'Excm. Sr. Dr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 2005.

“Son nou de flors els rams li renc” (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jaume Vallcorba Plana, Doctor en Filosofia i Lletres (Secció Filologia Hispànica), i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Enrique Ruíz-Domènec, Doctor en Filosofia i Lletres) 2005.

Historia de la anestesia quirúrgica y aportación española más relevante (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Vicente A. Gancedo Rodríguez, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Lloret i Brull, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2006.

El amor y el desamor en las parejas de hoy (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Paulino Castells Cuixart, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Joan Trayter i García, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2006.

El fenomen mundial de la deslocalització com a instrument de reestructuració empresarial (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort i Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Isidre Fainé i Casas, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2006.

Biomaterials per a dispositius implantables en l'organisme. Punt de trobada en la Historia de la Medicina i Cirurgia i de la Tecnologia dels Materials (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Anton Planel·l i Estany, Doctor en Ciències Físiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària) 2006.

La ciència a l'Enginyeria: El llegat de l'école polytechnique. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Xavier Oliver i Olivella, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, Doctor en Matemàtiques) 2006.

El voluntariat: Un model de mecenatge pel segle XXI. (Discurs d'ingrés de l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. Rosamarie Cammany Dorr, Doctora en Sociologia de la Salut, i contestació per l'Excma. Sra. Dra. Anna Maria Carmona i Cornet, Doctora en Farmàcia) 2007.

El factor religioso en el proceso de adhesión de Turquía a la Unión Europea. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Maria Ferré i Martí, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Carlos Dante Heredia García, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2007.

Coneixement i ètica: reflexions sobre filosofia i progrés de la propedèutica mèdica. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Màrius Petit i Guinovart, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teologia) 2007.

Problemática de la familia ante el mundo actual. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic honorari Excm. Sr. Dr. Gustavo José Noboa Bejarano, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Paulino Castells Cuixart, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2007.

Alzheimer: Una aproximació als diferents aspectes de la malaltia. (Discurs d'ingrés de l'acadèmica honoraria Excma. Sra. Dra. Nuria Durany Pich, Doctora en Biologia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate, Doctor-Enginyer de Camins, Canals i Ports) 2008.

Guillem de Guimerà, Frare de l'hospital, President de la Generalitat i gran Prior de Catalunya. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic honorari Excm. Sr. Dr. Josep Maria Sans Travé, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. D. José E. Ruiz Domènec, Doctor en Filosofia Medieval) 2008.

La empresa y el empresario en la historia del pensamiento económico. Hacia un nuevo paradigma en los mercados globalizados del siglo XXI. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Guillermo Sánchez Vilariño, Doctor Ciències Econòmiques i Financeres, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaume Gil Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Financeres) 2008.

Incertesa i bioenginyeria (Sessió Acadèmica dels acadèmics corresponents Excm. Sr. Dr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia amb els ponents Excm. Sr. Dr. Joan Anton Planell Estany, Doctor en Ciències Físiques, Excma. Sra. Dra. Anna M. Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Financeres i Il·lm. Sr. Dr. Humberto Villavicencio Mavrich, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2008.

Els Ponts: Història i repte a l'enginyeria estructural (Sessió Acadèmica dels acadèmics numeraris Excm. Sr. Dr. Xavier Oliver Olivella, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, i Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, amb els Ponents Il·lm. Sr. Dr. Angel C. Aparicio Bengoechea, Professor i Catedràtic de Ponts de l'escola Tècnica Superior d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Barcelona, Il·lm. Sr. Dr. Ekkehard Ramm, Professor, institute Baustatik) 2008.

Marketing político y sus resultados (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Francisco Javier Maqueda Lafuente, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales i contestació per l'acadèmica de número Excm. Sra. Dra. Anna M. Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Financeres) 2008.

Modelo de predicción de "Enfermedades" de las Empresas a través de relaciones Fuzzy (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Antoni Terceño Gómez, Doctor en Ciències Econòmiques i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Paulino Castells Cuixart, Doctor en Medicina) 2009.

Células Madre y Medicina Regenerativa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Juan Carlos Izpisua Belmonte, Doctor en Farmàcia i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Joaquim Girone-lla i Coll, Doctor en Medicina) 2009.

Financiación del déficit externo y ajustes macroeconómicos durante la crisis financiera El caso de Rumania (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Mugur Isarescu, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales) 2009.

El legado de Jean Monnet (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excm. Sra. Dra. Teresa Freixas Sanjuán, Doctora en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Fernando Casado Juan, Doctor en Ciències Econòmiques) 2010.

La economía china: Un reto para Europa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jose Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciències Humanes, Socials i Jurídiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales) 2010.

Les radiacions ionitzants i la vida (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Albert Biete i Solà, Doctor en Medicina, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques) 2010.

Gestió del control intern de riscos en l'empresa postmoderna: àmbits econòmic i jurídic (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Ramon Poch i Torres, Doctor en Dret i Ciències Econòmiques i Empresariales, i contestació per l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. Anna Maria Gil i Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresariales) 2010.

Tópicos típicos y expectativas mundanas de la enfermedad del Alzheimer (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Rafael Blesa, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Llort i Brull, Doctor en Ciències econòmiques i Dret) 2010.

Los Estados Unidos y la hegemonía mundial: ¿Declive o reinvencción? (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Mario Barquero i Cabrero, Doctor en Economia i Empresa, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort i Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales) 2010.

El derecho del Trabajo encrucijada entre los derechos de los trabajadores y el derecho a la libre empresa y la responsabilidad social corporativa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Manuel Subirana Canterell) 2011.

Una esperanza para la recuperación económica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jaume Gil i Lafuente, Doctor en Econòmiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teologia) 2011.

Certes i incertes en el diagnòstic del càncer cutani: de la biologia molecular al diagnòstic no invasiu (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Josep Malveyh, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Llort, Doctor en Econòmiques i Dret) 2011.

Una mejor universidad para una economía más responsable (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Senén Barro Ameneiro, Doctor en

Ciències de la Computació i Intel·ligència, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaume Gil i Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales) 2012.

La transformació del món després de la crisi. Una anàlisi polièdrica i transversal (Sessió inaugural del Curs Acadèmic 2012-2013 on participen com a ponents: l'Excm. Sr. Dr. José Juan Pintó Ruiz, Doctor en Dret: “*El Derecho como amortiguador de la inequidad en los cambios y en la Economía como impulso rehumanizador*”, Excm. Sra. Dra. Rosmarie Cammany Dorr, Doctora en Sociologia de la Salut: “*Salut: mitjà o finalitat?*”, Excm. Sr. Dr. Àngel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres: “*Globalización Económico-Cultural y Repliegue Identitario*”, Excm. Sr. Dr. Jaime Gil Aluja, Doctor en Econòmiques: “*La ciencia ante el desafío de un futuro progreso social sostenible*” i Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibañez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports: “*El reto de la transferencia de los resultados de la investigación a la industria*”), publicació en format digital www.reialacademiadoctors.cat, 2012.

La quantificació del risc: avantatges i limitacions de les assegurances (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numeraria Excm. Sra. Dra. Montserrat Guillén i Estany, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresariales, i contestació per l'acadèmica de número Excm. Sra. Dra. M. Teresa Anguera i Argilaga, Doctora en Filosofia i Lletres-Psicologia) 2013.

El procés de la visió: de la llum a la consciència (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Rafael Ignasi Barraquer i Compte, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciències Humanes, Socials i Jurídiques) 2013.

Formación e investigación: creación de empleo estable (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Mario Barquero Cabrero, Doctor en Economia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Dret) 2013.

El sagrament de l'Eucaristia: de l'Últim Sopar a la litúrgia cristiana antiga (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Armand Puig i Tàrrach, Doctor en Sagrada Escripura, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaume Vallcorba Plana, Doctor en Filosofia i Lletres) 2013.

Al hilo de la razón. Un ensayo sobre los foros de debate (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Enrique Tierno Pérez-Relaño, Doctor en Física Nuclear, y contestación por la académica de número Excma. Sra. Dra. Ana María Gil Lafuente, Doctora en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.

**Colección Real Academia Europea de Doctores
Fundación Universitaria Eserp**

1. *La participació del Sistema Nerviós en la producció de la sang i en el procés cancerós* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Pere Gascón i Vilaplana, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. Montserrat Guillén i Estany, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2014.
ISBN: 978-84-616-8659-9, Dipòsit Legal: B-5605-2014
2. *Información financiera: luces y sombras* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Emili Gironella Masgrau, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-616-8830-2, Depósito Legal: B-6286-2014
3. *Crisis, déficit y endeudamiento* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Juan Francisco Corona Ramón, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.
ISBN: 978-84-616-8848-7, Depósito Legal: B-6413-2014
4. *Les empreses d'alt creixement: factors que expliquen el seu èxit i la seva sostenibilitat a llarg termini* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Oriol Amat i Salas, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Santiago Dexeus i Trias de Bes, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2014.
ISBN: 978-84-616-9042-8, Dipòsit Legal: B-6415-2014

5. *Estructuras metálicas* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Joan Olivé Zaforteza, Doctor en Ingeniería Industrial y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Xabier Añoveros Trias de Bes, Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-616-9671-0, Depósito Legal: B-7421-2014
6. *La acción exterior de las comunidades autónomas* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Josep Maria Bové Montero, Doctor en Administración y Dirección de Empresas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-616-9672-7, Depósito Legal: B-10952-201
7. *El eco de la música de las esferas. Las matemáticas de las consonancias* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Vicente Liern Carrión, Doctor en Ciencias Matemáticas (Física Teórica) y contestación por la académica de número Excma. Sra. Dra. Pilar Bayer Isant, Doctora en Matemáticas) 2014.
ISBN: 978-84-616-9929-2, Depósito Legal: B-11468-2014
8. *La media ponderada ordenada probabilística: Teoría y aplicaciones* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. José Maria Merigó Lindahl, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, Doctor en Ciencias Matemáticas) 2014.
ISBN: 978-84-617-0137-7, Depósito Legal: B-12322-2014
9. *La abogacía de la empresa y de los negocios en el siglo de la calidad* (Discurso de ingreso de la académica numeraria Excma. Sra. Dra. María José Esteban Ferrer, Doctora en Economía y Empresa y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Carlos Dante Heredia García, Doctor en Medicina y Cirugía) 2014.
ISBN: 978-84-617-0174-2, Depósito Legal: B-12850-2014
10. *La ciutat, els ciutadans i els tributs* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Enrique Tierno Pérez-Relaño, Doctor en Física Nuclear) 2014.
ISBN: 978-84-617-0354-8, Dipòsit Legal: B-13403-2014

11. *Organización de la producción: una perspectiva histórica* (Discurso de ingreso de los académicos numerarios Excmo. Sr. Dr. Joaquín Bautista Valhondo, Doctor en Ingeniería Industrial y del Excmo. Sr. Dr. Francisco Javier Llovera Sáez, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-617-0359-3, Depósito Legal: B 13610-2014
12. *Correlación entre las estrategias de expansión de las cadenas hoteleras Internacionales y sus rentabilidades* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Onofre Martorell Cunill, Doctor en Economía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teología) 2014.
ISBN: 978-84-617-0546-7, Depósito Legal: B 15010-2014
13. *La tecnología, detonante de un nuevo panorama en la educación superior* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Lluís Vicent Safont, Doctor en Ciencias de la Información y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciencias Humanas, Sociales y Jurídicas y Doctor en Administración y Alta Dirección de Empresas) 2014.
ISBN: 978-84-617-0886-4, Depósito Legal: B 16474-2014
14. *Globalización y crisis de valores* (Discurso de ingreso del académico de Honor Excmo. Sr. Dr. Lorenzo Gascón, Doctor en Ciencias Económicas y contestación por la académica de número Excmo. Sra. Dra. Ana María Gil Lafuente, Doctora en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.
ISBN: 978-84-617-0654-9, Depósito Legal: B 20074-2014
15. *Paradojas médicas* (Discurso de ingreso del Académico Correspondiente para Venezuela Excmo. Sr. Dr. Francisco Kerdel-Vegas, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Llort Brull, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-617-1759-0, Depósito Legal: B 20401-2014
16. *La formación del directivo. Evolución del entorno económico y la comunicación empresarial* (Discurso de ingreso de los académicos numerarios Excmo. Sr. Dr. Juan Alfonso Cebrián Díaz, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y del Excmo. Sr. Dr. Juan Ma-

ría Soriano Llobera, Doctor en Administración y Dirección de Empresas y Doctor en Ciencias Jurídicas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Fernando Casado Juan, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.

ISBN:978-84-617-2813-8, Depósito Legal: B 24424-2014

17. *La filosofia com a cura de l'ànima i cura del món* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Francesc Torralba Roselló, Doctor en Filosofia i Doctor en Teologia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. David Jou i Mirabent, Doctor en Física) 2014.

ISBN: 978-84-617-2459-8, Dipòsit Legal: B 24425-2014

18. *Hacia una Teoría General de la Seguridad Marítima* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Jaime Rodrigo de Larrucea, Doctor en Derecho y Doctor en Ingeniería Náutica y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Juan Francisco Corona Ramón, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2015.

ISBN: 978-84-617-3623-2, Depósito Legal: B 27975-2014

Colección Real Academia Europea de Doctores

19. *Pensamiento Hipocrático, Biominimalismo y Nuevas Tecnologías. La Innovación en Nuevas Formas de Tratamiento Ortodóncico y Optimización del Icono Facial* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Luis Carrière Lluch, Doctor en Odontología y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Antoni Terceño Gómez, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2015.

ISBN: 978-84-606-5615-9, Depósito Legal: B 3966-2015

20. *Determinantes de las Escuelas de Pensamiento Estratégico de Oriente y Occidente y su contribución para el Management en las Organizaciones del Siglo XXI.* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente para Chile Excmo. Sr. Dr. Francisco Javier Garrido Morales, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciencias Humanas, Sociales y Jurídicas y Doctor en Administración y Alta Dirección de Empresas) 2015.

ISBN:978-84-606-6176-4, Depósito Legal: B 5867-2015

21. *Nuevos tiempos, nuevos vientos: La identidad mexicana, cultura y ética en los tiempos de la globalización.* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente para México Excmo. Sr. Dr. Manuel Medina Elizondo, Doctor en Ciencias de la Administración, y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciencias Humanas, Sociales y Jurídicas y Doctor en Administración y Alta Dirección de Empresas) 2015.
ISBN: 78-84-606-6183-2, Depósito Legal: B 5868-2015

22. *Implante coclear. El oído biónico.* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós Blanch, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joaquín Barraquer Moner, Doctor en Medicina y Cirugía) 2015.
ISBN: 978-84-606-6620-2, Depósito Legal: B 7832-2015

23. *La innovación y el tamaño de la empresa.* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Carlos Mallo Rodríguez, Doctor en Ciencias Económicas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-6621-9, Depósito Legal: B 7833- 2015

24. *Geologia i clima: una aproximació a la reconstrucció dels climes antics des del registre geològic* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Ramon Salas Roig, Doctor en Geologia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Enrique Tierno Pérez-Relaño, Doctor en Física Nuclear) 2015.
ISBN: 978-84-606-6912-8, Dipòsit Legal: B 9017-2015

25. *Belleza, imagen corporal y cirugía estética* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Josep Maria Serra i Renom, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-7402-3, Depósito Legal: B 10757-2015

26. *El poder y su semiología* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Michael Metzeltin, Doctor en Filología Románica y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina y Cirugía) 2015.
ISBN: 978-84-606-7992-9, Depósito Legal: B 13171-2015

27. *Atentados a la privacidad de las personas* (Discurso de ingreso del académico de honor Excmo. Sr. Dr. Enrique Lecumberri Martí, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-9163-1, Depósito Legal: B 17700-2015

28. *Panacea encadenada: La farmacología alemana bajo el yugo de la esvástica* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Francisco López Muñoz, Doctor en Medicina y Cirugía y Doctor en Lengua Española y Literatura y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-9641-4, Depósito Legal: B 17701-2015

29. *Las políticas monetarias no convencionales: El Quantitative Easing*” (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Juan Pedro Aznar Alarcón, Doctor en Economía y Administración de Empresas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-608-299-1, Depósito Legal: B 25530-2015

30. *La utopía garantista del Derecho Penal en la nueva “Edad Media”* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Fermín Morales Prats, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2015.
ISBN- 978-84-608-3380-2, Depósito Legal: B 26395-2015

31. *Reflexions entorn el Barroc* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Salvador de Brocà Tella, Doctor en Filosofia i lletres, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Gil Ribas, Doctor en Teologia) 2016.
ISBN- 978-84-608-4991-9, Depósito Legal: B 30143-2015

32. *Filosofia i Teologia a Incerta Glòria. Joan Sales repensa mig segle de cultura catalana* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Josep-Ignasi Saranyana i Closa, Doctor en teologia i doctor en filosofia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Francesc Torralba i Roselló, Doctor en teologia i doctor en filosofia) 2016.
ISBN- 978- 84- 608-5239-1, Depósito Legal: B 1473-2016

33. *Empresa familiar: ¿Sucesión? ¿Convivencia generacional?* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Miguel Ángel Gallo Laguna de Rins, Doctor en Ingeniería y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós Blanch, Doctor en Medicina y Cirugía) 2016.
ISBN- 978 84 6085663-4, Depósito Legal: B 3910-2016

34. *Reflexiones y alternativas en torno a un modelo fiscal agotado.* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Antoni Durán-Sindreu Buxadé, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2016.
ISBN- 978-84-608-5834-8, Depósito Legal: B 4684-2016

35. *La figura del emprendedor y el concepto del emprendimiento.* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Antonio Pulido Gutiérrez, Doctor en Economía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciencias Humanas, Sociales y Jurídicas y Doctor en Alta Administración de Empresas) 2016.
ISBN- 978-84-608-5926-0, Depósito Legal: B 4685-2016

36. *La Cirugía digestiva del siglo XXI* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Juan Carlos García-Valdecasas Salgado, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Xabier Añoberos Trias de Bes, Doctor en Derecho) 2016.
ISBN: 978-84-6086034-1, Depósito Legal: B 5802-2016

37. *Derecho civil, persona y democracia* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Alfonso Hernández-Moreno, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2016.
ISBN: 978-84-608-6838-5, Depósito Legal: B 7644-2016

38. *Entendiendo a Beethoven* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Francisco Javier Tapia García, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós Blanch, Doctor en Medicina y Cirugía) 2016.
ISBN: 978-84-608-7507-9, Depósito Legal: B 10567-2016

39. *Fútbol y lesiones de los meniscos* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Ramon Cugat Bertomeu, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós Blanch, Doctor en Medicina y Cirugía) 2016.
ISBN: 978-84-608-8578-8, Depósito Legal: B 12876-2016

40. *¿Hacia un nuevo derecho de gentes? El principio de dignidad de la persona como precursor de un nuevo derecho internacional* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Santiago J. Castellà Surribas, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2016.
ISBN: 978-84-608-8579-5, Depósito Legal: B 14877-2016

41. *L'empresa més enllà de l'obra estètica* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jordi Martí Pidelaserra, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Dret) 2016.
ISBN: 978-84-608-9360-8, Depósito Legal: B 15757-2016

42. *El reto de mejorar la calidad de la auditoria* (Discurso de ingreso del académico correspondiente Excmo. Sr. Dr. Frederic Borràs Pàmies, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Emili Gironella Masgrau, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2016.
ISBN: 978-84-608-9688-3, Depósito Legal: B 16347-2016

43. *Geografia, diffusione e organizzazione cristiana nei primi secoli del cristianesimo* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Angelo Di Berardino, Doctor en Teología - Doctor en Historia y Filosofía y contestación por el académico de número Excmo. y Mgfc. Sr. Rector Armand Puig i Tàrrach, Doctor en Sagrada Escritura) 2016.
ISBN: 978-84-617-5090-0, Depósito Legal: B 21706-2016

44. *Los cónsules de Ultramar y Barcelona* (Discurso de ingreso del académico correspondiente Excmo. Sr. Dr. Dr. Albert Estrada-Rius, Doctor en Derecho y Doctor en Historia y contestación por el académico de

número Excmo. Sr. Dr. Carlos Dante Heredia García, Doctor en Medicina y Cirugía) 2016.

ISBN: 978-84-617-5337-6, Depósito Legal: B 21707-2016

45. *El implante dental y la Osteointegración* (Discurso de ingreso del académico correspondiente Excmo. Sr. Dr. Carlos Aparicio Magallón, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina y Cirugía) 2016.

ISBN: 978-84-617-5598-1, Depósito Legal: B-22187-2016

46. *La empresa social compitiendo en el mercado: principios de buen gobierno* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. José Antonio Segarra Torres, Doctor en Dirección de Empresas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Miguel Ángel Gallo Laguna de Rins, Doctor en Ingeniería Industrial) 2016.

ISBN: 978-84-617-5971-2, Depósito Legal: B-23123-2016

47. *Incertidumbre y neurociencias: pilares en la adopción de decisiones* (Discurso de ingreso del académico correspondiente Excmo. Sr. Dr. Jorge Bachs Ferrer, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Jaime Gil Aluja, Doctor en Ciencias Políticas y Económicas) 2016.

ISBN: 978-84-617-6138-8, Depósito Legal: B-23124-2016

48. *¿Puede el marketing salvar al mundo? Expectativas para la era de la escasez* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. José Luis Nueno Inieta, Doctor of Business Administration y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Miguel Ángel Gallo Laguna de Rins, Doctor en Ingeniería Industrial) 2016.

ISBN: 978-84-617-6499-0, Depósito Legal: B 24060-2016

49. *Calidad de vida de los pacientes afectos de cáncer de próstata según el tratamiento realizado* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Ferran Guedea Edo, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Albert Biete Sola, Doctor en Medicina y Cirugía) 2016.

ISBN: 978-84-617-7041-0, Depósito Legal: B 26030-2016

50. *Relazioni conflittuali nelle aziende familiari: determinanti, tipologie, evoluzione, esiti* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Salvatore Tomaselli, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales, Dirección de Empresa y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Miguel Ángel Gallo Laguna de Rins, Doctor en Ingeniería Industrial) 2017.
ISBN: 978-84-617-7820-1, Depósito Legal: B 1712 -2017
51. *Sobre el coleccionismo. Introducción a la historia* (Discurso de ingreso del académico correspondiente Excmo. Sr. Dr. Manuel Puig Costa, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina y Cirugía) 2017.
ISBN: 978-84-617-7854-6, Depósito Legal: B 1713-2017
52. *Teoria de la semblança i govern universitari* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jaume Armengou Orús, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports) 2017.
ISBN: 978-84-617-8115-7, Depósito Legal: B 2853- 2017
53. *Història de la malaltia i de la investigació oncològica. Retorn als orígens* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Mariano Monzó Planella, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Joaquim Gironella Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2017.
ISBN: 978-84-617-8179-9, Depósito Legal: B 2854-2017
54. *Diagnóstico precoz del Cáncer de Pulmón: El Cribado, una herramienta para avanzar en su curación* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. Laureano Molins López-Rodó, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina y Cirugía) 2017.
ISBN: 978-84-617-8457-8 , Depósito Legal: B 3937-2017
55. *Honor, crédito en el mercado y la exceptio veritatis* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. Felio Vilarrubias Guillamet, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina y Cirugía) 2017.
ISBN: 978-84-617-8867-5 , Depósito Legal: B 6307-2017

56. *La vida és una llarga oxidació* (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Dra. Nicole Mahy Géhenne, Doctora en Farmàcia, i contestació per l'acadèmic de número Excm Sr. Dr. Rafael Blesa González, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2017.
ISBN: 978-84-617-9179-8, Depósito Legal: B 6308-2017

57. *Salud periodontal y salud general: la alianza necesaria* (Discurso de ingreso de la académica numeraria Excma. Sra. Dra. Nuria Vallcorba Plana, Doctora en Odontología y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Jaime Rodrigo de Larrucea, Doctor en Derecho y Doctor en Ingeniería Náutica) 2017.
ISBN: 978-84-617-9253-5, Depósito Legal: B 8541-2017

58. *Gobierno y administración en la empresa familiar* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. José Manuel Calavia Molinero, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2017.
ISBN: 978-84-697-2296-1, Depósito Legal: B 10562-2017

59. *Darwin, Wallace y la biología del desarrollo evolutiva* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. Daniel Turbón Borrega, Doctor en Filosofía y Letras y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Felio Vilarrubias Guillamet, Doctor en Derecho) 2017.
ISBN: 978-84-697-2678-5, Depósito Legal: B 11574-2017

60. *EL asesoramiento financiero, la figura del Asesor Financiero y de las E.A.F.I.s* (Discurso de ingreso de la académica de número Excma. Sra. Dra. Montserrat Casanovas Ramon, Doctora en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Maria Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2017.
ISBN: 978-84-697-3635-7, Depósito Legal: B 15061-2017

61. *Dieta Mediterránea: una visión global / La nutrición comunitaria en el siglo XXI* (Discursos de ingreso de los académicos de número Excmo. Sr. Dr. Lluís Serra Majem, Doctor en Medicina y Excmo. Sr. Dr. Javier Aranceta Bartrina, Doctor en Medicina y Cirugía, contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Ramón Calvo Fernández, Doctor en Medicina y Cirugía, y la Excma. Sra.

Dra. Maria dels Àngels Calvo Torras, Doctora en Veterinaria y Doctora en Farmacia) 2017.

ISBN: 978-84-697-4524-3, Depósito Legal: B 17729-2017

62. *La conquista del fondo del ojo* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. Borja Corcóstegui, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina y Cirugía) 2017.

ISBN: 978-84-697-4905-0, Depósito Legal: B 22088-2017

63. *Barcelona, Galería Urbana* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. Juan Trias de Bes, Doctor en Arquitectura y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Jaime Rodrigo de Larrucea, Doctor en Derecho y Doctor en Ingeniería Náutica) 2017.

ISBN: 978-84-697-4906-7, Depósito Legal: B 24507-2017

64. *La influencia del derecho español en México* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente para México Excmo. Sr. Dr. Jesús Gerardo Sotomayor Garza, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Jordi Martí Pidelaserra, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2017.

ISBN: 978-84-697-5210-4 , Depósito Legal: B 25165-2017

65. *Delito fiscal y proceso penal: crónica de un desencuentro* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente Excmo. Sr. Dr. Joan Iglesias Capellas, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Emili Gironella Masgrau, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2017.

ISBN: 978-84-697-6524-1, Depósito Legal: B 25318-2017

66. *Laïcitat i laïcisme en l'occident europeu* (Discurs d'ingrés de l'Emm. i Rvdm. Dr. Lluís Martínez Sistach, Doctor en Dret Canònic i Civil, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Francesc Torralba Roselló, Doctor en Filosofia i Doctor en Teologia) 2017.

ISBN: 978-84-697-6525-8, Depósito Legal: B 28921-2017

67. *Lo disruptivo y el futuro: tecnología y sociedad en el siglo XXI* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente Excmo. Sr. Dr. Luis Pons Puiggrós, Doctor en Administración y Dirección de Empresas, y

- contestación del Académico de Número Excmo. Sr. Dr. José Ramón Calvo Fernández, Doctor en Medicina) 2017.
ISBN: 978-84-697-8211-8, Depósito Legal: B 29804-2017
68. *Avances Tecnológicos en Implantología Oral: hacia los implantes dentales inteligentes* (Discurso de ingreso del académico de Número Excmo. Sr. Dr. Xavier Gil Mur, Doctor en Ingeniería Química y Materiales, Rector de la Universidad de Catalunya y contestación del Académico de Número Excmo. Sr. Dr. Jaime Rodrigo de Larrucea, Doctor en Derecho y Ingeniería Náutica) 2018.
ISBN: 978-84-697-9148-6, Depósito Legal: B 1862-2018.
69. *La función del marketing en la empresa y en la economía* (Discurso de ingreso del académico de Número Excmo. Sr. Dr. Carlo Maria Gallucci Calabrese, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación del Académico de Número Excmo. Sr. Dr. Jaime Rodrigo de Larrucea, Doctor en Derecho y Ingeniería Náutica) 2018.
ISBN: 978-84-697-9161-5, Depósito Legal: B 1863-2018
70. *El nuevo materialismo del siglo XXI: Luces y sombras* (Discurso de ingreso de l académica de Número Excma. Sra. Dra. Mar Alonso Almeida, Dra. en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación del Académico de Número Excm. Sr. Dr. Pedro Aznar Alarcón, Doctor en Económicas y Administración de empresas) 2018.
ISBN: 978-84-09-00047-0 , Depósito Legal: B 5533-2018
71. *La dinámica mayoría – minoría en las sociedades de capital* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente Excmo. Sr. Dr. Rodolfo Fernández-Cuellas, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Emili Gironella Masgrau, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2018.
ISBN: 978-84-09-00419-5 , Depósito Legal: B 6898-2018
72. *Rubén Darío, Japón y Japonismo* (Discurso de ingreso del Académico de Honor, Hble. Sr. Naohito Watanabe, Cónsul General del Japón en Barcelona y contestación por el académico de número Excmo. Excmo. Sr. Dr. José María Bové Montero. Doctor en Administración y Dirección de Empresas) 2018.
ISBN: 978-84-09-01887-1, Depósito Legal: B 12410-2018

73. *Farmacología Pediátrica: pasado, presente y perspectivas de futuro* (Discurso de ingreso de la académica correspondiente Excm. Sra. Dra. Ma^a Asunción Peiré García, Doctora en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Pere Gascón Vilaplana, Doctor en Medicina) 2018.
ISBN: 978-84-09-02147-5 , Depósito Legal: B-13911-2018
74. *Pluralismo y Corporativismo. El freno a la Economía dinámica* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. Juan Vicente Sola, Doctor en Derecho y Economía y contestación por el académico de Honor Excmo. Sr. Dr. Edmund Phelps, Premio Nobel de Economía 2006) 2018.
ISBN: 978-84-09-02544-2 , Depósito Legal: B-15699-2018
75. *El Valor del liderazgo* (Discurso de ingreso de la académica de número Excm. Sra. Dra. Mireia Las Heras Maestro, Doctora en Dirección de Empresas y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. José Antonio Segarra, Doctor en Administración de Empresas) 2018.
ISBN: 978-84-09-02545-9 , Depósito Legal: B-15700-2018
76. *Reflexiones sobre la autoría de las publicaciones científicas* (Discurso de ingreso de la académica Correspondiente Excm. Sra. Dra. Marta Pulido Mestre, Doctora en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina y Cirugía) 2018.
ISBN: 978-84-09-03005-7, Depósito Legal: B-16369-2018
77. *Perspectiva humanística de la bioética en estomatología / odontología* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic Numerari Excm. Sr. Dr. Josep M. Ustrell i Torrent, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic Numerari Excm. Sr. Dr. Ferran Guedea Edo, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2018.
ISBN: 978-84-09-04140-4, Depósito Legal: B-21704-2018
78. *Evolución de la información relacionada con la alimentación y la nutrición: retos de adaptación por el consumidor* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente Excmo. Sr. Dr. Rafael Urrialde de Andrés, Doctor en Ciencias Biológicas y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Lluís Serra Majem, Doctor en Medicina) 2018.
ISBN: 978-84-09-0523-9, Depósito Legal: B-3763-2018

79. *Delaneurocirugíamística dela antigüedad, a los retos que afronta en el siglo XXI. Los cambios de paradigma según la evolución de la neurocirugía en el tiempo.* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente Excmo. Sr. Dr. Jesús Lafuente Baraza, Doctor en Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Luis Carrière Lluch, Doctor en Odontología) 2018.
ISBN: 978-84-09-05288-2, Depósito Legal: B-24477-2018

80. *La Unitat de Tuberculosi Experimental. 20 anys d'història / The Experimental Tuberculosis Unit: 20 years of history* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic Numerari Excm. Sr. Dr. Pere Joan Cardona Iglesias, Doctor en Medicina, i contestació per l'acadèmic Numerari Excm. Sr. Dr. Emili Gironella Masgrau, Doctor en Ciències Econòmiques) 2018.
ISBN: 978-84-09-056972, Depósito Legal: B25357-2018

81. *Noucentisme, avantguardisme i model de país: la centralitat de la cultura* (Discurs d'ingrés de l'acadèmica Numeraria Excma. Sra. Dra. Mariàngela Vilallonga Vives, Doctora en Filologia Clàssica, i contestació per l'acadèmica Numeraria Excma. Sra. Dra. M. Àngels Calvo Torras, Doctora en Veterinària) 2018.
ISBN: 978-84-09-0680-1, Depósito Legal: B-26513-2018

82. *Abrir las puertas de la Biblioteca de Alejandría* (Discurso de ingreso de la académica numeraria Excma. Sra. Dra. Sònia Fernández-Vidal, Doctora en Física, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. José Ramón Calvo Fernández, Doctor en Medicina y Cirugía) 2018.
ISBN: 978-84-09-06366-6, Depósito Legal: B-26855-2018

83. *Una mirada a Santiago Ramón y Cajal en su perfil humano y humanista* (Discurso de ingreso de la académico de número Excmo. Sr. Dr. Joaquín Callabed Carracedo, Doctor en Medicina y Cirugía, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina, Cirugía y Farmacia) 2019.
ISBN: 978-84-09-07209-5, Depósito Legal: B-29489-2018

84. *Paradigmas financieros en tela de juicio* (Discurso de ingreso del académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan Massons i Rabassa, Doctor en Administración y Dirección de Empresas, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Económicas y Derecho) 2019.
ISBN: 978-84-09-08163-9, Depósito Legal: DL: B-2390-2019

85. *La contabilidad y sus adaptaciones sectoriales. El caso especial del sector hotelero*

(Discurso de ingreso del Académico Correspondiente Excmo. Sr. Dr. Ramón M. Soldevila de Monteys, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Juan Francisco Corona Ramón, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2019.

ISBN: 978-84-09-08554-5, Depósito Legal: B-4341-2019

86. *La lógica difusa en la decisión de inversión empresarial frente al riesgo: veinte años entre la investigación pura y la aplicada*

(Discurso de ingreso del Académico Correspondiente Excmo. Sr. Dr. Richard Onses, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2019.

ISBN: 978-84-09-08897-3, Depósito Legal: B-5552-2019

87. *De la Tierra a la Luna* (Discurso de ingreso de los Académicos de Honor Excmo. Sr. Joan Roca i Fontané, Excmo. Sr. Josep Roca i Fontané y Excmo. Sr. Jordi Roca i Fontané), y contestación por los académicos de Número Excmo. Sr. Dr. José Ramón Calvo Fernández, Excmo. Sr. Dr. Juan Francisco Corona Ramón, Excmo. Sr. Dr. Santiago Castellà Surribas) 2019.

ISBN: 978-84-09-09831-6, Depósito Legal: B-8886-2019

88. *De la belleza de los materiales a las artes y las tecnologías avanzadas para la sociedad innovadora del siglo XXI* (Discurso de ingreso del Académico de Número Excmo. Sr. Dr. Josep Maria Guilemany Casadamon, Doctor en Ciencias Químicas, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Javier Gil Mur, Doctor en Ingeniería Química y Materiales) 2019.

ISBN: 978-84-09-09832-3, Depósito Legal: B-8887-2019

89. *Los Retos de la Sociedad Civil en una Democracia Avanzada* (Discurso de ingreso del Académico de Número Excmo. Sr. Dr. Aldo Olcese Santonja, Doctor en Economía Financiera y Presidente de la Fundación Independiente, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Alfredo Rocafort Nicolau, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y Doctor en Derecho) 2019.

ISBN: 978-84-09-10202-0, Depósito Legal: B-9670-2019

90. *Los dientes del comer al lucir: evolución de los materiales odontológicos y cambios sociales* (Discurso de ingreso del Académico de Número Excmo. Sr. Dr. Lluís Giner Tarrida, Doctor en Medicina y Cirugía, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina, Cirugía, Farmacia, Ciencias de la Salud) 2019.
ISBN: 978-84-09-10543-4, Depósito Legal: B-10575-2019
91. *Sujeto de la creatividad para ser más competitivos: El individuo creativo* (Discurso de ingreso como Académico de Honor Excmo. Sr. Joan B. Renart Cava, Presidente de Vichy Catalan Corporation, y contestación por el académico de Número Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós, Doctor en Medicina, Cirugía, Farmacia, Ciencias de la Salud) 2019.
ISBN: 978-84-09-10544-1, Depósito Legal: B-10576-2019
92. *Societat plural i religions* (Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia Europea de Doctors, com Acadèmic Numerari Excm. Sr. Dr. Antoni Matasch i Soler, Doctor en Teologia, i contestació de l'Acadèmic Numerari Excm. Sr. Dr. David Jou i Mirabent, Doctor en Física) 2019.
ISBN: 978-84-09-10917-3, Depósito Legal: B-12209-2019

RAD Tribuna Plural. La revista científica. 1ª Etapa

REVISTA 1 - Número 1/2014

Globalización y repliegue identitario, *Ángel Aguirre Baztán*. El pensament cristià, *Josep Gil Ribas*. El teorema de Gödel: recursivitat i indecidibilitat, *Josep Pla i Carrera*. De Königsberg a Göttingen: Hilbert i l'axiomatització de les matemàtiques, *Joan Roselló Moya*. Computerized monitoring and control system for ecopyrogenesis technological complex, *Yuriy P. Kondratenko, Oleksiy V.Kozlov*. Quelques réflexions sur les problèmes de l'Europe de l'avenir, *Michael Metzeltin*. Europa: la realidad de sus raíces, *Xabier Añoveros Trias de Bes*. Discurs Centenari 1914-2014, *Alfredo Rocafort Nicolau*. Economía-Sociedad-Derecho, *José Juan Pintó Ruiz*. Entrevista, *Jaime Gil Aluja*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 404.

REVISTA 2 - Número 2/2014 Monográfico Núm. 1

I Acto Internacional: Global Decision Making.

2014: à la recherche d'un Humanisme renouvelé de El Greco à Nikos Kazantzakis, *Stavroula-Ina Piperaki*. The descent of the audit profession, *Stephen Zeff*. Making global lawyers: Legal Practice, Legal Education and the Paradox of Professional Distinctiveness, *David B. Wilkins*. La tecnología, detonante de un nuevo panorama universitario, *Lluís Vicent Safont*. La salida de la crisis: sinergias y aspectos positivos. Moderador: *Alfredo Rocafort Nicolau*. Ponentes: Burbujas, cracs y el comportamiento irracional de los inversores, *Oriol Amat Salas*. La economía española ante el hundimiento del sector generador de empleo, *Manuel Flores Caballero*. Tomando el pulso a la economía española: 2014, año de encrucijada, *José Maria Gay de Liébana Saludas*. Crisis económicas e indicadores: diagnosticar, prevenir y curar, *Montserrat Guillén i Estany*. Salidas a la crisis, *Jordi Martí Pidelaserra*. Superación de la crisis económica y mercado de trabajo: elementos dinamizadores, *José Luís Salido Banús*.

Indicadores de financiación para la gestión del transporte urbano: El fondo de comercio, El cuadro de mando integral: Una aplicación práctica para los servicios de atención domiciliaria, Competencias de los titulados en ADE: la opinión de los empleadores respecto a la contabilidad financiera y la contabilidad de costes. Teoría de conjuntos

clásica versus teoría de subconjuntos borrosos. Un ejemplo elemental comparativo. Un modelo unificado entre la media ponderada ordenada y la media ponderada. Predicting Credit Ratings Using a Robust Multi-criteria Approach.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 588.

REVISTA 3 - *Número 3/2014*

Taula rodona: Microorganismes i patrimoni. Preàmbulo, *Joaquim Gironella Coll*. L'arxiu Nacional de Catalunya i la conservació i restauració del patrimoni documental, *Josep Maria Sans Travé, Gemma Gokoechea i Foz*. El Centre de Restauració Béns Mobles de Catalunya (CRBMC) i les especialitats en conservació i restauració, *Àngels Solé i Gili*. La conservació del patrimoni històric davant l'agressió per causes biològiques, *Pere Rovira i Pons*. Problemática general de los microorganismos en el patrimonio y posibles efectos sobre la salud, *Maria dels Àngels Calvo Torras*. Beyond fiscal harmonisation, a common budgetary and taxation area in order to construct a European republic, *Joan-Francesc Pont Clemente*. El microcrédito. La financiación modesta, *Xabier Añoveros Trias de Bes*. Extracto de Stevia Rebaudiana. *Pere Costa Batllori*. Síndrome traumático del segmento posterior ocular, *Carlos Dante Heredia García*. Calculadora clínica del tiempo de doblaje del PSA de próstata, *Joaquim Gironella Coll, Montserrat Guillén i Estany*. Miguel Servet (1511-1553). Una indignació coherent, *Màrius Petit i Guinovart*. Liquidez y cotización respecto el Valor Actual Neto de los REITs Españoles (Las SOCIMI), *Juan María Soriano Llobera, Jaume Roig Hernando*. I Acte Internacional: Global decision making. Resum. Entrevista, *Professor Joaquim Barraquer Moner*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 376

REVISTA 4 - *Número 4/2014*

Sessió Acadèmica: La simetria en la ciència i en l'univers. Introducció, evocació del Dr. Jaume Vallcorba Plana, *David Jou Mirabent i Pilar Bayer i Isant*. La matemàtica de les simetries, *Pilar Bayer i Isant*, l'Univers i les simetries trencades de la física, *David Jou Mirabent*. Sessió Acadè-

mica: La financiación de las grandes empresas: el crédito sindicado y el crédito documentario. Los créditos sindicados, *Francisco Tusquets Trias de Bes*. El crédito documentario. Una operación financiera que sustituye a la confianza en la compraventa internacional, *Xabier Añoveros Trias de Bes*. Sessió Acadèmica: Vida i obra d'Arnau de Vilanova. Introducció, *Josep Gil i Ribas*. Arnau de Vilanova i la medicina medieval, *Sebastià Giral*. El *Gladius Iugulans Thomatistas* d'Arnau de Vilanova: context i tesis escatològiques, *Jaume Mensa i Valls*. La calidad como estrategia para posicionamiento empresarial, *F. González Santoyo*, *B. Flores Romero* y *A.M. Gil Lafuente*. Etnografía de la cultura de una empresa, *Ángel Aguirre Baztán*. L'inconscient, femení i la ciència, *Miquel Bassols Puig*. Organización de la producción: una perspectiva histórica, *Joaquim Bautista Valhondo* y *Francisco Javier Llovera Sáez*. La quinoa (*Chenopodium quinoa*) i la importancia del seu valor nutricional, *Pere Costa Batllori*.

El Séptimo Arte, *Enrique Lecumberri Martí*. "Consolatio" pel Dr. Josep Casajuana i Gibert, *Rosmarie Cammany Dorr*, *Jaume Gil Aluja* i *Josep Joan Pintó Ruiz*. The development of double entry: An example of the International transfer of accounting technology, *Christopher Nobes*. Entrevista, *Dr. Josep Gil Ribas*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X

Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 460

REVISTA 5 - Número 1/2015

Sessió Acadèmica: Salut, economia i societat. Presentació, *M. dels Àngels Calvo Torras*. Descripción y valoración crítica de los diferentes sistemas sanitarios en Europa, *Joaquim Gironella Coll*. Efectos económicos en el sistema público de salud del diagnóstico precoz de las enfermedades, *Ana María Gil Lafuente*. Estar sano y encontrarse bien: El reto, *Rosmarie Cammany Dorr*. What is the greatest obstacle to development? *Alba Rocafort Marco*. Aceleradores globales de la RSE: Una visión desde España, *Aldo Olcese Santoja*. Zoonosis transmitidas por mascotas. Importancia sanitaria y prevención, *M. dels Àngels Calvo Torras* y *Esteban Leonardo Arosemena Angulo*. Seguretat alimentària dels aliments d'origen animal. Legislació de la Unió Europea sobre la fabricació de pinsos, *Pere Costa Batllori*. Panacea encadenada: La farmacología alemana bajo el III Reich y el resurgir de la Bioética, *Francisco López Muñoz*. Laici-

dad, religiones y paz en el espacio público. Hacia una conciencia global, *Francesc Torralba Roselló*. Inauguración del Ciclo Academia y Sociedad en el Reial Cercle Artístic de Barcelona. Entrevista, *Dr. José Juan Pintó Ruiz*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X

Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 356

REVISTA 6 - Número 2/2015

Sessió Acadèmica: Subrogación forzosa del acreedor. Presentación, *José Juan Pintó*. La subrogación Forzosa del acreedor: Concepto, Naturaleza, Finalidad y Efectos, *Alfonso Hernández Moreno*. La utilización de la subrogación forzosa en la práctica: Aspectos relevantes y controvertidos, *Francisco Echevarría Summers*. Methods of Modeling, Identification and Prediction of Random Sequences Base on the Nonlinear Canonical Decomposition, *Igor P. Atamanyuk, Yuriy P. Kondratenko*. Rien n'est pardoné!. *Stravroula-Ina Piperaki*. Seguretat alimentària dels aliments d'origen animal. Legislació de la Unió Europea sobre la fabricació de pinsos II. Pinsos ecològics, *Pere Costa Batllori*. The relationship between gut microbiota and obesity, *Carlos González Núñez, M. de los Angeles Torras*. Avideses i fulgor dels ulls de Picasso, *David Jou Mirabent*. Problemática de la subcontratación en el sector de la edificación, *Francisco Javier Llovera Sáez, Francisco Benjamín Cobo Quesada y Miguel Llovera Ciriza*. Jornada Cambio Social y Reforma Constitucional, *Alfredo Rocafort Nicolau, Teresa Freixes Sanjuán, Marco Olivetti, Eva Maria Poptcheva, Josep Maria Castellà y José Juan Pintó Ruiz*. Inauguración del ciclo "Academia y Sociedad" en el Reial Cercle Artístic de Barcelona: Nuevas amenazas. El Yihadismo, *Jesús Alberto García Riesco*. Presentación libro "Eva en el Jardín de la Ciencia", *Trinidad Casas, Santiago Dexeus y Lola Ojeda*. "Consolatio" pel Dr. Jaume Vallcorba Plana, *Xabier Añoveros Trias de Bes, Ignasi Moreta, Armand Puig i Tàrrach*.

Entrevista, *Dr. David Jou Mirabent*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X

Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 400

REVISTA 7 - Número 3/2015 Monográfico Núm.2

II Acto Internacional: Congreso Internacional de investigación “Innovación y Desarrollo Regional”. Conferencia Inaugural: Lecciones de la crisis financiera para la política económica: austeridad, crecimiento y retos de futuro, *Aznar Alarcón, P., Gay de Liébana Saludas, J.M., y Rocafort Nicolau, A.* **Eje Temático 1. Gestión estratégica de las organizaciones:** Diseño, operación y gestión de un modelo de negocio innovador, *Medina Elizondo, M. y Molina Morejón, M.* Matriz insumo producto como elemento de estrategia empresarial, *Towns Muñoz, J.A., y Tuda Rivas, R.* Valoración sobre la responsabilidad social de las empresas en la comarca lagunera, *De la Támara Thomas, Y.E., Gutiérrez Castillo, O.W., Medina Elizondo, E., Martínez Cabrera, H., y Rodríguez Trejo, R.J.* Factores de competitividad relacionados con la internacionalización. Estudio en el estado de Coahuila, *González Flores, O., Armenteros Acosta, M del C., Canibe Cruz, F., Del Rio Ramírez, B.* La contextualización de los modelos gerenciales y la vinculación estratégica empresa-entorno, *Medina Elizondo, M., Gutiérrez Castillo, O., Jaramillo Rosales, M., Parres Frausto, A., García Rodríguez, G.A.* Gestión estratégica de las organizaciones. Los Estados Unidos de Europa, *Barquero Cabrero, J.D.* El análisis de la empresa a partir del Valor Añadido, *Martí Pidelaserra, J.* Factors influencing the decision to set up a REIT, *Roig Hernando, J., Soriano Llobera, J.M., García Cueto, J.I.* **Eje Temático 2: Gestión de la Innovación y desarrollo regional:** Propuesta metodológica para la evaluación de ambientes de innovación empresariales. Aplicaciones en el estado de Hidalgo, México, *Gutiérrez Castillo, O.W., Guerrero Ramos, L.A., López Chavarría, S., y Parres Frausto, A.* Estrategias para el desarrollo de la competitividad del cultivo del melón en la comarca lagunera. *Espinoza Arellano, J de J., Ramírez Menchaca, A., Guerrero Ramos, L.A. y López Chavarría, S.* Redes de Innovación Cooperativa en la región lagunera. *Valdés Garza, M., Campos López, E., y Hernández Corichi, A.* Ley general de contabilidad gubernamental. Solución informática para municipios menores de veinticinco mil habitantes, *Leija Rodríguez, L.* La innovación en la empresa como estrategia para el desarrollo regional, *González Santoyo, F., Flores Romero, B., y Gil Lafuente, A.M.* Aplicación de la Gestión del conocimiento a la cadena de suministro de la construcción. La calidad un reto necesario, *Llovera Sáez, F.J., y Llovera Ciriza, M.* **Eje Temático 3. Gestión del capital humano y cultura organizacional:** Influencia del capital humano y la cultura emprendedora en la innovación como factor de competitividad de las pyme

industriales, *Canibe Cruz, F., Ayala Ortiz, I., García Licea, G., Jaramillo Rosales, M., y Martínez Cabrera, H.* Retos de la formación de empresarios competitivos de la región lagunera, México. Competencias estratégicas gerenciales y su relación con el desempeño económico en el sector automotriz de Saltillo. *Hernández Barreras, D., Villanueva Armenteros, Y., Armenteros Acosta, M. del C., Montalvo Morales, J.A. Facio Licera, P.M., Gutiérrez Castillo, O.W., Aguilar Sánchez, S.J., Parres Frausto, A., del Valle Cuevas, V.* Competencias estratégicas gerenciales y su relación con el desempeño económico en el sector automotriz de Saltillo, *Hernández Barreras, D., Villanueva Armenteros, Y., Armenteros Acosta, M. del C., Montalvo Morales, J.A.* Identificación y diseño de competencias laborales en las áreas técnicas de la industria textil en México. *Vaquera Hernández, J., Molina Morejón, V.M., Espinoza Arellano, J. de J.* Self-Perception of Ethical Behaviour. The case of listed Spanish companies, *García López, M.J., Amat Salas, O., y Rocafort Nicolau, A.* Descripción y valoración Económico-Sanitaria de los diferentes sistemas sanitarios en el espacio europeo, y de las unidades de hospitalización domiciliaria en las comunidades autónomas de España, *Gironella Coll, J.* El derecho público en el Quijote. Derecho de gentes y derecho político, *Añoveros Trias de Bes, X.*

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 558

REVISTA 8 - Número 4/2015

Sessió Acadèmica: l'Aigua, una visió interdisciplinària. Presentació, *M. dels Àngels Calvo Torres*. El agua: Características diferenciales y su relación con los ecosistemas, *M. dels Àngels Calvo Torres*. L'Aigua en l'origen i en el manteniment de la vida, *Pere Costa Batllori*. Planeta océano, pasado, presente y futuro desde una visión particular. Proyecto AQVAM. Aportación sobre el debate del agua. Fausto García Hegardt. Sesió Acadèmica: Ingenieria y música. Presentació, *Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra*. Las comunicaciones móviles. Presente y futuro, *Ramon Agustí*. Sessió Acadèmica: Debat sobre la religió civil. Presentació, *Francesc Torralba Roselló*. La religió verdadera, *Josep Gil Ribas*. La religión civil, Ángel Aguirre *Baztán*, La religión en la que todos los hombres están de acuerdo, *Joan-Francesc Pont Clemente*. Aportació al debat sobre la religió, *Josep Gil Ribas*. El camino hacia la libertad: el legado napoleón-

nico en la independencia de México, *Enrique Sada Sandoval*. Los ungüentos de brujas y filtros de amor en las novelas cervantinas y el papel de Dioscórides de Andrés Laguna, *Francisco López Muñoz y Francisco Pérez Fernández*. La lingüística como economía de la lengua, *Michael Metzeltin*. Situación de la radioterapia entre las ciencias, *Santiago Ripol Girona*. Conferencia “Las Fuerzas Armadas y el Ejército de Tierra en la España de hoy”, *Teniente General Ricardo-Álvarez-Espejo García*. Entrevista, *Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 410

REVISTA 9 - Número 1/2016

Sessió Acadèmica: Unitats canines d'odorologia. Usos actuals i noves perspectives, *M. dels Àngels Calvo i Lluís Pons Anglada*. La odisea de la voz. La voz y la ópera. Aspectos médico-artísticos. *Pedro Clarós, Marcel Gorgori*. Sessió Acadèmica: La bioeconomía, nou paradigma de la ciència. Presentación, *M. dels Àngels Calvo*, liEconomía ecològica: per una economía que faci les paus amb el planeta, *Jordi Roca*. Capital natural versus desarrollo sostenible, *Miquel Ventura*, Sesión Académicas Multidisciplinaria: Accidente nuclear de Chernóbil. El accidente de la central nuclear de Chernóbil. Controversias sobre los efectos sobre la salud 30 años después, *Albert Biete*. Los efectos sobre el medio animal, vegetal y microbiano, *M. dels Àngels Calvo*, El cost econòmic de l'accident de Txernóbil: una aproximació, *Oriol Amat*. La visión del ingeniero en el accidente y actuaciones reparativas posteriores, *Joan Olivé*. Chernóbil y Fukushima: La construcción diferencial mediática de una misma realidad, *Rosmarie Cammany*. El virreinato de la Nueva España y la Bancarrota del Imperio Español, *Enrique Sada Sandoval*. Mistakes and dysfunctions of “IRR” an alternative instrument “FYR”, *Alfonso M. Rodríguez*. El derecho y la justicia en la obra de Cervantes, *Xabier Añoveros Trias de Bes*. Arquitectura motivacional para hacer empresa familiar multigeneracional, *Miguel Angel Gallo*. La vida de Juan II de Aragón (1398-1479) tras la operación de sus cataratas, *Josep M. Simon*. PV Solar Investors Versus the kingdom of Spain: First state victory, at least 27 more rounds to go, *Juan M. Soriano y José Ignacio Cueto*. Entrevista, Dra. *M. dels Àngels Calvo Torras*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica ISSN 2385-345X
Depósito legal: B 12510-2014 Págs.418

REVISTA 10 - Número 2/2016 *Homenajes Núm. 1*

Presentación a cargo del Académico Numerario Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Discurso de ingreso de la Académica de Honor Excmo. Sra. Dra. Rosalía Arteaga Serrano. Trabajo aportado por la nueva Académica de Honor: *Jerónimo y los otros Jerónimos*. Presentación a cargo del Académico Numerario Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós Blanch. Discurso de ingreso de la Académica de Honor Excmo. Sra. Dra. Leslie C. Griffith. Trabajos aportados por la nueva Académica de Honor: *Reorganization of sleep by temperature in Drosophila requires light, the homeostat, and the circadian clock, A single pair of neurons links sleep to memory consolidation in Drosophila melanogaster, Short Neuropeptide F Is a Sleep-Promoting Inhibitory Modulator*. Presentación a cargo del Académico Numerario Excmo. Sr. Dr. Josep-Ignasi Saranyana Closa. Discurso de ingreso del Académico de Honor Excmo. Sr. Dr. Ernesto Kahan. Trabajo aportado por el nuevo Académico de Honor: *Genocidio*. Presentación a cargo del Académico Numerario Excmo. Sr. Dr. Juan Francisco Corona Ramon. Presentación del Académico de Honor Excmo. Sr. Dr. Eric Maskin. Trabajos aportados por el nuevo Académico de Honor: *Nash equilibrium and welfare optimality, The Folk theorem in repeated games with discounting or with incomplete information. Credit and efficiency in centralized and decentralized economies*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica ISSN 2385-345X
Depósito legal: B 12510-2014 Págs.384

REVISTA 11 - Número 3/2016

Sesión Académica: Medicamentos, genes y efectos terapéuticos. *M. dels Àngels Calvo. Joan Sabater Tobella*. Sessió Acadèmica: Ramon Lluïl (Palma, 1232-Tunis, 1316). Presentació, *Josep Gil Ribas*. Ramon Lluïl. Vida i obra, *Jordi Gayà Estelrich*. L'art com a mètode, *Alexander Fidora*. El pensament de Ramon Lluïl, *Joan Andreu Alcina*. Articles – Artículos: Los animales mitológicos como engendro de venenos y antídotos en la España Áurea: a propósito del basilisco y el unicornio en las obras literarias de Lope de Vega, *Cristina Andrade-Rosa, Francisco López-Muñoz*. El poder en la empresa: Potestas y Auctoritas, *Miguel Ángel Gallo Laguna de Rins*. El efecto del Brexit en la validez de las cláusulas arbitrales existentes con Londres como sede del arbitraje y en la decisión de las partes de pactar a futuro cláusulas arbitrales con

Londres como sede del arbitraje, *Juan Soriano Llobera, José Ignacio García Cueto*. Desviaciones bajo el modelo de presupuesto flexible: un modelo alternativo, *Alejandro Pursals Puig*. Reflexiones en torno a la economía del conocimiento, *Leandro J. Urbano, Pedro Aznar Alarcón*. Lliurament del títol de Fill Il·lustre de Reus al Dr. Josep Gil i Ribas (21.09.2016), *Josep-Ignasi Saranyana Closa*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica ISSN 2385-345X
Depósito legal: B 12510-2014 Págs.316

REVISTA 12 - Número 4/2016 *Homenajes Núm.2*

Discurso de ingreso del Académico de Honor *Excmo. Sr. Dr. Aaron Ciechanover*, presentación a cargo del Académico Numerario *Excmo. Sr. Dr. Rafael Blesa González*. Discurso de ingreso del Académico de Honor *Excmo. Sr. Dr. Josep Maria Gil-Vernet Vila*, presentación a cargo del Académico de Número *Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós Blanch*. Discurso de ingreso del Académico de Honor del *Excmo. Sr. Dr. Björn O. Nilsson*, presentación a cargo de la Académica de Número *Excma. Sra. Dra. Maria dels Àngels Calvo Torres*. Discurso del Académico de Honor *Excmo. Sr. Dr. Ismail Serageldin*, presentación a cargo de la Académica de Honor, *Excma. Sra. Dra. Rosalía*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X. Edición electrónica ISSN 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014 Págs 272

REVISTA 13 - Número 5/2016

Debate: El impacto del BREXIT en la economía española y en el resto de países de la UE. *Oriol Amat Salas, Santiago José Castellà Surribas, Juan Francisco Corona Ramón y Joan-Francesc Pont Clemente*. Debate: Titanic, Cómo tomar imágenes a 3800 metros de profundidad. El corto viaje del Titanic- Seguridad marítima, antes y después del Titánic, *Jaime Rodrigo de Larrucea*. El naufragio del Titanic y sus enseñanzas, *Frederic Malagelada Benapres*. ¿Arqueología subacuática a 4000 metros de fondo?, *Pere Izquierdo i Tugas*. Los límites de la imagen submarina, *Josep Maria Castellví*. Conférence sur la mission Aout 2016 Sur l'Eclairage du Titanic, *Christian Petron*. Moderador del Debate, *Andrés Clarós Blanch*. Al grito de nación: Mompox y Cartagena, precursoras en la independencia de Colombia, *Enrique Sada Sandoval*. Satisfacción de los alumnos con el plan de estudios de las licenciaturas en educación

primaria y preescolar, *Rocío del Carmen López Muñiz*. Degradación ambiental del agua subterránea en el entorno de la gestión gubernamental de los recursos Hídricos, México, *José Soto Balderas*. La Formazione Generazionale nelle Aziende Familiari, *Salvatore Tomaselli*. La fagoterapia y sus principales aplicaciones en veterinaria, *Diego Morgades Gras*, *Francesc Josep Ribera Tarifa*, *Sandra Valera Martí* y *M. dels Àngels Calvo Torras*. Aproximació al món d'Àusias March, *Salvador de Brocà Tella*. Diseño estratégico para el reemplazo de equipo en la empresa, *González Santoyo, F. F. Flores Romero* y *Gil Lafuente, Ana Maria*. The end of accounting. Discurso de ingreso como Académico Correspondiente del Excmo. Sr. Dr. Baruch Lev y discurso de contestación del Excmo. Sr. Dr. Oriol Amat Salas. Entrevista, *Dra. Miguel Ángel Gallo Laguna de Rins*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X. Edición electrónica ISSN 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014 Pags 316

REVISTA 14 - Número 1/2017

Debate: La amenaza interna de la Unión Europea - La amenaza interna de la Unión Europea Refundar Europa, *Santiago José Castellà*. Rumbo económico en 2017, ¿marcado por la brújula política?, *José María Gay de Liébana*. Debate: Juan Clarós cambió la historia de Cataluña en la guerra de la Independencia 1808-1814, *Pedro Clarós*, *Leticia Darna*, *Domingo Neuenschwander*, *Óscar Uceda*. Presentación del libro: Sistemas federales. Una comparación internacional - Presentación, *Teresa Freixes*. Introducción, *Mario Kölling*. El federalismo en Alemania hoy, *Roland Sturm*. La ingeniería política del federalismo en Brasil, *Celina de Souza*. La construcción federal desde la ciudad, *Santiago José Castellà*. Debate: Empresa familiar. Más allá de la tercera generación- Empresa familiar. Más allá de la tercera generación. El resto de la sucesión, *Juan Francisco Corona*. Empresa familiar, *José Manuel Calavia*. Debate: La situación hipotecaria en España tras las sentencias del tribunal de justicia de la Unión Europea y del Tribunal Supremo – Presentación, *Alfonso Hernández-Moreno*. Origen de la crisis hipotecaria y activismo judicial, *Fernando P. Méndez*. La evolución legislativa y jurisprudencial en la calificación registral en materia de hipotecas, *Rafael Arndiz*. El consentimiento informado y el control de transparencia, *Manuel Ángel Martínez*. Cláusulas suelo, intereses moratorios y vencimiento anticipado, *Antonio Recio*. El problema psíquico y psicológico en Don

Quijote, *Xabier Añoveros*. El análisis y la gestión del riesgo a partir de la Evaluación Formal de la Seguridad (EFS/FSA): un nuevo modelo de seguridad portuaria, *Jaime Rodrigo*. Entrevista, *José Ramón Calvo*. Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica ISSN 2385-345X. Depósito Legal: B 12510 – 2014. Págs. 468

REVISTA 15 - Número 2/2017

Debate: Lutero 500 años después 1517-2017). Presentación, *Josep-Ignasi Saranyana*. Martin Luter en el seu context històric, *Salvador de Brocà*. Martín Lutero y los inicios de la Reforma protestante, *Josep Castanyé*. Die theologische Entwicklung Martin Luthers und die *Confessio Augustana*, *Holger Luebs*. Lutero como creador de la lengua literaria alemana moderna, *Macià Riutort*. Debate: Mejora de la viabilidad de las empresas familiares. Empresa familiar: Incrementar su supervivencia, *Miguel Ángel Gallo*. De la Gobernanza y su ausencia: Gestión pública y Alta dirección en la forja del Estado Mexicano (1821-1840), *Enrique Sada Sandoval*. Los huevos tóxicos o la eficacia de una RASFE, *Pere Costa*. Control de Micotoxinas en la alimentación y salud pública, *Byron Enrique Borja Caceido y M. Àngels Calvo*. La aplicación parcial del principio de subsidiaridad es contraria al Tratado de la UE, se enfrenta al principio de solidaridad y fomenta los nacionalismos de Estado, *Félix de la Fuente Pascual*. Costa Brava 2020 Reserva de la Biosfera. Retos y oportunidades de innovar integrando el uso sostenible del territorio y el mar, *Miquel Ventura*. 1r Encuentro Científico. Convergencia de caminos: Ciencia y empresa RAED- IESE-ULPGC. III Acto Internacional. Congreso Europeo de Investigaciones Interdisciplinaria: La evolución de la ciencia en el siglo XXI. Entrevista, *Pedro Clarós*. Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica ISSN 2385-345X. Depósito Legal: B 12510 – 2014. Págs. 242.

REVISTA 16 - Número 3/2017 Monográfico Núm.3

III Acto Internacional. Congreso Europeo de Investigaciones Interdisciplinarias “La evolución de la Ciencia en el Siglo XXI”. Conferencia Inaugural: Limits to taxation, *Dr. Juan Francisco Corona*. Bloque Ciencias Humanas y Sociales: La crisi della democrazia rappresentativa, *Dra. Paola Bilancia*. El reto de mejorar la información financiera de las empresas, *Dr. Frederic Borràs*. Financial reporting and auditing

in a global environment, *Dr. José Maria Bové*. La emergencia de las ciudades en la nueva sociedad internacional: ¿Hacia la ciudad estado?, *Dr. Santiago José Castellà*. Déficit, deuda e ilusión financiera, *Dr. Juan Francisco Corona*. Europa en la encrucijada, *Dra. Teresa Freixes*. Empresa familiar: Incrementar su supervivencia, *Dr. Miguel Ángel Gallo*. Algunas consideraciones críticas acerca del retrato de créditos litigiosos y el derecho a la vivienda, *Dr. Alfonso Hernández-Moreno*. El cambio climático y su comunicación: factores determinantes para su comprensión, *Dra. Cecilia Kindelán*. Comentarios sobre la empresa partiendo de los conceptos de rentabilidad y productividad, *Dr. Jordi Martí*. Academic contributions in Asian tourism research: A bibliometric analysis, *Dr. Onofre Martorell*, *Dr. Marco Antonio Robledo*, *Dr. Luis Alberto Otero*. *Dra. Milagros Vivel*. El Fondo de Comercio Interno registrado como una innovación en la Contabilidad, *Dr. Agustín Moreno*. Laicidad y tolerancia: vigencia de Voltaire en la Europa de hoy, *Dr. Joan-Francesc Pont*. La toma de decisiones empresariales inciertas mediante el uso de técnicas cualitativas, *Dr. Alejandro Pursals*. Presente y futuro de la Unión Europea: El papel de la educación y la universidad, *Dr. José Regidor*. El derecho y la legislación proactiva: nuevas perspectivas en la ciencia jurídica, *Dr. Jaime Rodrigo*. Assess the relative advantages and disadvantages of absorption costing and activity based costing as alternative costing methods used to assess product costs, *Alba Rocafort*. Instrumentos para la creación de empleo: Las cooperativas de trabajo, *Dr. José Luis Salido*. Acotaciones a la cultura de la edad moderna occidental, *Dr. Enrique Tierno*. Bloque Ciencias de la Salud: ¿Cómo debemos enfocar el tratamiento mediante implantes dentales?, *Dr. Carlos Aparicio*. Estilos de vida y cáncer. Situación Actual, *Dr. Albert Biete*. Alzheimer, síndrome de Down e inflamación, *Dr. Rafael Blesa*, *Dra. Paula Moral Rubio*. Foodborne viruses, *Dr. Albert Bosch*, *Dra. Susana Guix i Dra. Rosa M. Pintó*. Resistencias a los antimicrobianos y alimentación animal, *Dra. M. Àngels Calvo*, *Dr. Esteban Leandro Arosemena*. Tabaco o Salud: Los niños no eligen, *Dr. José Ramón Calvo*. La enfermedad calculosa urinaria: situación actual de los nuevos paradigmas terapéuticos, *Dr. Joaquim Gironella*. La organización hospitalaria, factor de eficiencia, *Dr. Francisco Javier Llovera*, *Dr. Lluís Asmarats*, *Javier Soriano*. Esperanza de vida, longevidad y función cerebral, *Dr. José Regidor*. Nueva metodología para el tratamiento del TDAH mediante el ejercicio físico, *Dra. Zaira Santana*, *Dr. José Ramón Calvo*. Conferencia de clausura: La Bioingeniería en el tratamiento de la sordera profunda, *Dr. Pedro*

Clarós. Conferencia especial: Agustín de Betancourt. Un ingeniero genial de los siglos XVIII y XIX entre España y Rusia, *Dr. Xabier Añoveros Trias de Bes*. Entrevista: *Dr. Xabier Añoveros Trias de Bes*. Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica ISSN 2385-345X. Depósito Legal: B 12510 – 2014. Págs. 560.

REVISTA 17 - Número 4/2017

Debate: Centenario de un Premio Nobel: Camilo José Cela, *Dr. Xabier Añoveros Trias de Bes*, *Julio Pérez Cela* y *Adolfo Sotelo Vázquez*. Debate: Nociones del infinito, Presentación: *Dr. Daniel Turbón Borrega*. Ponencias: Les notions d'infini en mathématiques, *Dra. Pilar Bayer Isant*. El infinito en cosmología, *Dr. David Jou Mirabent*. ¿Podemos entender lo infinito, si somos finitos, *Antoni Prevosti Monclús*?. La teología ante el infinito, *Dr. Josep-Ignasi Saranyana Closa*. Une nouvelle vision pour l'Europe: engagement citoyen et volonté humaniste, *Dra. Ina Piperaki*. Artículos: Homenaje a la universidad de Salamanca en sus 800 años de existencia (1218-2018), *Dr. Ángel Aguirre Baztán*. Aproximación al concepto de minoría para su protección jurídica internacional: criterios de clasificación, *Dr. Santiago José Castellà*. Ortotoxicidad medicamentosa, *Dr. Pedro Clarós*, *Dra. M. Àngels Calvo* y *Dra. Ana María Carmona*. Regeneración de las células ciliadas del oído interno mediante la terapia génica con CGF 166, *Dr. Pedro Clarós*, *Dra. Maria Àngels Calvo* y *Dra. Ana María Carmona*. Influencia de las hormonas sexuales en la voz de las cantantes de ópera, *Dr. Pedro Clarós* y *Dr. Francisco López-Muñoz*. Nanotecnología frente al cáncer, *Inés Guix Sauquet* y *Dr. Ferran Guedea Edo*. El derecho y la legislación proactiva: nuevas perspectivas en la ciencia jurídica, *Dr. Jaime Rodrigo*. Ingresos de Académicos: Delicte fiscal i procés penal: crònica d'un mal encaix, *Dr. Joan Iglesias Capellas*. La conquista del fondo de ojo, *Dr. Borja Corcóstegui*. Laïcitat i laïcisme en l'occident europeu, *Cardenal Lluís Martínez Sistach*. Lo disruptivo y el futuro: tecnología y sociedad en el siglo XXI, *Dr. Luis Pons Puiggrós*. La influencia del derecho español en México, *Dr. Jesús Gerardo Sotomayor*. Barcelona, galería urbana, *Dr. Juan Trias de Bes*. Entrevista: *Dr. Ramón Cugat*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica ISSN: 2385-345X, Depósito Legal: B 12510 - 2014. Págs. 316

David Jou i Mirabent (Sitges, 1953), és Catedràtic de Física de la Matèria Condensada a la Universitat Autònoma de Barcelona. És membre de la Reial Acadèmia de Doctors, i de l'Institut d'Estudis Catalans, i membre corresponent de la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales de Madrid, i de l'Accademia Peloritana de Messina, patró de la Fundació Joan Maragall, dedicada al diàleg entre fe i cultura, i Doctor Honoris Causa per la Universitat de Girona.

Ha publicat sis llibres i dos-cents cinquanta articles de recerca sobre física de sistemes allunyats de l'equilibri en revistes de difusió internacional.

També és autor d'una àmplia obra poètica en català (traduïda parcialment a diverses altres llengües), amb una vintena de títols, aplegada en els volums L'èxtasi i el càlcul, i L'huracà sobre els mapes, L'avinguda i el laberint (poemes sobre Catalunya i Espanya), Poemes sobre ciència i fe, Poemes sobre Nadal i Setmana Santa.

Com a assagista, ha publicat deu títols, entre els quals: Matèria i materialisme, El laberint del temps, Déu, cosmos, caos (horitzons del diàleg entre ciència i religió), La poesia de l'infinit (ciència i mística), Cerebro y Universo, i Introducción al mundo cuántico.

Els homes són tots semblants per natura; difereixen pels costums que adquireixen.

Confuci

Cadascú de nosaltres només percep aspectes particulars, perfils. L'única manera d'adquirir-ne una visió més completa, un coneixement objectiu, és confrontant, acumulant i ultrapassant les visions parcials d'uns i altres. La veritat sobre les coses és el fruit del diàleg.

Edmund Husserl

Un diàleg interreligiós, si vol ser fecund, ha de començar amb un diàleg intrareligiós, que jo et trobi dins meu. He d'obrir-me, primer de tot, a mi mateix i en mi mateix a l'altra, perquè si no trobo l'altra dins meu no es podrà donar mai un diàleg sincer. El veritable diàleg es fa de cor a cor. O si voleu: el diàleg "inter", si no s'esforça per a ser fonamentalment un diàleg "intra", no és pròpiament religiós.

Raimon Panikkar

Si algú diu «estimo Déu» i odia el seu germà, és un mentider. Perquè qui no estima el germà que veu no pot pas estimar Déu, que no veu. I d'Ell tenim aquest manament: qui estima Déu, que estimi també el seu germà.

Sant Joan

Si penses com jo, ets el meu germà. Si penses diferent de mi, ets dues vegades el meu germà, perquè gràcies a la riquesa que m'portes i a la que et dono, comencem a enriquir-nos mútuament i a ser dues vegades germans.

Amadou Hampâté Bâ

*No hi haurà pau entre els pobles de la terra sense pau entre les religions del món;
i no hi haurà pau entre les religions sense diàleg entre elles.*

Hans Küng

L'Orient i l'Occident són sempre a la recerca l'un de l'altre. Han d'acabar trobant-se.

Tagore

Si considerem els homes tal com són, els deteriorem, però si els considerem tal com haurien de ser, els ajudem a esdevenir el que podrien ser.

Goethe

1914 - 2014

Col·lecció Reial Acadèmia Europea de Doctors

**Generalitat
de Catalunya**

